Aristoteles

PROTREPTİKOS

EVREN ÜSTÜNE

Çeviren: Oğuz Özügül

pencere yayınları

Aristoteles
PROTREPTİKOS
ve
EVREN ÜSTÜNE

Bu kitabın Yayın hakları
Pencere Yayınlarına aittir

DER PROTREPTIKOS DES ARISTOTELES
Vittorio Klostermann,
ÜBER DIE WELT
(PERİ KOSMOİ)
Philipp Reclam jun. GmbH und Co.

Birinci Baskı: Eylül 2003
Kapak:
Montaj: Bahri Çakır
Kapak ve İç Baskı: Bayrak Matbaası
Yayın Yönetmeni: Muzaffer Erdoğdu

ISBN 975-8460-59-5

PENCERE YAYINLARI: 174
Pencere_yayin@hotmail.com

Osmanağa Mah. Pavlonya Sok. No. 10/6 Nuhoğlu İşhanı
Kadıköy / İSTANBUL
TEL: (0216) 414 64 41

Aristoteles

PROTREPTİKOS

(Felsefi Düşünmeye Çağrı) ve

EVREN ÜSTÜNE

Almancadan Çeviren: OĞUZ ÖZÜGÜL

İÇİNDEKİLER

PROTREPTİKOS
GİRİŞ 7
Eserin Yeniden Kuruluşu 7
Eserin Planı ve Ana Fikri 12
Eserin Muhatabı ve Tarihi 15
PROTREPTİKOS (FELSEFİ DÜŞÜNMEYE ÇAĞRI) 19
LİTERATUR 47

EVREN ÜSTÜNE
ÖNSÖZ 51
BİRİNCİ BÖLÜM 69
İKİNCİ BÖLÜM 71
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 74
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 78
BEŞİNCİ BÖLÜM 84
ALTINCI BÖLÜM 87
YEDİNCİ BÖLÜM 96
AÇIKLAMALAR 99

GİRİŞ

Eserin Yeniden Kuruluşu (Rekonstruktion)

Aristoteles'in eserleriyle ilgili elimizdeki listeleri bir yana bırakırsak Protreptikos'un açık ve kesin şekilde adının geçtiği sadece iki metin günümüze kalmıştır. Aphrodisias'lı Alexander'e göre Aristoteles bu eserinde felsefi yaşam tarzının mutluluk ve doğru yaşamak için zorunlu olup olmadığı sorusunu ortaya atar. Felsefe yapmanın zorunluğunu şuna dikkati çekerek kanıtlar: Felsefeye karşı argümanlar öne süren bir kimse bu davranışıyla felsefe yapmaktadır. Demek ki Aristoteles'in amacı Sokrates'in *o aneksetastos bios oi biotos anthropo* önerisini savunmak ve kendi yaşam görüşünden çıkarak kanıtlarla pekiştirmekti. İkinci metnin kaynağı Stoacı Zenon'dur ve şunları anlatır: "Krates (Thebai'li ve Zenon'un hocası) bir ayakkabı tamircisinin dükkanında Aristoteles'in Protreptikos'undan parçalar okumaktaydı, Aristoteles bu eserini Kıbrıs kralı Themison'a ithaf ediyor ve şöyle diyordu: 'Kendini felsefeye adamak için kimse senden daha iyi koşullara sahip değil, zira sen zenginsin, bunun için para harcayabilirsin ve çok saygın birisin.' Krates okurken tamirci işine devam ediyor, ama onu dinliyordu. Krates tamirciye şöyle dedi: 'Sanırım Philiskos sana bir Protreptikos ithaf edeceğim, çünkü se-

nin, felsefi bir yaşam için, Aristoteles'in eserini ithaf ettiği kişiden daha iyi koşullara sahip olduğunu görüyorum'." Öykünün şaşırtıcı etkisi meydanda. Alaycı Krates yoksul bir ayakkabı tamircisinin felsefi yaşam tarzı için sorumlu konumdaki zengin bir kişiden daha ehil olduğunu söylemek istiyordu. Krates öyküyü uydurmuş olabilir, ama IV. yüzyılın ikinci yarısında Aristoteles'in Protreptikos'u herkesçe bilinmeseydi öyküyü anlatmaz ve Zenon da tekrarlamazdı.

Bu ikisi dışında Protreptikos'la ilgili Antikçağ'dan kalma başka fragman, yani Aristoteles'in Protreptikos'ta ne söylediğini belirten özgün bir metin yoktur. Tam 100 yıl önce J. Bernays Aristoteles'in diyaloglarını konu alan ve hâlâ okumaya değer kitabında ilk defa eserin içerik ve amacını tartışmaya açmıştır. Böylece içinde Aristoteles'in Protreptikos'undan izler bulunması umut edilen metinlerin peşine düşülmüştür. En önemli kanıtı, yeni-Platoncu İamblichos'un Protreptikos'undan bir bölümün Aristoteles'in aynı adlı eserinden oldukça kapsamlı bir alıntı içerdiğini söyleyerek İ. Bywater öne sürmüştür. O günden bu yana birçok uzman bu fragmanları yorumlamaya çalışmıştır. 1923'ten beri W. Jaeger'in yorumları ile R. Walzer'in yayımladığı fragmanlar sorunun bilimsel tartışmaları için bir çıkış noktası oluşturmuştur.

Jaeger'in kanısına göre Aristoteles Platon'un ölümüne kadar Platon felsefesinin sadık bir yandaşıydı ve onu yaygınlaştırmaya çalışıyordu. Aristoteles'in yirmi yıllık Akademi dönemi sırasında yazdıklarından günümüze kalanlar, Jaeger'e göre, diyaloglardan birkaç fragman ve özellikle Eudemos ile Protreptikos fragmanlarıydı. Felsefi düşünmeye çağıran bu sözler Akademi'nin programı, Platoncu yaşam idealinin ve ona ulaşma yolunun ilân edilişiydi. Ancak Akademi'deki genç kuşak *bios theoretikos*'u Platon'unkinden farklı bir bakış açısından görüyordu. Felsefi bir yaşam

tarzını gerçekleştirmek için gösterdiği çabaya karşın Platon kendi felsefesiyle pratik yaşamı hedef alabilir ve gerçekliği reforme etmek isteyebilirdi. Genç kuşak yaşamın değerini manevi dünyada, katışıksız bir *theoria*'nın verdiği mutlulukta arıyordu. Başlangıçta böylesine reforma yatkın Platoncu ideal Aristoteles'te derin düşünsel-dinsel bir değişime uğrayabilirdi. Protreptikos'ta Aristoteles teorik eserlerinden farklı başka bir metafiziği temel almıştı. Eserde önemli her şey Platoncuydu, hem de yalnız dilin kullanılışında değil, üstelik konusu bakımından da. Protreptikos'ta Platon'un idealar öğretisi açık seçik yer alıyor ve sayılar olarak idealar anlayışına birçok defa değiniliyordu. Bir *more geometrico* etik'ine ilişkin Platoncu yöntemler idealinin Protreptikos'a hakim olduğu tartışma götürmezdi.

Aristoteles'in diyaloglarda ve Protreptikos'ta Platon'un düşüncelerini savunduğu, ancak Platon'un ölümünden ve de, Jaeger'e göre, geçirdiği manevi bir bunalımdan sonra Aristotelesçi olduğu görüşü ne Aristoteles'in eserlerinde ne de Antikçağ biyografi geleneğinde bir destek bulur. Protreptikos'u bir gençlik eseri diye tanımlamak da yanıltıcıdır. Aristoteles Protreptikos'u yazdığı zaman 15 yıldan aşkın bir süreyi araştırmacı ve eğitmen olarak Akademi'de geçirmişti.

Jaeger'e göre uzmanlar Protreptikos'taki ayrıntıların yorumu konusunda farklı görüşte olsalar bile, İamblichos ile Stobaios'un aktardığı fragmanların Aristotelesçi kaynağından kuşku duymazlar. Ancak W .G. Rabinowitz şu savdan hareket eder: Eserin yeniden kuruluşu için hem Protreptikos'un hem de Aristoteles'in adı açık ve kesin şekilde geçen metinler kullanılmalıdır. Kaynakların eleştirisine ilişkin ilkelere yabancı olmayan bir kimse Rabinowitz'in savının tutarsız olduğunu hemen anlar. Eğer İamblichos, "Aristoteles Protreptikos'ta şöyle yazıyor" demiş olsaydı bile biz yine de kaynağın Aristoteles olup olmadığını araştırmaktan kaçınamazdık. İlginç olan şudur ki, Aristoteles'e ait olduğu

kesin ve kuşkuya yer bırakmayan eserlerdeki sözcük dağarcığıyla, üslupla ve düşünsel içerikle uyum gösterip göstermediğini saptamak için Bywater'ın bulduğu fragman üzerinde sistemli bir araştırma yapmadan hemen hemen yüz yıl boyunca tartışılmıştır. Yaptığım bu tür bir incelemenin sonuçlarına göre, Aristoteles'ten alıntı olduğu kabul edilen metin yaklaşık 6400 sözcüğü kapsıyor; sözcük listesinde yaklaşık 700 değişik sözcük kayıtlıdır; bunlardan, Aritoteles'e ait olduğu kesin ve kuşkuya yer bırakmayan eserlerde sadece 12 adetine rastlanmaz; ancak bunlar ya Platon'da ya da çağdaşı yazarlarda karşımıza çıkan sıradan sözcüklerdir. Çok daha önemli bir nokta ise, üslubun en küçük ayrıntıya kadar Aristoteles'e ait olmasıdır. İamblichos'un Aristoteles'i sözcüğü sözcüğüne tekrarlamayıp olasılıkla malzemesinden yararlandığı bölümleri birbiriyle karşılaştırmak da özellikle aydınlatıcı olur. Bu açıklayıcı bölümlerde Aristoteles'e ait olmayan ifadeleri, kimi zaman da düşünceleri görmek mümkündür. İamblichos'ta yer alan belirli ifadeler onun bazı uzun bölümleri sözcüğü sözcüğüne kendi eserine kattığını gösterir. Ayrıca gerçek diye tanımlanan fragmanlarda Aristoteles'in tipik argüman gösterme yönteminin fark edilebilmesi de önemlidir. Dil ve üslup araştırmalarının sonucu ortadaydı: İamblichos'un Protreptikos'u, Aristoteles'in kendi yayımladığı bir ya da birkaç eserinden sözcüğü sözcüğüne alıntılar içermektedir. H. Flashar çok ilginç bir makalesinde şu sonuca ulaşır: "İamblichos'un Protreptikos'u Aristoteles'in hem Protreptikos'undan hem de diğer popüler (exoterisch; dışrak) eserlerinden alıntılar içeriyor; İamblichos bunları kendi amacı doğrultusunda kısaltmış ve uyarlamış, ama tahrif etmemiştir ve Platon'dan da bir şey katmamıştır. Bu görüşün kesinkes kanıtlanamayacağı, sadece akla yakın gelebileceği sorunun doğasında yatar. Çünkü İamblichos'un alıntı yaptığı Aristoteles metni elimizde bulunmuyor. İşte bu yüzden Protreptikos'un yapı-

sını yeniden kurma olanağı kalmamıştır. İamblichos'un Protreptikos'undaki Aristoteles'e ait bölüm için Aristoteles'in Protreptikos'unun biricik kaynak olduğu gerçeğini üzerinde çalışılacak varsayım olarak temel alırsak ulaşılabilecek en anlamlı çaba Düring'in çalışmasıdır."

İamblichos'un Protreptikos'u tek kaynak değil, ama ana kaynaktır. Bu durum —elbette kanıtlaması mümkün olmayan— varsayımım için de geçerliydi ve çalışmamı özellikle "yeniden kurma denemesi" diye tanımladım. Aşağıda sıraladığım nedenler varsayımımın akla yakınlığını kanıtlıyor. Aristoteles'in kuşkuya yer bırakmayan protreptik* başka bir eseri bilinmiyor. Flashar'a göre İamblichos Aristoteles'in Politikos diyalogundan alıntı yapmıştır. Bu diyalogtan günümüze, Proklos'un hocası Syrianos tarafından aktarılmış çok kısa bir fragman kalmıştır. Bu yüzden diyalogun içeriğini ve eğilimini bilmiyoruz. İamblichos ve Papirus Oxyrh. 666 vasıtasıyla elde edilen metin tutarlıdır ve açık seçik protreptiktir, düşüncelerin adım adım gelişimini ve en azından izlenen planı aşağı yukarı yeniden kurabilecek kadar kapsamlıdır. P. Moraux'nun saptamasına göre, Aristoteles'in teorik eserleri içinden bir "kitap" genellikle her biri 36, ender durumlarda daha fazla harften oluşan yaklaşık 750-800 satırı kapsamaktadır. Benim gerçek diye kabul ettiğim Protreptikos fragmanı yaklaşık 800 satırdan oluşuyor. Bu da eserin büyük bölümünün elimizde olduğunu gösteriyor. Eserin başını ve sonunu kesinlikle teşhis etmek mümkündür. Aristoteles B1-5'te kendisini felsefeye[1] adaması için Themison'a hitap ediyor; zenginliği nedeniyle elverişli koşullara sahip olduğunu, bu yüzden saygın eğitmenler tu-

*. Protreptik: Felsefi düşünmeye çağıran (-ç.)

1. Protreptikos'ta sık sık karşılaşılan *philosophein, philosophia* sözcükleri günümüzdeki gibi mekanik şekilde değil, entelektüel eğitimin özümsenmesine ilişkin ifadeler şeklinde anlaşılmalıdır.

tabileceğini ve yüksek konumunun bunu gerektirdiğini söylüyor. B108-110'da sözlerini bitirirken *(peroratio)* ifadeleri retorik açısından doruk noktasına (klimax) ulaşıyor: "Demek ki insan ya felsefe yapmalı ya da yaşama elveda diyerek buradan gitmeli, zira bunun dışında kalan her şey büyük bir saçmalık ve boş laf gibi görünüyor." Başlangıç ve son bölümler arasındaki planı elbette kesin saptayamayız. Birçok teorik eserde Aristoteles, Platon'un da diyaloglarında kullandığı bir şemayı izler, bu şema ardışık yaklaşıklıklar (sukzessive Approximation) diye tanımlanabilir. Aristoteles belirli bir çıkış noktasından hareketle bir düşünce silsilesini bir sonuç çıkarana kadar izler; sonra başka bir çıkış noktası olarak aynı yöntemi uygular, bu tür birçok yaklaşıklıklardan sonra kesin bir tanımlamayla ya da sonuçla konuyu toparlar. Bu durum zaman zaman tekrarlara yol açar. Bu şemayı olasılıkla Protreptikos'ta da kullanmıştır, ancak daha fazlasını söylemek mümkün değil. Flashar ile bazı uzmanlar, metni kısa bölümlere (B1-110) ayırmamı eleştirmiştir. Tercih ettikleri, bağlamından ayrılmamış, kesintisiz bir metindi. Oysa bu bölümlere ayırma işlemi sadece pratik nedenlere dayanır. Eseri yeniden kurma uğraşımı önemli ölçüde kolaylaştırmıştır; ayrıca ileride yapılacak araştırmalara Protreptikos'tan bir bölümü kolayca alıntılama olanağını da sağlamaktadır. Üstelik bu yöntem bazı Antikçağ yazarlarının eserlerinden çok iyi bilinmektedir. [...]

Eserin Planı ve Ana Fikri

1. İthaf. İlk ana temanın sergilenişi. Yaşamda mutluluk insanın iyi bir haleti ruhiye içinde bulunmasından ileri gelir. Ahlak ilkelerine ve basirete sahip olmadan dünya malı edinmek bir kötülüktür B1-5.

2. *Philosophein*'in iki anlamı vardır: Biri genel olarak felsefe yapmanın gerekli olup olmadığı sorusunu ortaya at-

mak; öteki de insanın kendini felsefeye vermesi. İkinci ana tema: Politik ve pratik yaşam için felsefe yapmanın kaçınılmazlığını ve değerini göstermek. Maddi şeyler sadece birer araçtır. Bu araçları doğru kullanmak için bize yardımcı olan her çeşit bilgiyi kazanmaya çalışmalıyız.

Argümanlar birçok aşama halinde ilerliyor.

— a) Şeyler *technia, physis* ya da *tychia* vasıtasıyla meydana gelir. Oluş sürecinin geri döndürülmezliği *genesis-aiksesis-telos-phthisis-phthora,* Aristoteles'in teolojisindeki ana fikir. Eğer doğal süreç normal işlerse doğa ürünleri güzeldir. Doğadaki aşamalar silsilesi. İnsanın doğuştan gelen en yüksek hedefi basiret ya da bilgelik dediğimiz tinsel gücü kazanmaktır B11-21.

— b) Muhakeme yeteneğinin doğuştan farklı aşamaları vardır. Aşamalar silsilesi aynı zamanda bir değerler yelpazesidir. En üstte kendi iyiliği için faal tutulan düşünme yer alır. Doğada düzen egemendir; doğa rasyoneldir ve hiçbir şeyi rastlantıya bırakmaz B22-30.

— c) Felsefi bir yaşam tarzı hiç de ulaşılamayacak bir hedef değildir. Ona ulaşmanın güçlüğü sağladığı yarardan çok daha azdır B31.

— d) Gerçekten de bir doğrular bilimi ve aynı şekilde bir doğa bilimi ve diğer hakiki varolanlar bilimi vardır[2] ve biz her ikisini de özümsemeye muktediriz. Doğada başka şeylere göre birincil olanı ve yalın olanı anlamak daha kolaydır, zira başka şeyler bu öğelerden kurulmuştur. İyi olan her şey belirlenmiş ve de düzenlenmiştir *(orismenon, tetagmenon).* En önemlisi yapının anlaşılması, yani ana etkenlerin bilinmesidir *(aitia kai stoikeia).* Öncelik bağıntısı: Yalından karmaşığa. Diğer bilgilerin yanı sıra bir de ruhun

2. Burada söz konusu olan üçe ayırmak değil, Aristotelesçi anlamda Etik ve Fiziktir.

yetkinliği bilgisi vardır *(tes peri psykhen aretes episteme)* B32-37.

— e) Tinsel güç ve bilgi sahibi olmak en büyük servettir, zira kavrayışlı birinden başka bize kim iyinin tam bir ölçütü ve örneği olabilir ki? İnsan iyi ile zorunlu arasındaki farkı tanımalıdır. Tinsel güce sahip olmanın pratik yaşam için bir yarar sağlamadığı görülseydi bile o yine de kendi için değerli olurdu B38-44. Çıkış noktası olarak doğanın amaçsal belginliğini (B11) alan argümanların kısaca tekrarlanışı B45.

3. Düşünmenin başlangıç noktalarını teorik yönden kavramak aslında pratik yaşam için yine de yararlıdır.

— a) Bir devlet adamının, doğadan ve hakikatten aldığı belirli bir örneği olmalıdır, onun yardımıyla neyin doğru, neyin güzel ve yararlı olduğuna karar verecektir B46-51.

— b) Bu örneklerin bilinmesi yeterli değildir, onları edimlerde gerçekleştirmek gerekir. Felsefe bilgeliğin özümsenişi ve pratik uygulanışıdır B52-53. Tekrarlar B54.

— c) Kendini felsefeye adayan bir kimse gerçi insanlardan bir ödül almaz, ama felsefeden etkilenir ve onunla meşgul olmaktan çok büyük bir zevk alır. Kısa tekrarlar B55-57.

4. Felsefenin görevi nedir ve bilgeliğe ulaşmak niçin bizim en yüksek hedefimizdir?

— a) Bedenle ruh arasındaki ilişki. Ruhun içinde aklın ve muhakeme yeteneğinin sahip olduğu şey daha yüksekte yer alır. Bu kısım (*nous*, bkz Platon, Rep. 442 c *to smikro merei*) ya yalnızdır ya da her şeyden önce kendi asıl özümüzdür B59-62.

— b) Düşünmenin asıl görevi hakikate ulaşmaktır B63-66.

— c) Hakikati felsefi düşünmeyle ararız; en yüksek aşamaya, eğer hakikati hakikat olduğu için ararsak ulaşırız B66-69.

— d) Hakiki kanıya oranla seçilmeye daha değer olan

anlama ve bilmedir. İnsanlar için en seçilmeye değer olan şey felsefi kavrayıştır. Bu yüzden insanlar diğer şeyler arasından en çok anlamayı arzu eder B70-77.

5. Entelektüel yaşam haz bakımından da zengindir; anlayışlı insanlar özellikle gerçek ve soylu hazlardan zevk almaya çalışır B78-92.

— a) Gizilgüçlülük ve etkinlik. Hedefe, sadece felsefeyle uğraşılırsa ve pratik yaşamda hakikat için çaba gösterilirse ulaşılır B79-86.

— b) En yüksek aşamaya çıkartılmış ve engellenmemiş bir faaliyet böyle bir haz verdiği için insanlar arasından felsefi eğitimli olanın mükemmel ve yetkin bir yaşam sürmesi, en gerçek hazları duyması doğaldır[3] B87-92.

6. Entelektüel yaşam demek ki mutlu bir yaşamın önkoşuludur B93-96. Ekler (corollarium): Görüşümüz *consensus omnium* nedeniyle onaylanır. Bir dizi örnek B97-102.

7. Her ne pahasına olursa olsun yaşamak isteyen insanların yaşamıyla rasyonel yaşamın karşılaştırılışı. Niceliği büyük görünen şeyler bir gölge oyunundan başka bir şey değildir B105-107.

8. Son sözler. İnsanda çaba göstermeye değer olan bir şeyden, yani tinsel güçten başka hiçbir şey tanrısal değildir *(nous kai phronesis)*. Felsefi düşünmesiz bir yaşam değersizdir B108-110.

Eserin Muhatabı ve Tarihi

Aristoteles, bir başka yerde[4] ayrıntılarıyla tartıştığım nedenlerden dolayı eserini Themison'a ithaf etmiştir. Aslında eser Atina gençliğine bir çağrı ve İsokrates'in muhalif söz-

3. Bu doruk noktasını retorik bir düşüş izler ve şöyle özetlenebilir: "Ne yazık ki insanlar içlerindeki en iyiyi anlamıyor ve tamamen değersiz şeylerle uğraşıyor."

4. DÜRING Aristoteles 404-406.

lerine bir cevaptır. Protreptikos'un pek de tanınmayan Kıbrıslı bir krala ithaf edilmiş olmasını, aslında eserin içeriğiyle hiçbir ilgisi olmayan durumların ve politik olayların bir araya gelmesiyle açıklamak en akla yakınıdır. Aristoteles oklarını İsokrates'e ve onun felsefe anlayışına çevirir: Eserini ithaf etmesi becerikli bir davranıştı, böylece o güne kadar Atina kamuoyunu tek başına İsokrates'in temsil ettiği mücadele alanına Aristoteles'in de çıktığını iki rakip okulun durumdan haberdar olan üyelerine açıklıyordu. Kanımca 351/50 yıllarında kaleme alınmış olan bu eser Atina okullarında toplanmış gençlere bir mesaj ve aynı zamanda bir yaşam ideali için kişisel bir ikrar ve itiraftı. Protreptikos felsefi-edebi ve yer yer retorik yanı ağır basan bir propaganda yazısıdır. Üslup her ne kadar teorik eserlerin bilinçli amaca uygunluğundan, hatta yavanlığından ayrılsa da bu eser bize, en olgun çağında Aristoteles'in düşünme tarzına bir göz atma olanağını tanır. Ayrıca yazılış tarihi oldukça kesin saptanabildiği ve teorik eserlere karşılık hiçbir değişikliğe uğramadığı için de özel bir değer kazanır.

Eseri yeniden kurma denememden sonra iki kitap daha yayımlandı. A.-H. Chroust kaleme aldığı önsözde önemli noktalarda benim düzenimi ve yorumumu izlediğini söylüyor. Bunu da ufak tefek değişikliklerle yapmıştır. Kitabında kısa bir girişten sonra eserin çevirisi ve yine kısa bir yorum yer alır. Tamamen başka bir nitelikte ise G. Schneeweiss'ın kitabıdır. Kitap bir giriş bölümünü, yeniden kurulmuş metni ve kesintisiz bir yorum yerine bir dizi bölümü içeriyor, yazar bu bölümlerde değişik önemli sorunları tartışıyor. İamblichos'un Protreptikos'undan alınan fragmanların düzeni benimkinden tamamen farklıdır. Yazar İamblichos'un alıntılarından başka metninde sıraladığı Aristoteles'in teorik eserlerinden (Eud. ve Nik. Etik, Pol., Metaf. Alfa) belirli yerleri de gerçek fragmanlar sayıyor. Ayrıca Pseudo-İsokrates Ad Demonicum'un, Strabon'un, Galenos'un Di-

ogenes Laertius'un, Synesios'un ve Stobaios'un metinlerini de kendi metnine katmıştır. Bugüne kadar yayımlanmış yeniden kurma denemelerini eleştirdiği uzun bir girişten sonra Protreptikos'un, popüler felsefi bir yerginin (Diatribe) ilk somut örneği olduğunu ve aşağıdaki şekilde bölümlere ayrıldığını öne sürmektedir.

I. Epideiktik Bölüm

Aristoteles felsefenin önemine dikkati çeker: Ana fikir insani yararlık ve iyi sorunudur. Bu ikisinin uygun bir bilgi vasıtasıyla nasıl gerçekleşebileceğini gösterir.

a) Bu bilgi olmadan dünya malını kullanmak tehlikelidir ve insana yarardan çok zarar getirir.

b) Bu durumda dünya malına değer kazandıran aslında bu bilgidir.

c) Demek ki bilgi dünya malının üstündedir ve onu hedef almaz, bilgi diğer şeylere değer kazandıran kendinde en yüce değerdir. Bunun ardından Aristoteles felsefe yapmanın mümkün olduğunu gösterir ve felsefi disiplinleri bölümlere ayırır.

II. Apelenktik Bölüm

Buraya kadar çıkan sonuçlara kuşkuyla yaklaşılır ve Aristoteles tarafından, karşıt görüştekilerin itirazlarıyla hesaplaşarak, bu sonuçlar yeniden incelenir ve derinleştirilir.

1. Teorik bilimlerin karşıtları söz alır: Katışıksız bilgi olarak felsefe gereksizdir ve pratik için bir yararı yoktur. Oysa mutluluk doğru davranışlardan ileri gelir.

2. Aristoteles bu itirazları çürütür:

a) İnsanın sahip olduğu en büyük servet olarak felsefeye felsefe olduğu için ulaşmaya çalışmalıdır.

b) Doğanın kendine bahşettiği amaç (entelechie) nedeniyle insanın asıl görevi zihinsel faaliyettir.

c) Doğal düzene ilişkin felsefi bilgi politikacılar için taşıdığı anlam ve önem bakımından da hor görülmemelidir. Demek ki felsefe bu bakımdan da "yararlı"dır.

III. Özetleyici Epideiktik Bölüm

1. Aristoteles mutluluğun simgesi olarak zihinsel faaliyete dikkati çeker.

a) İnsanın doğal yapısı gereği felsefe yapmak yaşamın amacıdır.

b) Tinsal yaşam aynı zamanda en büyük ve en katışıksız hazdır.

c) Zihinsel faaliyet aslında diğer koşullardan bağımsızdır.

2. Felsefe insanı dünyevi şeylerin üstüne çıkarır ve insanın tanrısal olana, ölümsüzlüğe katılmasını sağlar.

Görünüşte bu plan, eserdeki düşünce silsilesini yeniden kurma girişimimden pek fazla ayrılmıyor. Ancak her iki denemenin sadece bir ortak noktası var: Benim gibi Schneeweiss da argümanları B110'daki etkili kapanış sözleriyle bitiriyor. Başlangıçta beş sayfa boyunca Aristoteles'in teorik eserlerinden ve değişik Antikçağ yazarlarından bir dizi alıntı sıralıyor. Ancak altıncı sayfada B2'ye sıra geliyor. Eserde yer alan İamblichos'tan yapılan alıntıların düzeni benimkinden tamamen farklı. En sakıncalı olanı ise, Schneeweiss'ın Aristoteles'ten ve diğer Antikçağ yazarlarından birçok alıntıyı Protreptikos'a maletmesi ve bunun için neden olarak İamblichos'un alıntılarının benzer düşünceler içerdiğini belirtmesidir. Olasılıkla bugüne kadarki araştırmalar için söylediklerimi gelecekteki yeniden kurma denemelerine de uygulamak mümkün olacaktır: "Quot professores, tot Protreptici."

İngemar DÜRİNG

PROTREPTIKOS
(FELSEFİ DÜŞÜNMEYE ÇAĞRI)

Themison'a Uyarı

"Senin öğrenme hırsını, azizim Themison, senin yetkinliğe ve mutlu bir yaşama ulaşma çabanı kulaktan duydum, inanıyorum ki"[1], (B1) felsefeyi ele almak için kimse senden daha elverişli koşullara sahip değil, çünkü zenginsin, bunun için para harcayabilirsin[2] ve saygın bir konumdasın. "Şimdi insanların birçoğu mutlu bir yaşamın yüzeysel değerlere sahip olmaktan ileri geldiğini sanıyor ya, bu pek de nedensiz değil; bazıları akılsız olmasına karşın başarıdan başarıya koşuyor ve işleri hep rast gidiyor. Kuşkusuz sen bunun tam tersinin görüldüğü olaylara tanık olmuşsundur. Hem geçmişi bilmenden hem de kendi deneyiminden dolayı kibrin durumdan önce geldiği olayları hatırlayacaksın: Sen zenginliğe, şansa ve güce aşırı güvenen, ama bu yüzden başı çok çabuk derde giren insanlar tanıdın. Başarıları ne kadar büyük olursa başarısızlıklarını ve talihsizliklerini

1. Burada ve B2'de yaptığım ekler için günümüze kalan metinde bir destek yoktur; bunlar sadece örnek teşkil ediyor; İsokrates'teki örnekleri izledim.

2. Yani ünlü eğitmenler tutmak için, bkz. B53.

o kadar derinden hisseder ve utanırlar, çünkü bulundukları konum",(B2) görev saydıkları şeyleri kendi gayretleriyle yapmalarına engel olur. Bu insanların beceriksizliğini gördüğümüz için biz de aynı kaderi paylaşmamalıyız ve yaşamda mutluluğun büyük bir servete sahip olmaktan değil, iyi bir haleti ruhiye içinde bulunmaktan ileri geldiğini göz önüne almalıyız[3]. Beden söz konusu olduğunda, bir kimse gösterişli elbiseler giyiyor diye bir başkası ona "tanrıların" bahtiyar kulu diyemez, daha çok sağlığı yerinde olan ve kusursuz bir haleti ruhiye içinde bulunan birine böyle denir, hem de ona bütün gösterişli şeylerden hiçbiri bahşedilmemiş olsa bile[4]. Aynı şekilde ancak eğitilmişse ruha ve de sadece eğitimli insanlara mutlu denebilir, yoksa yüzeysel değerlerle gösterişli biçimde süslenmiş, ama hiçbir değeri olmayan kişilere değil. Bir atın durumu da aynıdır; isterse altından yapılmış suluk zinciri ve değerli koşumlar taşısın, başka bir işe yaramadığı sürece böyle bir ata değer vermeyiz, tersine iyi özelliklere sahip olanı tercih ederiz[5].(B3) Ayrıca değersiz insanların büyük bir servet elde ettikleri zaman bu servete ruh zenginliğinden daha çok değer verme alışkanlığını edindikleri görülür ve en aşağılık durum da budur. Bir efendi uşağından daha değersiz görünseydi o zaman kepaze olurdu; aynı şekilde servet ele geçirmeyi kendi karakterinden daha önemli bulan kişilere acınacak sefil insanlar gözüyle bakılmalıdır.(B4) Ve gerçekten de durum böyledir; zira atasözüne göre aşırı doyum kibir doğurur; eğitim eksikliği iktidarla birleşirse buradan büyüklük tutkusu (megalomani) doğar. Ruh sağlığı yerinde olmayan ki-

3. Sokrates'in ana fikirlerinden biri, Apol. 30b.

4. Bedensel ve ruhsal uyumu paralel şekilde ele almak Platon'un ana fikridir, Gorgias 478a, 503c.

5. Karşılaştırma Sokrates'e özgüdür, Apol. 20a; İsokrates'te de Antid. 210-211.

şilere ne zenginliğin ne gücün ne de güzelliğin yararı dokunur, tersine bunlar ne kadar bollaşırsa kavrayışla birleşmedikleri zaman sahiplerine daha derinden ve çok yönlü zarar verir. "Çocuğa bıçak verilmez" sözü "sıradan insanlara yetki verme" anlamına gelir.(B5) Felsefi kavrayış daha çok — ki bunu kuşkusuz herkes onaylayacaktır— insanın kendi ciddi çabasının ve bizi peşine düştüğümüz için felsefe yapmaya muktedir kılan şeyleri aramanın semeresidir. Bu yüzden bahanelere başvurmadan felsefe yapmak zorundayız.

(B6) "Felsefe yapmak" sözcüğü bir yandan felsefe yapmanın zorunlu olup olmadığı sorusunu ortaya atmak, öte yandan insanın kendini felsefeye vermesi anlamına gelir.

(B7) Biz ömürleri tanrısal mahiyette olanlara değil, insanlara hitap ettiğimiz için toplumsal yaşamda pratik yararları olan uyarıları diğerleriyle birleştirmeliyiz. Şöyle söylemek mümkündür.(B8) Yaşam için elimizin altında bulunan şeyler, örneğin beden ve bedene yararı dokunan her şey bir çeşit araç gibi tasarrufumuzdadır. Bu araçları kullanmak tehlikelidir; doğru kullanmayanlarda genellikle karşıt bir etkinin doğmasına neden olurlar. Bu yüzden bütün bu araçları en iyi tarzda kullanmak için bir bilgi kazanmaya ve onu uygun şekilde kullanmaya çalışmalıyız. Devlet işlerini doğru takip etmek ve özel yaşamımıza yararlı şekilde biçim vermek istiyorsak birer filozof olmak zorundayız.(B9) Ancak farklı türden bilgiler vardır; yaşamın manevi değerlerini yaratan bilgi ve bir de onlardan yararlanan bilgi. Başka bir bölümleme de şöyle: Hizmet eden ve emreden bilgi türleri: Sonuncular daha yüksek bir aşama oluşturur ve bunlarda iyi gerçek anlamındadır. Akla, ihtiyaç duyduğu doğru bir yargıyı bulmasını bilen ve iyiyi bütün olarak göz önünde bulunduran türden bilgi, yani felsefe diğer bütün bilgi türlerinden yararlanıyorsa ve doğa ilkelerine uygun şekilde yönetiyorsa, bu durum zorunlu olarak felsefe yapılması için yine bir argümandır. Zira sadece felsefe doğru

yargıyı ve yapmamız ve de yapmamamız gereken şeyleri belirlemek için emreden güce sahip yanılmaz kavrayışı içinde barındırır.

(B10) Şimdi sorunumuza biraz daha derinlemesine yaklaşalım ve aynı uyarıya gelmek için onu erekbilimsel çıkış noktalarından ele alalım.(B11) Meydana gelen şeylerden bazıları varoluşunu "insanın" planlayan düşüncesine ve yeteneğine borçludur, örneğin bir ev ya da bir tekne —her ikisinin de önkoşulu yetenek ve planlamadır—, diğerleri ise insanın yeteneğinden dolayı değil, doğa sayesinde meydana gelir: Doğa hayvanların ve bitkilerin yaratıcısıdır ve bütün bu tür meydana gelişler doğaya uygun olarak gerçekleşir. Ancak rastlantı sonucu meydana gelen şeyler de vardır. Ne insanın yeteneğinden dolayı ne doğa sayesinde ne de zorunluk nedeniyle meydana gelen birçok şeye rastlantı sonucu meydana gelir, deriz. (B12) Rastlantıdan doğan şeyden herhangi bir amaç nedeniyle hiçbir şey meydana gelmez, ne de bir hedefi vardır onun. Ama insanın yeteneğinden dolayı meydana gelmiş şeylerin bir hedefi ve bir amacı vardır (zira yetenek sahibi kişi niçin ve hangi amaç için yazdığını sana her zaman gerekçeleriyle açıklayabilir), ve bu amaç, sırf bu amaç nedeniyle meydana gelen şeyden daha iyidir. Ortaya çıkış nedeni sadece ikincil şekilde değil, yetenekten ileri gelen şeylerden söz ediyorum. Zira tıp elbette ki hastalıktan çok sağlığın yaratıcısıdır ve mimarlık da yıkmanın değil evin nedenidir. İnsanın yeteneğinden dolayı meydana gelen her şey, demek ki bir amaç nedeniyle meydana gelir ve bu onun hedefidir, en iyi olan da budur. Ancak rastlantı sonucu meydana gelen şey herhangi bir amaç nedeniyle meydana gelmez. Ama rastlantı nedeniyle tek tük iyi şeyler de meydana gelebilir, ne ki bunlara rastlantı nedeniyle ve rastlantıdan dolayı meydana geliyor diye iyi denmez; zira bu yüzden meydana gelenler her zaman belirsizdir.(B13) Doğaya uygun olarak meydana gelen şey

bir amaç nedeniyle meydana gelir, hem de bir doğa ürünü amaca bir sanat ürününden her zaman daha uygundur. Çünkü insanın yeteneğine doğa değil, bu yetenek doğaya öykünür ve yetenek doğaya destek vermek, onun bitirmeden bıraktıklarını tamamlamak için var olur. Zira doğa yardıma ihtiyaç duymadan birini yalnız başına sona erdirebilir gibi görünürken diğerini sadece zar zor yapabilmekte ya da buna tamamen muktedir olmamaktadır. Bu, hemen canlı varlıkların meydana gelişinde görülür. Bazı tohumlar hangi toprağa düşerse düşsün en küçük bir bakım olmadan uç verir, büyürler, buna karşılık diğerleri bunun için tarım sanatına ihtiyaç duyar. Aynı şekilde canlı varlıklardan bazıları kendi kendine gelişir ve olgunlaşır, buna karşılık insanın kendini koruması için önce doğumu sırasında sonra beslenmek üzere bir dizi ustalığa ve beceriye ihtiyacı vardır.(B14) Şimdi insanın yeteneği doğaya öykünüyorsa, o zaman bu yetenekten doğan ürünlerin amaca uygunluğunun da doğaya dayandığı açıktır. Demek ki doğru olarak meydana gelen her şeyin bir amaç nedeniyle meydana geldiğini söyleyebiliriz. Zira bir parça güzeli hasıl eden şey doğru meydana gelmiştir ve meydana gelen ya da gelmiş şeylerin hepsi, eğer doğal süreç normal işliyorsa, bir parça güzeli hasıl eder. Buna karşılık doğaya muhalif olanlar kötüdür ve doğaya uygun olana karşıttır. Demek ki normal, doğaya uygun oluş süreci bir amaç nedeniyle gerçekleşir.(B15) Bu durumu organlarımızın her birinde görmek mümkündür. Örneğin göz kapağına bakarsan onun amaçsız değil, tersine gözleri korumak, rahatlatmak ve dışarıdan bir şeyin içine girmesini engellemek için meydana geldiğini fark edersin. Doğal şeyler hakkında, onların bir amaç nedeniyle meydana gelmiş olduklarını söylediğimiz zaman aynı şeyi kastederiz, tıpkı yapay meydana getirilmiş şeyler hakkında onların belirli bir amaç için imal edilmiş olduklarını söylememiz gibi. Bu, örneğin deniz taşımacılığı için bir yük teknesi

inşa etme konusunda geçerli olduğu zaman, böylece amaç açıklanmış olur ve tekne bu nedenle meydana gelir.(B16) Canlı varlıkların ya tamamı ya da en iyi ve en yüceleri, doğadan ve doğaya uygun meydana gelmiş olanlara dahildir. Buna karşılık hayvanlardan pek çoğunun doğaya karşıt, yani telef etmek ve zarar vermek için meydana geldiğini ileri sürmek bir şey ifade etmez. Yeryüzünde mevcut canlı varlıkların en yücesi insandır, buradan onun doğadan ve doğaya uygun meydana gelmiş olduğu açıkça görülür.(B17) Şimdi 1. hedef her zaman şeyden daha iyiyse (çünkü her şey hedeften ötürü meydana gelir ve nedenden dolayı olan her şeyden daima daha iyidir ve en iyidir), ve şimdi 2. doğaya uygun hedef oluş sürecinde en son ulaşılan şeyse, bu süreç tamamlanışına kadar sürekli işliyorsa; ayrıca 3. insanlarda önce bedenin ancak ondan sonra ruha ait şeylerin tamamlandığını ve herhangi bir şekilde daha iyinin tamamlanışının meydana çıkışa oranla hep daha sonra geldiğini varsayarsak; demek ki 4. ruhun bedenden sonra meydana geldiğini ve ruhsal olanlar arasından tinsel gücün yine sonuncu sırada meydana geldiğini varsayarsak (çünkü tinsel gücün doğa gereği insanda sonuncu olarak meydana geldiğini görüyoruz ve bu yüzden o, sahip olunduğunda insanı yaşlılık günlerinde de faal tutan biricik manevi değerdir); 5. eğer bütün bunlar varsayılırsa, o zaman tinsel güç doğaya uygun hedefimizdir ve onu kullanmak da meydana gelişimizin nedeni olan sonuncu aşamadır. Doğaya uygun şekilde oluştuğumuz varsayılırsa o zaman bir parça düşünmek ve öğrenmek için varolduğumuz da açıklığa kavuşur.

(B18) Şimdi kendimize, tanrı bizi mevcut düşünme konuları arasından hangisi için yarattı, sorusunu soralım. Pheleius sakinleri bu soruyu Pythagoras'a yönelttiklerinde o şöyle cevap verdi: "Gökyüzünü gözlemlemek için". O kendini doğa gözlemcisi diye tanımlamayı ve bu nedenle dünyaya geldiğini söylemeyi alışkanlık haline getirmişti. (B19)

Anaksagoras hakkında ise, insanın hangi amaç nedeniyle doğmayı ve yaşamayı arzu edebileceği sorusuna, onun "gökyüzünü ve gökyüzündeki yıldızları, ayı, güneşi gözlemlemek için" diye karşılık verdiği anlatılır; sanki geri kalanlar çaba göstermeye değmezmiş gibi.(B20) Bu argümanlara göre demek ki Pythagoras haklı olarak, her insanın tanrı tarafından anlamak ve düşünmek için yaratıldığı savını ileri sürer. Bu anlayışın nesnesinin evrensel düzen ya da herhangi başka bir nitelik olup olmadığı belki daha sonra incelenebilir; önce söylenenler bize bir temel olarak yeterlidir. Demek ki doğaya uygun hedef tinsel güçse o zaman her şeyden en iyisi kuşkusuz onu kullanmaktır.(B21) Bu yüzden diğer bütün şeyler insanın içinde yer alan iyi nedeniyle yapılmalıdır; bunlardan tekrar bedensel şeyleri ruhsal olanlar nedeniyle ve erdemi de tinsel güç nedeniyle, zira en yüce olan budur.

(B22) Aynı hedefe "yani, mutlu olmak isteyen bir kimsenin felsefe yapmak zorunda olduğuna" aşağıdaki düşünce silsilesi götürür.(B23) Doğanın tamamında düzen egemen olduğu için, doğa hiçbir şeyi rastlantıya bırakmaz, tersine her şeyi belirli bir amaç doğrultusunda yapar. Rastlantısal olanı dışlayarak bütün insani sanatlardan daha yüksek bir ölçüde amacın gerçekleşmesini sağlar, çünkü insani yetenek, bildiğimiz gibi, doğaya öykünmedir. İnsan doğal olarak ruh ve bedenden bileştirildiği için, ruh bedenden daha değerlidir, ayırca değersizler daima bir amaç nedeniyle daha iyiye bağımlıdır, böylece beden ruh nedeniyle var olur. Bildiğimiz gibi ruh kısmen rasyonel kısmen irrasyoneldir ve irrasyonel kısmın değeri azdır. Buradan irrasyonel kısmın rasyonel kısım nedeniyle var olduğu sonucunu çıkarırız. Rasyonel kısım anlak'ı[6] içerir. Demek ki kanıt silsilesi zorunlu olarak her şeyin anlak nedeniyle var olduğu

6. *o nous* anlak, akıl, tin ya da sezgi diye çevrilebilir.

sonucuna götürür.(B24) Anlak'ın faaliyeti düşünmedir ve düşünme de düşünme nesneleri üzerinde iyice akıl yormaktan ileri gelir, tıpkı gözün faaliyetinin görünen olanı görmesi gibi. Demek ki bu durumda insan için her şeyi elde etmeye değer kılan düşünme ve anlaktır, zira öteki şeyler ruh nedeniyle elde etmeye değerdir, ruh alanında en değerli şey anlaktır, diğer şeyler onun nedeniyle var olur.(B25) Düşünme edimleri arasından biri, yani kendisi nedeniyle gerçekleştirileni tamamen özgürdür. Bilgileri herhangi başka bir şey nedeniyle meydana çıkaran düşünme edimleri hizmetçilere benzer. Kendisi nedeniyle yapılan bir şeye, başka bir şeye araç olmak üzere yapılandan her zaman daha çok değer verilir; böylece özgür olan özgür olmayandan daha yukarı bir aşamada yer alır.(B26) Davranışlarımızda oylaşımdan (mülahaza; muhakeme) yararlanırsak, oylaşımda bulunan kişi kendi çıkarını göz önüne alsa ve davranış tarzını bu görüş açısından belirlese bile, biz oylaşımı izleriz. Bu kişi bedenini hizmetçi gibi kullanır ve hatta rastlantıya geniş bir hareket serbestliği tanımak zorunda kalır; genel olarak oylaşımın başat bir işlev gördüğü davranışları elbette gerçekleştirir, hem de davranışlarının birçoğunda bedenini bir araç gibi kullanmak zorunda kalsa bile.(B27) Demek ki katışıksız, amaca bağlı olmayan düşünme başka bir şeye ulaşmak için hizmet eden düşünme'den daha saygın ve daha değerlidir. Katışıksız düşünme kendinden saygındır ve onda elde etmeye değer olan şey anlak'ın bilgeliğidir, tıpkı davranış nedeniyle pratik yaşam deneyiminin elde edilmeye değer olması gibi. Demek ki iyi ile saygın herşeyden önce felsefi düşünme'de yer alır, yoksa öyle gelişigüzel her düşünme'de değil; [zira her tasarım mutlaka saygın değildir; sadece bir felsefe ustasının düşünme'sinin, eğer evrende egemen ilkeye yönelikse, bilgeliğe yakın ve özgün anlamda bilgelik olduğu kabul edilebilir]. (B28) Algısı ve anlak'ı elinden alınmış insan bir bitkiye benzer; yal-

nız anlak elinden alınmışsa bir hayvana dönüşür irrasyonel olandan kurtulursa ve tini muhafaza ederse tanrıya benzer.(B29) Kendimizi diğer canlı varlıklardan ayırmaya yarayan anlak, eksiksiz hak ve yetkisine sadece rastlantısal olanı ve değersiz olanı tanımayan bir yaşam biçiminde[7] kavuşur. Kuşkusuz hayvanlarda[8] da basiret ve anlak kıvılcımları vardır, ancak felsefi tinsel güçte en ufak bir payları yoktur. Felsefi tinsel güç yalnız tanrılara "ve insandaki tine" yakışır. Öte yandan insan duyusal algıların keskinliği ve doğal içgüdüler bakımından hayvanların birçoğundan çok daha üstündür.(B30) Anlaksal yaşam aslında iyiden yalıtlanması mümkün olmayan biricik yaşamdır ve iyi tasarımına dahil olduğu herkesçe onaylanmıştır. Zira yaşamında anlak'ı izleyen değerli bir kimse rastlantısal olana kurban gitmez, tersine diğer insanlardan daha büyük bir ölçüde, rastlantıya yenik düşen her şeyden kendini kurtarmasını bilir. Eğer sen sonuna kadar inanarak bu yaşam biçimine kendini sürekli verirsen iyimser olabilirsin[9].

(B31) Biz aynı zamanda ulaşılabilen ve yararlı her şeyi seçeriz. Demek ki felsefenin bu iki özelliğe de sahip olduğu ve ona ulaşmadaki güçlüğün, sağladığı yarardan daha az olduğu kabul edilmelidir. Zira biz kolay olan bir şey için uğraşmayı tercih ederiz.(B32) Doğrunun ve verimlinin bilgisini, doğaya ve de hakiki varolanlara ilişkin bilgiyi[10] özümsemeye muktedir olduğumuzu kanıtlamak kolaydır.(B33) Birincil ve yalın olan her zaman ikincil olandan ve buradan meydana gelenden daha çok tanınır; aynı şekil-

7. Felsefeye adanmış bir yaşamda, *bios theoretikos*.

8. Aristoteles'te arılar ve karıncalar, örümcek ve kırlangıç başlıca örnekleri oluşturur.

9. Kendi dört *aitiai* öğretisine bir gönderme.

10. Yani iki bilim dalı: Etik=*peri ton dikaion kai sempheronton*, Doğa felsefesi=*peri pheseos kai tes alles aletheias*.

de doğal öncelik göstergesindeki yüksek olan aşağıda olandan daha çok tanınır. Bilgi öncelikle mantıksal belirlenmiş ve düzenlenmiş olanla uğraşır, yoksa karşıtıyla değil ve asal etkenlere, bundan meydana çıkanlara göre daha çok öncelik tanır. Ayrıca iyi şeyler kötü şeylere göre daha yüksek bir ölçüde belirlenmiş ve düzenlenmişir, örneğin sıradan bir insana oranla yetkin bir insan gibi. Bu tür karşıtlıklar aynı ayırt edici özelliğe sahip olmak zorundadır[11]. Birincil olan ikincil olana göre daha çok bir neden niteliğine sahiptir; birincil olan ortadan kaldırılırsa, kendi varlığının ondan aldıkları da ortadan kaldırılır: Sayılar kaldırılırsa hatlar, hatlar kaldırılırsa yüzeyler, yüzeyler kaldırılırsa cisimler; aynı şekilde hece kaldırılırsa sözcük, harf kaldırılırsa hece.(B34) Bu yüzden eğer ruh bedenden daha değerliyse (çünkü doğası gereği egemen olan odur) ve eğer bedene ait insani yetenek ve bilgi varsa, örneğin tıp ve beden eğitimi gibi (bilgi dalları dediğimiz bunlara vakıf olan insanların bulunduğunu iddia ediyoruz), o zaman ruha ve ruhun yetkinliğine ait herhangi bir yardımın ve bir yeteneğin de var olması gerektiği ve bizim onları kazanmaya muktedir olduğumuz açıktır; zira bilgisizliğimizin çok daha ağır bastığı ve anlaşılması daha zor olan şeyler hakkında bir bilgi edinmemiz mümkündür. (B35) Doğaya ilişkin bilgide de durum benzer şekildedir; ilk başta doğadaki temel etkenlerin ve en yalın öğelerin kavranmış olması zorunludur, yoksa ikincil olarak buradan meydana gelenlerin değil. Zira bu sonuncular ilkesel olarak birinci şeylere ait değildir ve birincil olanın varoluşu bunlardan ileri gelmez, tersine geri kalanlar açık seçik bu birincil olandan meydana gelir ve bu

11. Aristoteles kavram yapısında cins (genos), ayırtedici özellik (diaphora), tür (eidos) ve birey *(atonon)* kavramlarını terminoloji açısından ayırt eder.

birincil olanlar nedeniyle var olur.(B36) Şimdi ateş, hava, sayı ya da herhangi başka 'nitelikler' temel etken ve geri kalanlara oranla birincil olabiliyorsa, o zaman birincil olanlar tanınmadığı sürece geri kalanlardan bir şeyler anlamak her durumda mümkün değildir. Zira bir kimse eğer heceleri tanımıyorsa konuşulan sözleri, ya da harfleri bilmiyorsa heceleri nasıl anlayabilecektir?(B37) Bir hakikat bilgisinin ve ruhun yetkinliğine ilişkin bir bilginin var olduğu ve bizim de bu her ikisini özümsemeye muktedir olduğumuz konusunda şunlar söylenebilir.

(B38) Şimdi bu "ilkeleri kavrayışın" da en büyük manevi değer ve başka şeylerden daha yararlı olduğu aşağıdakilerden anlaşılır. Hepimiz en ahlaklı ve doğası gereği en güçlü kişinin yönetmesi gerektiği konusunda anlaşıyoruz, ayrıca yasanın, yani yazılı metninde bilgece bir kavrayışı ifade eden yasanın hüküm sürdüğü ve söz sahibi olduğu konusunda da.(B39) Ayrıca: Ahlaki kavrayışlı birinden başka bize kim iyinin tam bir ölçütü ve örneği olabilir ki? Bu kişi oylaşım ve bilgisine dayanarak bir seçimde bulunduğu zaman neden yana karar verirse bu iyidir, bunun karşıtı ise kötüdür. (B40) İnsanlar genellikle kendi karakterleriyle uyum içinde bulunan şeylerden yana karar verirler, örneğin doğru kişi doğru yaşamaktan, cesur kişi cesur yaşamaktan ve ihtiyatlı olan da ihtiyatlı yaşamaktan yana. Benzer şekilde tinsel güce sahip bir kişinin felsefeden yana karar vereceği bellidir, zira felsefe yapmak bu gücün görevidir. Bu en olası kesinlikle alınan karardan tinsel gücün en büyük manevi değer olduğu açık seçik ortaya çıkar.(B41) Bu savın doğru olduğunu daha seçik şekilde aşağıdakilerden çıkarmak mümkündür. Düşünüp tanışmak ve anlamak insanlar için kendinde ulaşmaya değer bir hedeftir, zira bu ikisi olmadan insan onuruna yaraşır bir yaşam sürmek mümkün değildir. Bunlar pratik yaşam için de yararlıdır,

çünkü oylaşımla ve kavrayışlı bir faaliyetle tamamlanmayan hiçbir şey bize iyi diye görünmez[12]. Mutlu yaşam ister gönül ferahlığı ve esenlikten, ister ahlaksal yetkinliğe sahip olmaktan ya da isterse tinsel gücü kullanmaktan ileri gelsin bu durumların her birinde mutlaka felsefe yapmalıdır; zira bu şeyler hakkında belirgin bir kanıya sadece felsefe yaparak varırız[13]. Her bilgiden farklı bir sonuç bekleyen ve her bilginin yararlı olması gerekliliğini talep eden bir kimse iyi ve zorunlu arasındaki kökten farkın ne kadar büyük olduğunu hiç bilmemektedir; bu fark olağanüstü büyüktür. Zira başka bir şey nedeniyle sevdiğimiz ve onlarsız yaşamanın mümkün olmadığı şeylere zorunlu ve eşnedenler deriz; sırf kendisi nedeniyle ve buradan başka hiçbir şey meydana çıkmasa bile sevdiğimiz şeyi asıl anlamında manevi değer diye adlandırırız. Çünkü bu birincisinin seçilmeye değer oluşu başkası nedeniyle değildir ve bu böylece sonsuza kadar sürer. Ancak bir yerde durma noktasının bulunması gerekir. Gerçekten de her yerde, sorunun kendisinden farklıymış gibi, bir yarar aramak ve şöyle sormak tamamen gülünçtür: "Bunun bize ne yararı var?" ve "Bundan ne için yararlanabiliriz?" Böyle konuşan biri gerçekten, söyleme alışkanlığında olduğum gibi[14], soyluyu ve iyiyi tanıyan, nedenle eşneden arasında ayırım yapabilen bir kimseye[15] asla benzemez.

(43) Eğer bir kimse bizi mutlular adasına yerleştirmeyi

12. Yani, ahlaki bir durumun söz konusu olması ve bir seçimde bulunulması gerekir.

13. "Mutlu yaşam-varırız" tümcesi İamblichos tarafından formüle edilmiştir.

14. Aristoteles için tipik bir konuşma tarzı. Metinde bu tür küçük üslup özelliklerinin bulunması özgün metnin burada bozulmadan kalmış olduğunun belirtisidir.

15. Akademi'de eğitim görmüş bir kimse. İğnelemeler hep İsokrates'i hedef alır.

düşünseydi, gerçekleri söylediğim en iyi şekilde anlaşılırdı. Orada hiçbir ihtiyacımız olmazdı ve diğer şeylerden hiçbiri bize herhangi bir yarar sağlamazdı; geriye bir tek düşünme ve felsefe yapma kalırdı, yani şimdi bizim[16] de özgür yaşam dediğimiz şey. Eğer bu doğruysa, içimizden birine mutlular adasına yerleşme olanağı tanınsaydı, o da kendi hatası yüzünden buna muktedir olmasaydı haklı olarak utanması gerekmez miydi. Bu yüzden bilginin insana armağan ettiği ödül asla küçümsenmemelidir ve bilgiden ortaya çıkan iyi hiç de az değildir. Tıpkı bizim gibi bilge ozanların, doğruluğun meyvaları Hades'te toplanır, demesi gibi biz de felsefenin meyvalarının mutlular adasında toplanacağını varsayabiliriz.(B44) Felsefe yapmanın yararlı ya da kazançlı olmadığı anlaşılsa bile üzülmemize gerek yoktur, zira biz öncelikle onun kazançlı değil, iyi olduğunu ve başka bir şey nedeniyle değil, kendisi nedeniyle seçilmesi gerektiğini iddia ediyoruz. Örneğin başka hiçbir kazancımız olmasa da olimpiyatlara sırf gösteriler nedeniyle gideriz (çünkü seyretmek aslında paradan daha değerlidir), ve Dionysos şenliklerinde tiyatro gösterilerini oyunculardan para almak için izlemeyiz —üstelik bunun için biz para veririz— ve birçok tiyatro oyununa yığınla paradan daha çok değer veririz, böylece evreni gözlemlemeye de, yaygın görüşe göre yararlı sayılan şeylerden daha çok değer verilmelidir. "Sahneye" kadın ve köle olarak çıkan ya da "olimpiyatlarda" mücadele eden ve koşan insanları görmek için yolculuğun güçlüklerini göze alırken öte yandan şeylerin doğasının ve hakikatin ücret almadan gözlemlenmemesi gerektiğini düşünmek kuşkusuz doğru olamaz.(B45) Böylece biz şimdi başlangıç noktası olarak doğanın amaçsal belginliğinden çıkarak ilerledik, şuna inandık ki, felsefe

16. Yani, biz Akademi'dekiler. *eleitheros bios*'u çevirmek mümkün değil.

yapmak manevi bir değerdir ve kendi başına alınırsa saygıya değerdir, hem de buradan pratik yaşam için yararlı bir şey çıkmasa bile.[17]

(B46) Felsefi düşünme etkinliğinin gerçekten de günlük yaşam için büyük yarar sağladığı mesleklerden ve faaliyetlerden örnek verilirse kolayca anlaşılır. Her aklı başında hekim ve beden eğitimi eğitmenlerinden birçoğu, iyi bir hekim ve beden eğitimci olmak isteyenlerin doğa hakkında bilgi edinmeleri gerektiği konusunda ağız birliği eder. Bu durumda iyi bir yasa koyucu da doğa hakkında bilgi sahibi olmak zorundadır, hem de yukarıda sözü edilenlerden çok daha yüksek bir oranda. Çünkü onlar mesleki becerilerini, bedenin yetkinliğini koruyarak gösterirler, yasa koyucular ise ruhun yetkinliğiyle meşgul olur ve kamuya mutluluk ya da mutsuzluk yollarını öğretme savıyla ortaya çıkarlar. Bu yüzden onların felsefeye daha çok ihtiyaçları vardır.(B47) Diğer zanaatlarda en iyi aletler doğayı gözlemleyerek keşfedilir; örneğin doğramacılıkta çekül, cetvel ve daire çizmeye yarayan alet[18] gibi; kimi aletler için suyun gözlemlenişi bize bir örnek oluşturur, kimileri için bize ulaşan güneş ışınlarının gözlemlenişi. Bu aletlerin yardımıyla, duyusal algı için yeterli ölçüde neyin doğru ve düz olduğunu saptarız. Aynı şekilde devlet adamının da doğanın kendisinden ve hakikatten aldığı belirli örnekleri olmalıdır, bu örneklerin yardımıyla o neyin doğru, neyin güzel ve neyin yararlı olduğuna karar verecektir. Zira zanaatlarda sözü geçen alet çeşitlerinin diğer bütün aletler arasından temayüz etmesi gibi en yüksek oranda doğaya uygun olan örnek de en iyisidir.(B48) Fakat kendini felsefeye vermemiş ve hakikatla

17. B45 bölümü İamblichos tarafından derlenmiştir; bu tür özet tekrarlar yeni bir düşünce silsilesine geçiş sırasında Aristoteles'te de kuraldır.

18. Bir kalem ve ona bağlanmış sicim.

tanışmamış bir kimse buna ulaşamaz. Diğer mesleklerde aletler ve en doğru hesaplar ilk ilkelerden değil, tersine buradan ikinci, üçüncü ve daha üst derecede türetilmiş olanlardan elde edilir, bu yüzden onların bilgileri takribidir ve oylaşımlarını deneyime dayandırırlar. Doğru şeylere sadece filozof öykünür, zira o şeylerin kendisini gözlemler, yoksa onlara öykünülmüş olanları değil.(B49) Cetvel ve benzeri aletleri kullanmayan, sadece diğer evlere öykünen birinin iyi bir mimar olmaması gibi, sırf başka eylemlere ya da örneğin Ispartalılara, Giritlilere ya da başka toplumlara bakarak ve öykünerek toplum için yasa çıkaran yada politikada etkili olan biri de olasılıkla iyi bir yasa koyucu ve seçkin bir insan olmayacaktır. Çünkü güzel olmayan bir şeye öykünmekle ortaya çıkan şey güzel olamaz ve doğası gereği tanrısal ya da kalımlı (payidar) olmayan şeye öykünmekle ortaya çıkan şey ölümsüz ya da kalımlı olamaz. Çalışanlar arasından sadece filozof, kendi yasalarının kalımlı, davranışlarının doğru ve soylu olmasını sağlayan bir vasfa haizdir.(B50) Zira sadece o doğayı ve tanrısal olanı sürekli gözleyerek yaşar. İyi bir kaptan gibi yaşamını ebedi ve sabit olan şeye bağlar, oraya demir atar ve kendi kendinin efendisi olarak yaşar.(B51) Demek ki bu bilgi kendinde teoriktir, ama bize, eylemlerimizi ona göre düzenleme olanağı sunar. Görme yetisi her ne kadar bir şey yaratmıyor ya da meydana getirmiyorsa da, çünkü onun görevi sadece görülebilir şeyleri tek tek ayırt etmek ve belirgin hale getirmektir, ama bize yine de yardımcı olarak bir şeyler yapma olanağı tanır ve eylem sırasında bize büyük yardımı dokunur (zira görme yetimiz olmasaydı hareket etmemiz hemen hemen mümkün olmazdı), bu durumda teorik olmasına karşın bu bilgi vasıtasıyla birçok eylemi gerçekleştireceğimiz açıktır; onun yardımıyla hangi eylemi yerine getireceğimize hangisinden kaçınacağımıza karar veririz; genel olarak bu bilgi vasıtasıyla iyi olan her şeyi elde ederiz.

(B52) Söylediklerimizi denemeyi kendine görev edinen bir kimsenin, insan için iyinin ve yaşam için yararlının yalnız iyiyi bilmekten değil, uygulamadan ve eylemde bulunmaktan ileri geldiğini fark etmesi gerekir. Sağlığımızı koruyan şeyleri tanımakla değil, onları bedene dahil ederek sağlıklı kalarız; zenginliğin ne olduğunu bilmekle değil, büyük bir servet kazanarak zengin oluruz; ve hepsinden en önemlisi, varolanlar hakkında bazı şeyleri anlamakla değil, iyi davranışlarda bulunarak güzel ve soylu bir yaşam sürereriz; çünkü gerçek mutlu yaşam budur. Buradan, iddia ettiğimiz gibi şayet yararlıysa felsefenin de ya iyi davranışlarda bulunmak olduğu ya da bu tür davranışları kolaylaştırdığı sonucu çıkar.(B53) Kanımca felsefe bilgeliğin özümsenişi ve uygulanışıysa ve bilgelik en büyük manevi değerler arasında sayılıyorsa o zaman felsefeden kaçmaya gerek yoktur. Sırf para nedeniyle insan ta Herakles Sütunları'na kadar gidiyor ve birçok tehlikeye maruz kalmayı göze alıyorsa, niçin felsefe nedeniyle zahmete ya da masrafa katlanmamalıdır? İyi yaşamaya değil de sadece yaşamaya can atmak, kitleden kendi fikrini dinlemesini beklemek yerine kitlenin fikirlerinin peşine takılmak ve soylu olanla hiç mi hiç ilgilenmeyip parada gözü olmak gerçekten de sıradan bir insana özgüdür.(B54) Konunun yararlığı ve önemi şimdi bana yeterince kanıtlanmış görünüyor. Felsefi bilgiyi kazanmanın herhangi başka bir değeri elde etmekten çok daha kolay olduğuna aşağıda belirtilenlerden dolayı kanaat getirilebilir.(B55) Kendilerini felsefeye adayanlar insanlardan, bu tür çabalar için onları teşvik edebilecek bir ödül almazlar. Başka beceriler kazanmak üzere büyük zahmetlere girebilmişlerse, o zaman sağın bilgilere doğru kısa sürede hızla ilerleme kaydederler; bu durum bana, insanın felsefi bilgileri ne kadar kolay özümseyebileceğini sezdirir gibi geliyor.(B56) Bir başka argüman da insanların felsefe alanında kendilerini evinde gibi hissetmeleri ve diğer başka

şeylerden vazgeçerek seve seve felsefeyle uğraşmak istemeleridir. Hiç de önemsiz olmayan başka bir kanıt da felsefeyle meşguliyetin bir zevk olmasıdır; zira kimse uzun zaman bu konuda çabalamasaydı, o sırf bir külfet haline gelirdi. Ayrıca felsefi faaliyet diğerlerine göre büyük bir avantaja sahiptir; bu faaliyet için özel aletlere ya da mekanlara ihtiyaç yoktur, tersine yeryüzünün neresinde olursa olsun düşünmeye koyulan bir kimse her yerde sanki mevcutmuş gibi hakikati ele geçirecek durumda olacaktır.(B57) Böylece insanın kendini felsefeye adamasının mümkün olduğu, felsefenin en büyük manevi değer ve onu kazanmanın kolay olduğu kanıtlanmıştır. Şevkle felsefe yapmak bütün bu nedenlerden dolayı yararlıdır.

(B58) "Şimdi felsefi bilginin asıl görevi nedir ve biz niçin ona ulaşmaya çalışırız sorularına geliyoruz. Bunları yeni bir hareket noktasından çıkararak açıklamak istiyorum".(B59) Biz insanlar ruh ve bedenden oluşuruz; bir kısmı hükmeder, diğeri hükmedilir; biri kullanır, diğeri bir alet olarak oradadır. Hükmedilenin, yani aletin kullanılışı hükmeden ve kullananla her zaman belirli bir ilişki içindedir.(B60) Ruhta, bir yanda doğası gereği hükmeden ve hakkımızda karar veren akıl, diğer yanda boyun eğen ve doğası gereği hükmedilen şey vardır; ruhun her kısmı kendine özgü yetkinliğini geliştirirse her şey iyi durumdadır; buna ulaşmış olmanın adı da iyi'dir.(B61) Her şeyden önce, ruhun en iyi, en yüksek derecede hükmeden ve en saygın kısmı[19] yetkinliğini geliştirdiği zaman kusursuz bir düzenin sürmesi takdir edilir. Bir şey doğası gereği ne kadar mükemmelse doğaya uygun yetkinliği de o kadar mükemmeldir. Bu durumda, doğası gereği yüksek derecede hükmeden ve sevk eden şey daha değerlidir, örneğin hayvanlara oranla insan gibi. Böylece ruh da bedenden daha değerli olur

19. Kastedilen *nous*'tur.

(zira yüksek derecede hükmeden ruhtur). Ve ruhun içinde, aklın ve düşünme yetisinin sahip olduğu şey daha yüksekte yer alır. Emreden, yasaklayan ve neyin yapılması neyin yapılmaması gerektiğini söyleyen şey de bu türdendir.(B62) Ruhun bu kısmının yetkinliği hangisi olursa olsun, mutlaka herkes için ve bizim için seçmeye en değer şey olmak zorundadır. Zira, düşünceme göre, pekâlâ şöyle iddia edilebilir: Bu kısım ya yalnızdır ya da her şeyden önce kendi asıl özümüzdür.(B63) Ayrıca: Eğer bir şey doğaya uygun görevini en güzel şekilde yerine getirirse (hem de takriben değil, kendisi bakımından), o zaman bu edimin iyi olduğunu söylemek doğru olur: Bir kimseyi bu edimi gerçekleştirmeye muktedir kılan yetkinliğe, onun en yüksek ve asıl yetkinliği deriz.(B64) Bileştirilmiş ve bölünebilir bir şeyin değişik birçok faaliyeti vardır; ancak doğaya göre yalın olan ve "sadece" başka bir şeye oranla varolan bir şey zorunlu olarak bir tek kendine özgü bir yetkinliğe sahip olmak zorundadır.(B65) Şimdi insan "bir bütün olarak" yalın bir canlı varlıksa ve insan olarak niteliği akla ve tine sahip olmakla belirleniyorsa, o zaman sadece en sağın hakikate, yani varolan şeylerin hakiki bilgisine ulaşmaktan başka bir görevi yoktur. Eğer insan birçok yetiye sahipse, o zaman bu yetilerin en değerli edimi, onun vasıtasıyla en azami şekilde gerçekleştirebileceği şeydir; örneğin hekimin ediminin sağlık, kaptanın ediminin güvenli yolculuk olması gibi. Düşünmenin ya da ruhumuzun düşünen kısmının daha değerli edimi diye hakikati araştırmaktan başka bir şeyi tanımlamam mümkün değildir. Hakikat, demek ki ruhun bu kısmının gerçekten aslî edimidir.(B66) Düşünen kısım bu edimi, bilgiyi mutlaka kazanarak gerçekleştirir, hem de bilgi ne kadar değerliyse bu o kadar iyi olur; bilme'nin en yüksek hedefi felsefi anlayıştır. İki şeyden biri başka bir şey nedeniyle seçilmeye değerse, o zaman kendisi nedeniyle başkasını da seçilmeye değer kılan şey daha değerlidir

ve seçilmeye değerdir, örneğin haz yaratana oranla haz ve sağaltmaya oranla sağlık gibi; çünkü biz, bu şey şunun vasıtasıyla yaratılır, deriz.(B67) Eğer ruhun değişik işlevlerini birbiriyle karşılaştırırsak, en yüksek ruhsal işlevlerimizin yetisi diye tanımladığımız felsefi kavrayıştan başka seçmeye değer olan bir şey yoktur. Çünkü ruhun anlayan kısmı kendi başına ya da diğer kısımlara birlikte ruhun toplam geri kalanından daha değerlidir ve yetkinliği de bilme'dir.(B68) Bu yüzden, belirsiz şekilde söz edilen erdemlerden[20] hiçbiri felsefi bir kavrayış edimi değildir. Zira felsefi kavrayış bütün bu erdemlerden daha yukarıda yer alır[21]. Ulaşılan hedef, insanı bu hedefe ulaştıran bilgiden daima daha yukarıdadır. Ancak ruhun her yetkinliği ve de mutlu bir yaşam felsefi kavrayışın sonucu değildir. Felsefi kavrayış etkin olsaydı, o zaman kendisinden başka olan bir şeyi meydana getirirdi, örneğin mimarlığın bir ev inşa etmesi, ama kendisinin evin kısımlarından biri olmaması gibi; felsefi kavrayış ise "ruhun" yetkinliğinin ve mutlu yaşamın bir kısmıdır. Çünkü ben mutlu yaşamın ya ondan kaynaklandığını ya da onun mutlu yaşamın ta kendisi olduğunu iddia ediyorum.(B69) Bu argümanlar nedeniyle felsefi kavrayışın yaratıcı bir bilgi olması demek ki mümkün değildir; zira hedef, hedefe giden yoldan daha yüksekte bulunmak zorundadır; ancak felsefi yaşamdan daha yüksek olan bir şey yoktur, çünkü biraz önce sözü edilen şeylerden biri "yetkinlik ve mutlu yaşam" olurdu: Oysa felsefi kavrayışın edimi felsefi yaşamdan başka bir şey değildir. Demek ki sözünü ettiğimiz bilginin teorik olduğu, bu yüzden hedefinin bir şey yaratmak olamayacağı konusunda ısrar edil-

20. Aristoteles şu dört erdemi kastediyor: *andreia, sophrosine, dikaiosine,* sophia. Benzer şekilde Platon, Devlet 491c'de *ta legomena agatha*'dan söz eder.

21, Çünkü *phronesis* hem entelektüel hem de ahlaksal alanda egemen güçtür.

melidir.(B70) Anlamak ve felsefi düşünmek o halde ruhun aslî görevleridir. Bu, biz insanlar için seçmeye en değer şeydir, kanımca, sadece görmekten başka bir sonuç yaratmasa bile yine de değeri takdir edilecek olan görme yetisiyle karşılaştırılabilir.(B71) "Bunu şu şekilde kanıtlamak mümkün olurdu". Bir kimse bir şeyi ek başka bir özelliğe de sahip olduğu için severse, bu özelliğin daha da artması durumunda bu şeyi daha çok seveceği bellidir. Örneğin bir kimse sağlıklı olduğu için yürüyüş yapmayı seviyorsa, ancak koşmak daha sağlıklı ve o da buna muktedir olsaydı, o zaman koşmayı tercih edecekti ve bunu önceden bilmiş olsaydı daha erken tercih edecekti. "Başka bir argüman". Eğer gerçek bir kanı bilimsel anlayışa benzer olursa (zira itiraf edelim ki, gerçek bir kanı içerdiği hakikat yüzünden bilimsel anlayışa benzer olduğu sürece değerlidir) ve içerdiği bu hakikat daha yüksek derecede bilimsel anlayışa özgüyse, o zaman anlamak gerçek kanıdan daha çok seçmeye değer olacaktır.(B72) Şayet biz görme yetisini kendisi nedeniyle seviyorsak, o zaman bu, insanların en çok düşünmeyi ve anlamayı sevdiklerine yeterli bir kanıttır,(B73) zira insanlar yaşamı ve böylelikle de düşünmeyi ve anlamayı severler. İnsanlar yaşamı başka hiçbir nedenden dolayı değil, sırf duyusal algı yüzünden ve özellikle de görme yüzünden saygıya değer bulurlar. Bu yetiyi besbelli ki her şeyden çok takdir ederler, çünkü o diğer duyusal algılara oranla adeta bir çeşit bilgi olmaktadır.(B74) Bu durumda yaşam algı vasıtasıyla yaşam-olmayan'dan ayrılır. Biz yaşamı algının mevcudiyetiyle ve algılama yetisiyle tanımlarız. Bu yeti ortadan kaldırılırsa yaşam yaşanmaya değmez; sanki böylece yaşam algıyla birlikte yok edilmiş gibi olur.(B75) Algı organları arasından görme yetisi öne çıkar, çünkü o en keskinidir. Bu yüzden biz en çok ona değer veririz. Her algı, bir şeyi bedenin yardımıyla anlamak için bir yetidir, örneğin işitme organının kulakların yardımıyla ses-

leri algılaması gibi.(B76) Demek ki yaşam algı nedeniyle seçmeye değer ise ve algı bir çeşit anlayış ise, ruh algı vasıtasıyla anlayışa ulaşabileceği için yaşamı tercih ediyorsak;(B77) ayrıca, biraz önce dediğim gibi, iki şey arasından daima aynı (istenilen) özelliğe sahip olanı daha çok seçilmeye değer ise; o zaman duyusal algılar arasından görme duyusunun zorunlu olarak seçmeye en değer ve en saygın olduğu ortaya çıkar, ancak bundan ve diğer bütün duyusal algılardan, hatta yaşamın kendisinden çok daha seçmeye değer olan felsefi anlayıştır, çünkü o hakikata hükmedendir. Bu durum, insanların her şeyden önce en çok anlayışa ulaşmak için çaba göstermesinin nedenidir.(B78) Entelektüel yaşamı seçen bir kimsenin özellikle rahat yaşayabileceği de aşağıda belirtilenlerden anlaşılabilir.

(B79) Yaşamın iki çeşit anlamından söz etmek mümkün gibi görünüyor: Olanağından ve gerçekliğinden. Gözleri olan ve görme yetisiyle doğmuş her canlı varlığa gören deriz, ister gözlerini tesadüfen kapasınlar isterse görme yetilerini kullanarak bir şeylere baksınlar. Aynı şey bilme ve anlama için de geçerlidir. Birine kullanım ve gerçek gözlem, diğerine yetiye malik olmak ve bilgiye sahip olmak deriz.(B80) Eğer biz yaşamı ve yaşam olmayanı algı yetisine malik olmakla ya da olmamakla ayırıyorsak ve iki anlamda algıdan, yani günlük konuşmalardaki anlamında algının edimsel kullanılışından, ama bundan sonra algılama olasılığında da söz ediyorsak (ki bu yüzden uyuyan bir kimsenin de algıladığını söyleriz), buradan açıkça iki anlamda yaşamdan söz ettiğimiz sonucu çıkar. Uyanık bir kişi hakkında onun hakiki ve asıl anlamda yaşadığını, uyuyan biri hakkında da, uyanık olmanın ve şeyleri edimsel algılamanın belirtisi olan bir faaliyete geçme yetisine sahip olduğu için yaşadığını söyleriz. Bu nedenden dolayı ve "gizilgüçlülük ve etkinlik arasındaki" bu ayrım bakımından uyuyan kişinin yaşadığını söylemeye hakkımız var-

dır.(B81) Demek ki aynı sözcüğü iki anlamda, yani bir yandan "burada ve şimdi faal olmak" anlamında, öte yandan "bir durum içinde bulunmak" anlamında kullanırsak, o zaman sözcüğün asıl anlamını birincisinin daha yüksek derecede yansıttığını söyleyeceğiz. Örneğin "o biliyor"un anlamı, ya bu kişi bilgisini kullanıyor ya da bu bilgiye sahiptir; "o görüyor"un anlamı, ya o kişi bir şey görüyor ya da görme yetisine sahiptir; her iki durumda sözü edilen ilk anlam daha yüksek bir değer oluşturur.(B82) Kendileri için kullanılan sözcüğün tek ve aynı olduğu şeylerde "daha yüksek" ifadesini sadece fazla olmak anlamında değil, üstelik mantıksal öncelik anlamında da kullanırız. Böylece, örneğin sağlığın sağaltandan daha yüksek bir değer olduğunu ve doğası gereği kendinde seçilmeye değer olanın "iyi bir şey" meydana getirenden daha yüksek derecede bir değer olduğunu söyleriz. Aynı "iyi" sözcüğünün yine de ikisi tarafından ifade edildiğini görüyoruz, ancak özdeş anlamda değil, zira hem yararlı şeylere hem de yetkinliğe iyi deriz.(B83) Bu yüzden uyanık kişinin uyuyandan ve ruhuyla faal olan kişinin sadece ruha sahip olandan daha yüksek derecede yaşadığını söylemeye hakkımız vardır. "Mantıksal önceliği göz önüne alırsak diyebiliriz ki", uyanık olan kişi yaşadığı için uyuyan da yaşar, çünkü o faal ya da hareketsiz yaşayabilecek bir ruh hali içindedir.(B84) Faal olmak her durumda şu anlama gelir: Eğer bir kisme tek bir faaliyeti icra etmeye muktedirse ve bu faaliyeti icra ediyorsa "o zaman onun faal olduğunu söyleriz"; şayet bu kişinin yetileri daha fazlaysa ve bunlardan en değerlisini icra ediyorsa, örneğin bir aulet* ikili bir aulos* çalıyorsa "o zaman da onun faal olduğunu söyleriz"; ayrıca o aulos çaldığı za-

*. Aulos: Dionysos şenliklerinde kullanılan bir çeşit nefesli çalgı (ç).

Aulet: Bu müzik aletini çalan kişi (ç).

man ya genel olarak ya da yüksek derecede faaldir "yani güzel çalmaktadır"; diğer durumlarda da eğer "faal olmak" sözcüğünü kullanırsak hemen hemen böyle hareket edilir. Demek ki doğru faaliyette bulunan bir kişinin yüksek derecede faal olduğunu söylemek zorundayız. Zira bir faaliyeti tam ve güzel şekilde icra eden birinin göz diktiği bir hedefi "yani iyi" vardır ve doğal bir şekilde faaliyet gösterir "yani doğanın kendisine emrettiği şeyi yapar".(B85) Daha önce dediğim gibi ruhun faaliyeti ya yalnız ya da ancak tercihli düşünmekten ve oylaşımda bulunmaktan ileri gelir. Demek ki şunu anlamak ve herkesin çıkarabileceği bir sonuca varmak kolaydır, yani doğru düşünen bir kimse daha yüksek derecede yaşayan[22] ve hakikat için en çok çaba gösteren kişi herkesten daha yüksek derecede yaşar; bunu da en sağın bilgiye dayanarak düşünen ve felsefe yapan bir kimse yerine getirir. Mükemmel yaşam, felsefi anlayışa sahip kimseler için, şayet felsefi faaliyette bulunurlarsa mevcuttur.(B86) Şimdi yaşam her canlı varlık için varoluşla özdeşse, o zaman insanlar arasından filozofun, sözcüğün gerçek anlamında en büyük varoluşsal yoğunluğa ulaştığı açıktır, hele o felsefi faaliyette bulunuyor ve düşünme'sini bütün varolanlar arasından anlayışa en açık olan şeye yöneltiyorsa.(B87) Ayrıca kusursuz ve engelsiz faaliyet diğerlerine göre en haz verici olanıdır.

(B88) Ancak haz faaliyetle farklı bağıntılar içinde olabilir. Zevkle içmek ve zevkle kendini içkiye vermek aynı şey değildir. Zira bir kimsenin, susamış olmasa da, içmesine hiçbir şey engel değildir, tersine kendisine zevk vermeyen bir içkiyi içer, ama yine de haz alır, ancak içmekten değil, bir yerde otururken tesadüfen bir şeyleri gözlediği ya da kendisi gözlendiği için. Onun hakkında yine de zevk duyuyor ve zevkle içiyor, ama duyduğu zevk içmekten gelmiyor

22. Yani daha değerli bir yaşamı vardır.

ve içmekten zevk almıyor diyeceğiz. Aynı şekilde yürümeyi, oturmayı, öğrenmeyi ve her çeşit hareketi de zevk ya da acı veren diye tanımlarız, ancak bunları yaparken tesadüfen zevk aldığımız ya da acı duyduğumuz için değil, tersine bu edimlerin kendisi nedeniyle zevk aldığımız ya da acı duyduğumuz için.(B89) Keza yaşamını sürdüren biri için yaşamın mevcudiyeti ona zevk veriyorsa bu yaşamı zevk veren bir yaşam diye tanımlarız; zevk veren bir yaşamdan söz ederken yaşamda bir şeylerden zevk alanların yaşamını değil, yaşamın kendisinden zevk alan ve yaşamaktan haz duyanlarınkini kastederiz.(B90) Bu tür oylaşımlara dayanarak uyanık kişinin uyuyandan, anlayışlı kişinin hiçbir şey düşünmeyenden daha yüksek derecede yaşadığını söylüyor ve yaşamdan zevk almanın da insanın ruhunu kullanmasından ileri geldiğini iddia ediyoruz; ruhun faaliyeti hakiki yaşamaktır.(B91) Ruhla birçok şekilde faal olunabilir; ancak her şeyden en önemlisi elden geldiğince yoğun düşmektedir. Demek ki felsefi düşünme'den kaynaklanan hazın ya yalnız ya da ancak tercihli yaşama sevinci olduğu kesindir. Haz alarak yaşamak ve hakiki bir zevk duymak demek ki yalnız ya da ancak tercihli olarak sadece filozofların hakkıdır. Zira varolanların en yüksek ilkelerinden beslenen, kendilerine telkin edilmiş mükemmelliği her zaman ısrarla koruyan en hakiki düşüncelerimizin faaliyeti, bütün faaliyetler arasından yaşama sevincini azamiye çıkaran faaliyettir.(B92) Özellikle anlayışlı kişiler, hakiki ve iyi hazlar elde etmek için felsefe yapmalıdır[23].

(B93) "Entelektüel yaşam insanı mutlu yapar mı?" Sadece mutlu bir yaşama neden olan ayrıntıları gözlemleyerek değil, üstelik sorunun derinliklerine girerek ve mutlu yaşamı bir bütün halinde gözlemleyerek aynı sonuca varabiliriz. Önce şunu açıkça saptayalım: Entelektüel yaşamın

23. B92 bölümü İamblichos tarafından değiştirilmiştir.

mutlu yaşam karşısındaki durumu nasılsa, ister çok değerli ister hiçbir şeye layık olmayan bir insan olalım, karakterimiz karşısındaki durumu da aynıdır. Zira insanlar ya mutlu yaşama götüren şeyi ya da mutlu yaşamın bir sonucu olan şeyi seçmeye değer bulurlar; ayrıca bizi mutlu kılan şeylerden bazıları zorunludur, bazıları zevk verir.(B94) Mutlu yaşamı ya tinsel güç ve bir çeşit bilgelik diye ya da etiksel yetkinlik ya da azami bir haz ya da bütün bunların hepsi diye tanımlarız.(B95) Eğer mutlu yaşam tinsel güçle özdeşse, o zaman mutlu yaşamın sadece filozofların hakkı olduğu açıktır; eğer mutlu yaşam ruhun yetkinliğiyse ya da haz dolu yaşamsa o zaman o da, ister yalnız ister tercihli olsun, aynı şekilde filozofların hakkıdır. İçimizde yer alan şeyler arasından yetkinlik egemen olandır ve biri diğeriyle karşılaştırılırsa en çok haz veren de tinsel güçtür. Bir kimse, bütün bunlar bir arada mutu yaşamın nedenidir, diye iddia etse bile, tinsel gücü en önemli belirgin özellik diye tanımlamak gerekir.(B96) Bu yüzden, muktedir olan herkesin felsefe yapması zorunludur. Zira felsefe yapmak ya mükemmel yaşamın kendisidir ya da, sadece bir husus belirtilmek istenirse, ruhu en kısa yoldan oraya götürür.

(B97) Şimdi herkesçe onaylanan görüşleri ele alarak konumuzu aydınlatmak yerinde olacaktır.(B98) Büyük bir servet ve güçle donanmış olsa da, insanın düşünme yetisinden yoksun bırakıldığı ve aklının başından gittiği bir yaşamı kimsenin seçmek istemeyeceğini kuşkusuz herkes bilir; haz verici şeylerin tatını bol bol çıkarabilseydi ve bazı tahtası eksiklerin yaptığı gibi yaşayabilseydi bile yine de bu seçimi yapmazdı. İnsanlar galiba en çok tin yoksunluğundan kaçınıyor; ancak tin yoksunluğu görünüşe göre tinsel güce karşı koyar ve iki karşıtlığın birinden kaçınılır, diğeri seçilir.(B99) Zira biz hastalıktan kaçınarak sağlığı seçeriz. Bu argümanlar nedeniyle de tinsel gücün diğerleri arasından seçmeye en değer şey olduğu görülüyor, hem de ondan

herhangi başka bir şey meydana çıkacağı için değil. (Bunu genel görüş doğruluyor)[24]. Zira bir kimse herşeye sahip, ama düşünen ruhu umutsuzca hasta olsaydı, o zaman yaşam onun için seçmeye değer olmazdı, çünkü yaşamın diğer avantajlarından yararlanamayacaktı.(B100) Bu yüzden felsefeyle bir parça ilgilenen ve ondan tat alabilen insanlar diğer şeylerin değersiz olduğunu düşünürler; bu nedenle kimse ömrünün sonuna kadar sarhoş kalmaya ya da bir çocuk olmaya katlanamazdı.(B101) Aynı nedenden dolayı uyumak da gerçi oldukça hoştur, ama asla "uyanık olmaya" tercih edilmez, hatta uyuyan kişinin olası bütün hazların tatını çıkaracağını varsaysak bile; çünkü uykudaki tasarımlar sahte, buna karşılık uyanıklarınki hakikidir. Uyumak ve uyanık olmanın birbirinden ayrılması, ruhun uyanık durumda genellikle hakikati tanımasından, uykuda ise daima yanılmasından ileri gelir, yoksa başka bir şeyden değil; zira bütün rüyalar sadece hayal ve gerçek dışıdır.(B102) Sıradan insanın da ölümden çekinmesi ruhun meraklı oluşuna delâlet eder. Ruh tanımadığı şeyden, karanlık olandan ve bilinmeyenden kaçar, doğası gereği görüneni ve bilineni arar. Özellikle bu nedenden dolayı, güneşi ve ışığı görmemizi sağlayanlara en büyük saygıyı göstermek zorunda olduğumuzu, en değerli servetimizin aslî failleri olduğu için anababamıza derin hürmet duymamız gerektiğini, söyleriz; zira, bana göre onlar bir şeyler anlamamızın ve görmemizin nedenidirler. Aynı nedenden dolayı bize yabancı olmayan eşyalara ve insanlara seviniriz, tanıdığımız bu insanlara dost deriz. Bütün bunlar bizim bilineni, görüleni ve seçik olanı sevdiğimizi gösterir; şimdi biz bilineni ve belli olanı seviyorsak o zaman zorunlu olarak aynı şekilde anlamayı ve düşünmeyi de severiz.(B103) Ayrıca mülkiyet bakımından insanların sırf yaşayabilmek için elde ettikleri

24. Íamblichos'un eklemesi.

şeylerle mutlu yaşamak için elde ettikleri şeyler aynı değildir, tinsel güçte de durum böyledir. Sırf yaşamak için ihtiyaç duyduğumuz düşünme, kanımca mükemmel bir yaşam için ihtiyacımız olan düşünmeyle aynı şey değildir[25] Sıradan insanı, sadece yaşamak üzere düşünmeyi başardığı için mutlaka bağışlamalıdır; gerçi o mutlu yaşamak için dua eder, ama en azından yaşadığına bile sevinir. Şayet bir kimse insanın ne pahasına olursa olsun engelleri aşarak yaşamak zorunda olduğunu düşünmüyorsa, kendisine hakikati anlamasını sağlayacak tinsel gücü kazanmak için hiçbir külfete katlanmadığı ve gayret göstermediği zaman bu durum gerçekten gülünç olur.

(B104) Eğer insan yaşamına bir kez yan tutmadan bakılsaydı aynı durumu aşağıda belirtilenlerden anlamak mümkün olurdu. O zaman insanlara büyük görünen bütün şeylerin bir gölge oyunundan başka bir şey olmadığı ortaya çıkardı. Bu yüzden haklı olarak insanın bir hiç olduğu ve insani şeylerden hiçbirinin sürüp gitmediği söylenir. Zira güç, büyüklük ve güzellik gülünçtür, değersizdir; hiçbir şeyi tam olarak göremediğimiz için onlar bize ancak böyle görünür.(B105) Eğer bir kimse, duvarların ve ağaçların ötesini görebilen Lynkeus* hakkında söylenenler gibi, bu kadar keskin bakışlı olabilseydi, göklere çıkarılan Alkibiades[26] gibi bir adama bakmaya ve onun her hücresine işlemiş tüm bayağılığı ve alçaklığı da birlikte görmeye hiç katlanabilir miydi? Şöhret ve itibar, diğerlerinden daha çok elde etmeye uğraşılan şeyler tamamen tarife gelmez birer saçmalıktır; zira ebedi olandan bir şeyler görmüş bir kimse bu tür şeyler için zahmete girmeyi abes bulur. İnsani şeyler

25. Aristoteles burada *phronesis*'in hem yaşam deneyimini hem de teorik düşünmeyi tanımladığını açıkça belirtiyor.

*. Grek mitolojisinde Aphareus'un iki oğlundan biri, çok keskin bakışlı (ç.)

26. Alkibiades'in adı İamblichos'ta değil, ama Boethius'ta geçer.

arasından uzun ömürlü ya da sürekli olan nedir? Kanımca sadece zayıflığımız ve ömrümüzün kısalığı yüzünden bu da bize büyük görünür.(B106) Bu göz önüne alınırsa o zaman kim memnun ve mutlu olduğunu, daha başlangıçta eşit olarak (tıpkı birine sırlar açıklandığı zaman dendiği gibi) doğadan meydana gelmiş bizlerden hangimiz güya çekilecek çilemiz olduğunu söylemek isterdi? Çünkü eskilerin şu veciz sözleri tanrısal niteliktedir: Ruhun katlanacak çilesi vardır ve biz bazı büyük suçların cezasını çekmek için yaşarız.(B107) Aşağıdaki sahne bence ruhun bedenle bağlantısını çok iyi açıklıyor; anlatılanlara göre Tyrrenia'da tutuklulara sık sık şu işkence yapılırmış: Cesetler canlı kişilere yüzleri yüzlerine gelecek şekilde bağlanır ve organlar sıkıca birbirine tutturulurmuş, böylece ruh da yayılıp gerilmiş ve bedenin algılayan tüm organlarına yapıştırılmış olurmuş.(B108) Böylece insanlar için tek zahmete girmeye değer bir şey dışında, yani içimizdeki anlak ve tinsel güçte mevcut olan şey dışında tanrısal olan ya da mutluluk bağışlayan başka bir şey yoktur. Bizim olanlar arasından sadece bunun ebedi, sadece bunun tanrısal olduğu görülüyor.(B109) Gücümüz sayesinde bu yetiye katılmak bizim yaşamımızdır, doğa tarafından yetersiz ve zahmetle, ama yine de mükemmel donatılmış olmasına karşın insan diğer canlı varlıklarla karşılaştırıldığında bir tanrı gibi görünür.(B110) Zira ozanlar haklı olarak şöyle der: "Nous içimizdeki tanrıdır" ve "insan yaşamı bir tanrının bir parçasını içinde gizler". Demek ki insan ya felsefe yapmalı ya da yaşama elveda diyerek buradan gitmeli; çünkü geri kalanlar sırf budalaca bir saçmalık ve boş laf gibi görünüyor.

LİTERATÜR

A.-H. CHROUST, Aristotle: Protrepticus. A reconstruction. University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana 1964.

I. DÜRING, Aristotle's Protrepticus. An attempt at reconstruction. Studia Graeca et Latina Gothoburgensia 12, Göteborg 1961.

W. D. ROSS, Aristotelis fragmenta selecta, Oxford 1955.

G. SCHNEEWEISS, Der Protreptikos des Aristoteles. Diss. München 1966.

R. WALZER, Aristotelis dialogorum fragmenta. Firenze 1934, nachgedruckt 1963.

Iamblichi Protrepticus. Ed H. PISTELLI. Leipzig 1888.

Iamblichi De communi mathematica scientia. Ed. N. FESTA. Leipzig 1891.

Proklos. In primum Eucldis Elementa commentarius. E. G. FRIEDLEIN. Leipzig 1873.

EVREN ÜSTÜNE

ÖNSÖZ

1. Yazar ve "Evren Üstüne" Adlı Eserin Zamanı

a)İnanılırlık Sorunu

Kitap Aristoteles'e ait eserler listesinde yer almıyor, en eski elyazmalarında gerçi adı geçiyor, ama ayrı bir eser olarak aktarılıyor. İlk defa P (Vat. Gr. 1339) ile T (Lavr. 86, 19) elyazmaları onu otantik eserlerle birlikte gösterir. Eseri çeviren Apuleius onun sırf Aristoteles'e ait olmadığını, ama kitaba yazdığı giriş bölümünde ise kendisinin Aristoteles ile Theophrastos'u izlediğini söyler.

M.S. V. yüzyılda Proklos, Platon'un *Timaios*'unu (322e) yorumlarken yazarın Aristoteles olmasından kuşku duyduğunu belirtir ve bundan sonra kuşku duyanların arkası gelmez. Erasmus yazarın üslubunu kabul eder, ama kitabın Aristoteles'e ait olmadığını söyler; Melanchthon, Scaliger, Casaubonus ve diğerleri de eserin Aristoteles'e ait olduğuna inanmazlar ve tartışmalar günümüze kadar devam eder.

Eserin yazıldığı dönem de tartışmalıdır; tahminler M.Ö. III. yüzyıldan M.S. II. yüzyıla kadar uzanır. Kesin olan, kitabın Apuleius'un (ömrünün ortaları M.S. 140 yılı) çevirisinden önce yazılmış olmasıdır.

b) Yazar Aristoteles mi?

Gohlke ile Reale yazarın Aristoteles olduğunu kabul eder. Kitap Aristoteles'in diye nakledilmiş ve filozofun popüler (exoterisch; dışrak) bir eseri sayılmıştır. Diogenes Laertios da Aristoteles'in İskender'e yazdığı dört mektubundan (epistel) söz eder. Kaldı ki filozofun popüler eserleri Platon'un son dönemine ilişkin spekülasyonlara eğilim gösteriyordu ve de dinsel bir öğe içermekteydi. Genel olarak Aristoteles'in, örneğin *De caelo*'daki *(Gökyüzü Üstüne)* yöntemi ile elimizdeki kitabın fiziksel olandan teolojik olana yükselerek izlediği yol birbirine tamamen uymaktadır. Böylece peri kosmoi (Reale'ye göre) tahta çıkmadan önceki ya da keyfi yönetimiyle yozlaşmaya başladığı bir dönemdeki İskender'e adanmış oluyor (327 yılı; Gohlke).

Eserde Aristoteles'ten sonrakilere gönderme yapılmaz ve Platon'dan sonraki hiçbir yazarın adı geçmez. Ayrıca peri kosmoi'deki evren imgesi büyük ölçüde Aristoteles'inkine uyar. Yazarın Aristoteles olduğunu doğrulayan ayrıntılar olarak şunlar gösterilebilir: Evrenin sistema (391b9) ya da sistasis (*Gökyüzü Üstüne* 280a21) diye tanımlanışı, yerkürenin evrenin ortasında yer alması (391b13vd.; *Gökyüzü Üstüne* 296b22), yıldızların tanrısallığı (391b16; *Gökyüzü Üstüne* 292b32), Sphairos'ların farklı dönüş hızları (392a17; *Gökyüzü Üstüne* 289b34), sanatın doğaya öykündüğü düşüncesi (396a11; *Meteorologie* 381b6), deprem çeşitleri (396a13; *Meteorologie* 368b22 vd.) ..vs. Ayrıca elimizdeki eser evrenin akosmia (düzensizlik) değil bir kosmos (düzen) olduğunu belirterek Aristoteles'i izler (399a14; *Felsefe Üstüne* frg. 17r).

Ne ki yazarın Aristoteles olduğu görüşüne karşı güçlü argümanlar mevcuttur. Örneğin İskender'in egemenliğine işaret eden tek bir söz yoktur. Peri kosmoi birçok Oikumene'nin (meskun karalar-ç.) var olduğunu, oysa Aristoteles

sadece güney yarıkürede bir tane daha bulunduğunu kabul eder; ayrıca Aristoteles Massilia'lı Pytheas'ın Okyanus Üstüne adlı kitabını henüz tanımıyordu (Berger, s. 335), oysa peri kosmoi bu kitabın sonuçlarına başvuruyor. Arktik ve Antarktik ifadelerine (392a3) Aristoteles'te rastlanmaz. Peri kosmoi'de sabit yıldızların sayısını araştırmak mümkün değildir (392a17), Aristoteles ise *(Gökyüzü Üstüne* 292a16) bunu sorunun aitiolojisi (dış uyarımların neden olduğu hareketler bilimi-ç.) için hemen bir vesile sayar. Peri kosmoi'de hava karanlık ve soğuktur, Aristoteles'te ise (de gen. et corr. 330b4) nemli ve sıcak. Filozof Arabistan körfezine Kızıldeniz diyor, peri kosmoi ise bundan güney-doğu okyanusu anlıyor. Aristoteles'in bir iç deniz saydığı Hazar denizi konusundaki görüşler de birbirinden ayrıdır. Seylan (Taprobane; 393b14) adası da İskender'in Hindistan seferinden sonra bilindiği için peri kosmoi'nin bu dönemden önce yazılmış olması mümkün değildir. Ayrıca her iki yazarda Oikumene'nin uzunluk ve genişlik oranı birbirine uymuyor (393b20:7:4; Aristoteles yaklaşık 5:3).

Elimizdeki metnin başlıca temelleri her ne kadar Aristoteles'ten kaynaklanıyorsa da (tanrının aşkınlığı, evrenin ebediliği, iki çeşit buharlaşma, gezegenler sistemi), buna karşılık daha geç dönemlere ait birçok tasarım da aynı şekilde karşımıza çıkar; özellikle peri kosmoi'nin teolojisi *Metaphysik*'in 12. bölümüyle uyuşmamaktadır. Yazar nesnelerin kaynağı sorusuna Aristoteles gibi evrenin ebediliği ile değil, tanrısal bir yaratıcı gücü kabul ederek (Platoncu) şekilde cevap verir.

Üstelik peri kosmoi'de argümanlar, tümdengelim yolunu izleyen ve adım adım kanıtlayan Aristoteles'ten farklı şekilde öne sürülür. Ayrıca dilsel istatistikler de Stageira'lıya (Aristoteles-ç.) karşıdır: Elimizdeki kitabın on sayfasında Aristoteles'te yer almayan doksan sözcük vardır ve bunların elli adeti üçüncü yüzyıldan önce doğrulanmamıştır.

Bundan başka kol'ların (Latince: ile, birlikte-ç.) ve period'ların (ana tümcenin yan tümcelerle bağlantısı-ç.) peri kosmoi'deki ritmik kullanılışı örneğin zaman değişikliklerinin uygulanışını gösterir (Heibges, s.101 vd.).

c) Theophrastos mu?

Reale'nin tahminine göre Theophrastos daha sonra bu metin üzerinde çalışmış ve yeni buluşları (örneğin Pytheas'unkileri) göz önüne almıştır; Reale özellikle 4. bölümle Theophrastos arasında yakın bir bağ bulur, Theophrastos'un bu bölüme kendi meteorolojik bilgilerini eklediğini söyler. Keza Apuleius da Theophrastos'un meteorolojisinin etkisi olduğunu tahmin eder gibidir, ancak kendi çalışmasında Theophrastos'u da izlediğini belirtir. Ne var ki metin üzerinde Theophrastos'un etkisi olduğu varsayımı eserin homojen ve kesintisiz düşünce silsilesine ters düşer.

d) Erken Stoa mı?

V. Rose (*De Aristotelis Librorum ordine et auctoritate commentatio,* Berlin 1854, s.36 vd.) kitabı M.Ö. III. yüzyıla taşır ve Aristoteles'in teolojisini Platoncu ve Stoacı teolojiye döndüren bir sahtekâra isnat eder. Gerçekten de yazarımız Aristoteles'te Stoa ile çelişmeyen her şeyi metne katmıştır. 2. bölümdeki evren tanımlaması ve Musa'ların yorumu (401b8vd.) ile Krysippos'un yorumları birbirini tutmaktadır; karşıtların can veren doğasına ilişkin düşünce de tıpkı Pneuma'yı hatırlatan öğreti gibi Stoacılara aittir.

Ancak ortak noktalar bununla sona erer. Kitabımız Stoacılarca Aither ile ateşin bir tutulmasına karşı çıkar, evrenle tanrının aynı şey olduğunu söyleyen Stoa görüşünden ayrılır ve Stoa'nın tersine evrenin ebediliğini savunur. Stoacı içkinlik (immanenz) öğretisinin karşısında yer alan bu

temel tutum nedeniyle yazarın Stoacı olması mümkün değildir.

Önceleri Poseidonios'un eserinin peri kosmoi'yi etkilediği tahmin ediliyordu, böylece kitap kimi zaman Suriyeli filozofun (Poseidonios-ç.) fizik ve teolojisinin kaynağı sayıldı. Ancak Maguire (s. 124 vd.) Poseidonios'un etkisi konusunda yeniden büyük kuşkular yarattı, çünkü Poseidonios ne evrenin ebediliğini ne tanrının aşkınlığını ne de hareketsiz hareket ettirici öğretisini savunuyordu. Olasılıkla meteorolojiyle ilgili bazı bilgiler Poseidonios'tan (ya da öğrencisi Asklepiodotos'tan) kaynaklanıyordu, ancak bu noktada da dikkatli olmak gerekir, çünkü (örneğin) Diogenes Laertios'un (7, 152) Poseidonios'a isnat ettiği gökkuşağı teorisi (395a32 vd.) Areios Didymos'a göre (frg. 14) Aristoteles'ten kaynaklanmaktadır. Yine de Poseidonios'un meteorolojik popüler kompendium'una (kitapçık; özet-ç.) başvurulmuş olması pekâlâ mümkündür (K. Reinhardt, RE 22, 1, Sp. 681-684).

Bu durumda kitabımızın Poseidonios tarafından yazılmadığı kesindir. Çünkü Aristoteles'in *Meteorologie* ve *Metaphysik* adlı eserleri aynı zamanda herkesçe bilindiği için peri kosmoi'nin, Aristoteles'in adı geçen eserleri Andronikos (M.Ö. 40) tarafından yayımlandıktan sonra yazılmış olması gerekir (Heinze, s. 173 vd.).

e) Yahudi Bir Yazar mı?

Bunlardan başka peri kosmoi'nin, kutsal kitap tektanrıcılığını Grek felsefesi gelenekleriyle birleştiren İskenderiyeli bir Yahudi tarafından kaleme alındığı da tahmin edilmişti. Eserde Kutsal kitaba özgü zihniyetle ve ahlakla karşılaşılmış, kitaba zamansal olarak bilgelik kitaplarıyla Philon arasında bir yer biçilmiştir. Tanrının yardımcı güçlerine ilişkin teorinin Yahudi düşüncesine dayandığı ve tanrının

özüyle iktidarı arasındaki farkın Grek felsefesinde değil, sadece Philon'da ve kutsal kitapta yer aldığı söylenmiştir.

Grek ve İbrani teolojisinin karşılıklı etkisini desteklemek için dikkatler Philon'a çekilmiştir, Philon Stoa kamutanrıcılığını tanrıcılıkla ve de peri kosmoi'deki gibi tanrının evren dışında bulunduğu ama gücüyle onu etkilediği görüşünü uzlaştırmaya çalışmıştır. Olasılıkla peri kosmoi'deki dynamis kavramı Yahudilerin tasarımlarından doğmuştu (Pohlenz, s. 379 vd.); bu güçlerin evreni etkilediğini yalnız Philon ile yazarımız belirtir. Her ikisi de büyük kral imgesinde (398a12 vd.; Philon, *Dekalog* 61, 178) ve aynı şekilde tanrının gemideki dümenciyle karşılaştırılmasında (400b6; Philon, de inc. mundi 83) birleşir. Helenizmde peri kosmoi'den başka evrenin ebediliğini savunan sadece iki eser daha vardır, Ocellus Lucanus'un (M.Ö. 200) *Evrenin Doğası Üstüne* adlı kitabı ile Philon'un evrenin ebediliğine ilişkin eseri. Bu durumda yazarımızla Philon'un çağdaş oldukları ve aynı düşünsel ortamda yaşadıkları sonucunu çıkarmak akla yakın geliyordu.

O zaman girişte hitap edilen İskender artık Büyük İskender olamazdı; yazar da Aristoteles değildi (zaten olmak da istemiyordu), muhatabına sadece "en iyi egemen" diye hitap eden biriydi. Bu yüzden Bergk ile Bernays eserin, İskender'lerden birine hitap ettiği için, yanlışlıkla Aristoteles'in eserleri arasına alındığı kanısındaydılar. Aslında bu İskender Büyük Herodes ile Mariamne'nin oğlu (Bergk) ya da Neron'un önce Yudea'ya temsilci sonra da Mısır'a vali atadığı ve de Philon'un yeğeni olan Tiberius Alexander'miş (Bernays). Gerçekten de egemen sözcüğü Roma döneminde genel vali anlamına geliyordu ve eldeki Papirus da bunun Tiberius Alexander olduğunu onaylıyor.

Ancak bu teori inandırıcı olamaz, çünkü eserin muhatabı olan adlara ilişkin argüman yeterince kanıtlayıcı güce

sahip değil. Sonra hangi okurun aklına Büyük İskender'den başka bir İskender gelebilirdi ki?

f) İmparatorluğun Başlangıç Dönemindeki Eklektikçiler mi?

Kitap kesinlikle M.Ö. I. yüzyılın ortalarından önce yayımlanmıştır; Wilamowitz'in tahminine göre bu, Julius-Claudius sülalesine ait bir imparatorun dönemidir. Yaşlı Plinius da eseri daha tanımadığına göre Maguire (s. 113) ile birlikte M.S. 80 yılı üzerinde karar kılalım. Pers kralı (398a22) "tanrı ve kral" diye tanımlanıyorsa bu belki de imparator Domitian için Romalılarca kullanılan "dominus et deus" formülüyle bir paralellik gösterir, ki kitabımız olasılıkla bu imparatorun egemenliği sırasında yazılmıştır. Tyrus'lu Maximos (M.S. 125-185) eseri zaten tanıyordu ve Lukian'ın (M.S. 120-180) *İkaromenippos*'unda yer alan evrene "yukarıdan bakış"ın alaycılığı (travestie) da bu tarihe denk düşer.

Yazar eklektikçidir. O günlerde eklektisizm saf felsefeden yeni-Platoncuların dinsel spekülasyonlarına geçişi sağlıyordu. Onların otoriteye olan inançları döneminde vahiyler ve gizlerin açığa vurulması gerektiği için yazarımız kitabını salık vermek üzere Aristoteles'in adına sığınmıştır. Bu yüzden Aristoteles'ten sonraki dönemlere gönderme yapmaktan kaçınılmış ve Aristoteles maskesi eserin önem kazanmasına katkıda bulunmuştur. Popülerliğini artırmak için eserlerle büyük adlar arasında bağ kurmak yeni-Pythagorasçılarda çok yaygın bir alışkanlıktı.

Yazarımız gerçi hiçbir okula bağlı değil, ama teoloji ve kozmoloji konusunda Peripatetik temele dayanıyor. Yukarıdaki ve ayın altındaki evren öğretisi, ilk gökkürenin etkisinin azalması, beşinci öğe olarak Aither, evrenin ebediliği ve tanrının aşkınlığı (transzendenz), bunların hepsi Aristo-

teles'e aittir. Yazar bu temel öğretileri, Andronikos tarafından yaklaşık yüz yıl önce yayımlanan Aristoteles'in eserlerinden almıştır.

Ayrıca geç-Platon döneminin etkileri de görülür, özellikle evrenden uzak ama evrene yönelmiş tanrı imgesinde. Hatta Strohm, yazarın sadece Aristoteles'teki Platoncu yanları aldığını, Pythagoras'ı andıranların da Platonculuktan kaynaklandığını düşünür. Ne ki Platoncu bir yazar Platon'un idealar öğretisini ve ara varlık düşüncesini görmezden gelmezdi; kaldı ki Platoncular her zaman çoktanrıcıydılar, oysa bu durum peri kosmoi ile uyuşmuyor.

Yazar Stoa ile ikili bir ilişki içindedir. Bir yandan kendi sistemini, bu sistemle çelişmeyen bütün Stoa öğretileriyle birleştirir, Krysippos'un evren tanımını yineler, bütünün birliğinde öğelerin karşıtlığını Stoa örneğine göre savunur. Öte yandan Stoa ile çelişerek tanrının evrendeki tözel mevcudiyetini yadsır, evrenin yıkılışını ve yanışını reddeder, Aither ile ateşi birbirinden ayırır. Ancak tanrının aşkınlığını dinamik bir kamutanrıcılığın yardımına başvurarak Stoacı içkinlik görüşüyle birleştirir; buna göre tanrı tahtını gökyüzüne kurmuştur, ama hemen hemen her şey onun gücüne boyun eğer.

Ayrıca Museviliğin etkilerini de görmek mümkün, özellikle tektanrıcılık öğretisinde ve evrenle aşkın tanrı arasındaki bir güç (dynamis) tasarımında ve de tanrının özüyle etkisi arasındaki farkta. Bazı görüşler de Philon'dan kaynaklanır.

Aynı şekilde yeni-Pythagorasçı düşünceler de etkili olmuştur. Doğa artık bilimsel araştırmaların nesnesi değil, evrensel tanrının dışavurumudur. Bu yüzden yazarımız da, daha sonraki dönemde İamblichos'un yaptığı gibi (Nicom. ar. 125, 21p) "teolojik" yönteme başvurur (391b4). Ayrıca eşit pay (isimoiria 396a34) düşüncesi (H. Diels/W. Kranz, *Sokrates'te Önceki Filozoflardan Fragmanlar,* 3C., Berlin

1961, 58B1a) ile birçok defa uygulanan oranlama yöntemi (örneğin 398b1vd.) ve de sadece yeni-Pythagorasçı ya da yeni-Platoncu literatürden bilinen Orpheus rapsodlarına başvurmak da aynı şekilde Pythagorasçılara aittir.

Yazar dönemindeki dinsel akımların etkisi altındadır ve konusunu dinsel bir heyecanla betimler. Eseri, evrene bilimsel bakışın o günlerde eğitimli kişilerin ve filozof olmayanların içinde nasıl bir dinsel inanç uyandırdığını sergiler.

2. Önceller ve Kaynaklar

Yazarımız bir okul adı ve Platon'dan sonraki yazarlardan herhangi birinin adını anmıyor, ama eser Aristoteles'ten önceki otoritelerle dolu (Homeros, Orpheusçular, Sophokles, Empedokles, Herakleitos, Platon). Neki bunlardan başka eserin daha birçok öncelini ve kaynağını belirtmek mümkün.

Daha çok erken dönemlerde havaya, ülkelere, yıldızlara ilişkin gözlemler kayda geçiriliyordu ve bu tür malzemelerden İonyalı doğa filozofları yararlanmıştı. Elde ettikleri sonuçlar peri kosmoi'nin de temelini oluşturur, ancak her şeyi tek bir ilk maddeye ve tek temel ilkeye dayandırıyorlardı, kısaca meteora diye tanımladıkları atmosferdeki ve yıldızlardaki olaylara dikkat ediyorlardı. Bulutun suya, suyun sise ve sisin buluta dönüşmesini biliyorlardı. Böylece "Miletliler"de görüldüğü gibi meteoroloji ile kozmolojinin ilk tasarımları arasında bir bağ kuruluyordu: Örneğin Thales astronomiyle uğraşıyor, depremleri, rüzgarların bir araya yığılmasını ve yıldızların hareketini tüm nesnelerin suyun yüzeyinde birlikte yüzmesine bağlıyordu; Anaksimandros evreni bir birlik olarak anlıyor ve onda kapsamlı yasallıkların etkilerini görüyordu; Anaksimenes'in tasarladığı fiziksel sistemde ilk fenomen havanın yoğunlaşması ve seyrekleşmesiyle, ısınması ve soğumasıyla diğer bütün fiziksel,

kozmolojik ve meteorolojik fenomenler meydana geliyordu; örneğin şimşeği ve gökgürültüsünü havanın bir bölümünün şiddetli darbesiyle açıklıyordu.

Milet'li Hekataios'un (500 yılları) haritası kitabımızın da dayandığı coğrafyanın temelini oluşturur. Daha VI. yüzyılın sonunda Pythagorasçılar yeryüzünün küre biçimini anlamışlar ve düzeni onda buldukları için evrene kosmos demişlerdi. Ayrıca kosmosda öğelerin dengede olduğu (396b 34) varsayımı, sabit yıldızların Sphairos'u, gezegenler ve bunların bağlanmış olduğu görünmez küre kabuklar öğretisi de Pythagorasçılarındır. Dümenci ve komutan mecazları da yeni-Pythagorasçılar üzerinden eski-Pythagorasçılara dayanır.

Filozof Parmenides yeryüzünü yazarımızın da tanıdığı bölgelere ayırmıştı. Peri kosmoi'deki karşıtların birbirini dışlamayıp tamamladığı düşüncesi Parmenides'in çağdaşı Herakleitos'un savını hatırlatır. Bundan başka önemli olan Anaksagoras'ın düşünen aklı evreni açıklama ilkesi haline getirmesiydi, ama aynı zamanda aklı her şeyden ayırarak düalist bir dünya görüşünün de temelini atmıştır; kitabımızdaki 6. bölümde yer alan tanrı inancının nüvesi Anaksagoras'ın nous (akıl) öğretisinde yatar.

Peri kosmoi, ruhun yol göstericisi olarak akıl ve ruhun ebedi olanla yakınlığı öğretilerini, gezegenlerin düzenini olasılıkla Platon'dan almıştır; Platon birçok meskun karanın bulunduğunu varsayıyordu, karşıtların karışımına tanrının eseri diyordu ve bir kent halkının eşit olmayan insanlardan meydana gelişi üzerinde düşünüyordu. Bundan başka "tanrısal dynamis" ifadesine de Platon'da rastlanır; kitabımızın sonundaki mit Platon'un mit'i kullanış tarzına öykünür; ayrıca Platon'un *Timaios*'undaki evrenin şiirsel betimlenişi kitabımıza örnek oluşturur. Kaldı ki peri kosmoi'deki görünmez tanrı öğretisi Platon'suz düşünülemez. Tanrının gücünü uzaklara ulaştırması düşüncesinin kökleri

Platon'da olabilir, ama kitabımızdaki tektanrıcılık Platoncu geleneğin alt tanrılarından habersizdir. - Bu geleneği etkilemiş olan Ksenophon'un *Memorabilien* (4, 3, 13) adlı kitabında yer alan bir metin parçası görünmeyen tanrılarla onların görünen eserlerini birbirinden ayırır. - Peri komoi'nin de izlediği gezegenlerin dönüş süresini belirleyen Platon'un dostu Knidos'lu Eudoksos ilk astronomi sistemini yaratmıştır.

Meteorolojiyi astronomiden ilk defa Aristoteles ayırmıştır ve meteorolojiyi dört öğenin patolojisi diye tanımlamıştır. Böylece gökyüzü ile atmosfer bölgeleri birbirinden ayrılmıştır. Meteora bölgesi artık yeryüzünün, sıcak-kuru ve nemli akımların dolaştığı atmosferidir. Ancak bu bölge ayın alt kısmına kadar uzanır, kuyruklu yıldızları, göktaşlarını, hatta samanyolunu bile kapsar. Hidroloji ile sismoloji de meteorolojiye dahildir. Aristoteles meteorolojik süreçlerin etkenlerini doğal yaşamın sonsuz deveranıyla birleştirmek ister, kuru olan ve nemli olan öğretisinin yardımıyla ayın altındaki evreni homojen bir fiziğin kapsamına alır. - Aristoteles Aither'i beşinci öğe olarak felsefeye dahil eder, bundan başka evrenin ebediliğini ve hareketsiz hareket ettirici olarak tanrının aşkınlığını da; bu ana hatları yazarımız da korur. Evrenimizin daha yüksekteki bir evrenden olan mesafesini, göksel Sphairos'un arılığına karşın bizimkinin dönüşebilirliğini vurguladığı ve varlıktaki yetkinliğin en dıştaki gök yuvara olan uzaklığa oranla azaldığını söylediği zaman yazarımız yine Aristoteles'i izler. - Ayrıca birçok ayrıntı da Stageira'lıdan kaynaklanır, örneğin yeryüzünün kosmos'ta "altta"ki konumu, suyun bulut halinde yoğunlaşması, kuru buhardan rüzgarın ortaya çıkması, oniki çubuklu rüzgar gülü, depremin sıkışan Pneuma ile açıklanışı, deprem çeşitleri, denizdeki depremler, sanatın doğaya öykünmesi, doğanın benzer olmayan türler vasıtasıyla etkide

bulunuşu. Ne ki yazarımız havayı karanlık ve soğuk diye tanımlarken Aristoteles nemli ve sıcak diye niteler.

Meteoroloji konusunda Helenizm döneminin öncü adı Peripatetik okulu olmuştur. Theophrastos sadece atmosferdeki süreçleri ele aldığını sezdirmek için en önemli eserine *Metarsiologika* adını veriyordu. İddiaya göre kitabımızın 4. bölümü Theophrastos'tan alınmıştır. Ayrıca Aristoteles'in öğrencisi ve ardılına göre hava soğuktu (De igne 26), olasılıkla peri kosmoi'deki sisin ve rüzgarların meydana gelişiyle ilgili öğreti de ilk defa yerel rüzgarların oluşumundan söz eden Theophrastos'a aittir. Aynı şekilde fırtına teorisi ile yansıdaki ve gerçeklikteki fenomenlerin ayrılışı Theophrastos örneğine dayanır. Lavların betimlenişi Theophrastos'un *Sicilya'daki Lavlar Üstüne* adlı eserini hatırlatır; Theophrastos'un öğretisi olasılıkla peri kosmoi'deki depremlerin betimlenişini de etkilemiştir.

Kitabımızın kaynaklarından bir başkası da Massilia'lı Pytheas'ın Kuzey Avrupa'ya yaptığı bir keşif gezisinin notlarıdır. Bu geziye ve İskender'in seferinden çıkan sonuçlara dayanarak M.Ö. 200 yılında Eratosthenes İskenderiye'de enlem ve boylamlarıyla yeni bir dünya haritası çizmiştir. Bu araştırmacılardan sonra Okeanos Oikumene'yi çevreleyen bir deniz diye anlaşılmıştır.

Öğelerin sürekli değişimini benimseyen Stoa'nın da bazı etkileri olmuştur: Evrenin merkezi olarak yeryüzü ve doğanın yönlendiricisi olarak tanrı düşünceleri Kleanthes'te görülür; Krysippos evreni tanımlar ve Moiraları yazarımız gibi yorumlar; Homeros ya da Herakleitos'tan yapılan alıntılar Stoacıların alışkanlığına benzer. Kitaptaki tanrı adlarının çokluğu Zeller'e göre (Felsefe, s. 663) "en halisinden Stoacılık"tır.

Poseidonios'tan kitabımıza sadece meteorolojiyle ilgili kısa bir metin alınmıştır (K. Reinhardt, RE 22, 1 Sp. 681-684) ve Strohm ile bazıları bunu bile kuşkuyla karşılar.

Belki de Poseidonios'un eseri ayrıntılar üzerinde etkili olmuştur, örneğin felsefenin övgüsünde, birçok meskun kara varsayımında, iki çeşit buharlaşma teorisinde, rüzgar çeşitleri öğretisinde gökkuşağının ve deprem çeşitlerinin tanımlanışında, gelgit'in açıklanışında; son olarak tanrı anlayışı (397b18) da olasılıkla Suriyeli filozoftan kaynaklanıyordu. Bunlardan başka Poseidonios'un dinsel havası ve yüksek üslubu da belki yazarımıza bir örnek teşkil etmiştir.

Yeni-Pythagorasçı düşünceler ise özellikle 5. ve 6. bölümlerde karşımıza çıkar (tanrı düşüncesinin kanıtı). Sık sık karşılaşılan oranlayıcı düşünce tarzı (örneğin 398b1 vd.), stereometrik biçimlerin bir araya getirilişi (398b25) ve evrenden uzaklaşmış ama yine de evrene yönelmiş tanrı tasarımı da bunlar arasındadır.

Birçok tekil öğenin eklektik şekilde bir araya getirilmiş olmasına karşın kitabımızın yazarı incelikle düzenlenmiş bir bütün ve homojen bir sanat eseri yaratmıştır.

3. "Evren Üstüne" Kitabının Görevi

Kitabımız teolojinin felsefe karşısında üstünlük kazandığı bir dönemde yazılmıştır; Helenistik felsefenin aynı zamanda bir din olma uğraşısı yeni-platoncuların dinsel spekülasyonlara geçmesine yol açmıştır.

Örneğin yazar tanrıyı eserlerinden anlamak ve felsefe yapmak için okurları teşvik eder, böylece kitabı felsefeyi hatırlatan bir protreptikos (felsefi düşünmeye çağrı -ç.) haline gelir. Hemen başlangıçta okurlar evreni gözlemlemeye ve tanrının eserlerini takdir etmeye teşvik edilir. Doğa kozmik tanrının dışavurumudur. Bu ise Poseidonios ile Philon'un eserlerine hakim olan dinsel havadır ve 2. bölümden 5. bölüme kadar ele alınan, önce birbirine bağlı değilmiş gibi görünen konuları ortak bir bakışla birleştirir.

Evreni tanrısal ışık içinde görmek Anonymus'a göre

onu bütünüyle görmektir (Strohm, s. 139); öğretisinde nesnelerin bağlamını ve tüm yaşamın birliğini kavramayı önerir. Okur tanrının eserlerine bakmalı, onun etkisini kavramalı ve sonuçta tanrıya yükselmelidir. Bu yüzden iki ana bölümde önce evren betimlenir, sonra felsefi açıdan açıklanır. Örneğin 391a25'te evrenin yüzeysel betimlenişini derinlemesine bir betimlemenin izlemesi rastlantı değildir. Evrenin görünüşü en yücenin bilgisi haline, kozmik felsefe de genel felsefenin temsilcisi durumuna gelir. Yazarımız da her şeyden sorumlu nedene dikkati çeker (örneğin 397a19; 399a18).

Böylece yol kozmoloji, astronomi, coğrafya, meteoroloji ve sismoloji üzerinden teolojiye uzanır. Daha yoldayken tanrısal düzeni ve onun nerede etkili olduğunu öğreniriz: Tanrısal Aither'de, öğelerin karışım ve ayrışım sürecinde ve öğelerin dengesinde; enerjinin sakımı yasası bizim için neyin üstesinden geliyorsa bu denge de doğanın gözlemlenmesi için aynı şeyi yapıyor. Ne ki gerçek şeylerin betimlenişi sırf tanrısal olana işaret diye anlaşılmamalıdır; burada Greklerin tekil fenomenlerden duydukları haz gizlidir. Gerçi yeryüzü ayın alt bölgesinde yer alır ve ilk Sphairos'tan uzaktır, ama o da düzenlidir ve rengarenk bir görünüm sunar; böylece yazar evren ve dünya hakkında o günün bilgilerini özetler, görkemine duyduğu inancı bize aktarır.

Beşinci bölümden yedinci bölüme kadar, yani ikinci ana bölümde evrenin fiziksel görünüşü teolojik açıdan değerlendirilir. Bizler hiç de yetkin olmayan dünyamızdan göğe yükseliriz ve sonuç olarak tanrı öğretisinde bir bakış açısı belirir ve biz bu açıdan öğeler dünyasında olup biteni tanrının eseri olarak idrak ederiz.

Görünmez tanrı öğretisi peri kosmoi'nin teolojik özüdür ve yüksek bir tektanrıcılık olarak betimlenir. Platoncu geleneğin alt tanrılarından yazarımız hiç söz etmez, ama tek bir

tanrının görkemini ve yüceliğini övmek ister. Tanrı tahtını sabit yıldızlar Sphairos'unun ötesine kurmuştur ve gök kürelerin basit bir hareketiyle her şeyi harekete geçirir. Ne ki aşkınlığına karşın tanrı her şeyin yönlendiricisi ve yaratıcısıdır, evrenin varoluş ve devamının nedenidir (391b10) ve de Demiourgos'tur (düzenleyici tanrı-ç.).

Tanrının aşkınlığını etkinlikleriyle birleştirmek için yazarımız dynamis kavramını kullanıyor. Dynamis görünen evrene nüfuz ediyor, karşıtları bir uyum içinde birleştiriyor. Zeller (Felsefe, s. 668) bu tanrının Aristoteles'e özgü aşkınlığı ile onun her yere nüfuz eden etkisi arasındaki bağa "dinamik kamutanrıcılık" adını verir.

Yazara göre tanrının izlerini onun dünyevi çok adlılığında aramak görkeminden bir şey kaybettirmez; dilsel çeşitlemelerde ve aynı şekilde eserine aldığı Orpheus rapsodunda da vahiyden bir parça vardır. Ve sonunda öykündüğü, alıntı yaptığı Platon'u kehanet sahibi bir öncel durumuna getirir.

4. Anlatım ve Üslup

Evren Üstüne kitabı görünüşte İskender'e yazılmış açık bir mektuptur, tıpkı Aristoteles'in Themison'a ya da İsokrates'in Nikokles'e yazdığı mektuplar gibi. Eser aynı zamanda Helenistik tarzı giriş yazılarına (isagoge) yakındır. Bu tür giriş yazılarını, örneğin astronomide, Geminos'tan ya da Kleomedes'ten tanıyoruz. [...]

İsagoge'deki üslubun kapsamına bütünün ve tekil parçaların kuruluşundaki yalınlık ve açıklık da girer. Yazar evren bilgimizi özet halinde betimler ve bu yüzden kısa yoldan gittiğini vurgular. Aristoteles'i niteleyen yöntemi, yani argümanları adım adım ilerletme yolunu seçmez; betimleme ve benzetme, hatta belirli bir dogmatizm egemendir.

Sözcük dağarcığı birçok fiziksel ifade ve ancak III. yüz-

yıldan bu yana doğrulanmış sözcükler içerir. Ne ki isagoge oldukça gösterişli edebi bir düzyazıya da sahiptir, olasılıkla yazar *Protreptikos*'un ve *Felsefe Üstüne*'nin, Cicero tarafından altın sözler ırmağı *(flumen orationis aureum)* diye övülen *(Academica priora* 2, 119) Aristoteles'ine öykünmektedir. Peri kosmoi, Kleanthes'ten ve "kozmik yüce üslubuyla" Poseidonios'tan bu yana Stoa'da gelenek haline gelmiş dinsel ifade tarzıyla bezenmiştir.

Buna göre kitabımızda yalın ve yüksek olmak üzere iki çeşit üslup görülür; bu karışım, Gunnar Rudberg'in araştırdığı Grek edebi düzyazısının bir özelliğidir. Destanlarda ve lirikte, hatta Platon'da ve Helen şiirinde üslup düzeyi değişmekteydi; buna uygun olarak yazarımız yıldızlar dünyasını ve Olimpos'u yüksek üslupla, fiziksel konuları ise yalın bir üslupla betimler. Ancak bu üslup düzeylerini kesin şekilde birbirinden ayırmak mümkün değildir, övgü dolu satırlarda teknik ifadelere de rastlanır ve yalın üslup süssüz ya da üslupsuz değildir, tersine sanatsal biçimini İonyalı filozoflardan, hekimlerden, tarihçilerden almıştır.

Daha zengin bir üslup giriş bölümünde, göksel cisimleri ele alan 2. bölümde, aynı şekilde yeryüzünü betimleyen 3. bölümde ve özellikle de dilin bir övgüye (Hymne) dönüştüğü 5., 6. ve 7. bölümlerde karşımıza çıkar. Burada karşı savlar, yığınla eşanlamlı sözcükler, mecazlar, alıntılar, "şiirsel" sözcükler, paralellikler, eşit uzunlukta tümceler *(isokola)* ve uyaklar görülür. Zaman zaman sözcüklerin doğal izleyişi değiştirilmiştir, araya eski epik bezemeler serpiştirilmiş, doğal süreçler etkili bir nominal üslupla anlatılmıştır.

5. Eserin Uzun Süren Etkisi

Eserimiz özellikle Aristoteles adının neden olduğu büyük bir yankı uyandırmıştır hemen. Olasılıkla bu etkinin

ilk izlerini, kitabı *ikaromenippos*'ta peri kosmoi'nin kullandığı yukarıdan bakış ifadesini alaya alan Lukian'da (M.S. 120-180) bulmak mümkündür. İmparator Marcus döneminde, her şeyi Platonlaştıran edebiyatçı L. Apuleius kitabı *De Mundo* adıyla latinceye çevirdi. Apuleius önsözde Aristoteles ile Theophrastos'u izlediğini söylüyor ve böylece fizik ve kozmoloji alanlarında bir Romalı için bağlayıcı olan otoritelerin adını anıyordu, belki de malzemenin Aristoteles'e üslubun da Theophrastos'a ait olduğunu belirtmek istiyordu. Ayrıca Apuleius'un çevirisi metne bağlı değildi, tamamen serbest bir çeviriydi, bazı yerleri atlıyor, eklemeler yapıyor, tümcelerin yerini değiştiriyor ve metinden sadece birkaç tümceyi değiştirmeden bırakıyordu. Üstelik başka kaynaklara da başvuruyordu, örneğin Arelate'li Favorinus'un (öl. M.S. II. yüzyılın ortaları) eserlerinden rüzgar gülüyle ilgili bir bölüm gibi; düzelttiği ve Platoncu açıdan yorumladığı özgün metni karşılaştırma çağrısında bulunuyordu. Peripatetikçiyi (Aristoteles-ç.) Platon felsefesinin devam ettiricisi diye görüyor ve peri kosmoi'deki dynamis öğretisini demonoloji* anlamında kullanıyordu.

M.S. II. yüzyılın başlarında kitabımız olasılıkla retorikçi Tyros'lu Maksimos (125-185) tarafından *Dialexeis* (13, 3; 17, 2; 19, 3) adlı eserinde kullanılmıştır; özellikle Pers krallığı yönetimiyle ilgili bölümler. Benzer şekilde bu mecazlar yeni-Pythagorasçı Onatas'ın *Tanrılar ve Tanrısal-Olan Üstüne* adlı eserinde de yer alır. Peri kosmoi'nin bu denli yaygınlaşmasının bir başka nedeni de ikiden beşe kadarki bölümlerin neredeyse tamamının Stobaios'un Florilegium'una (1, 43 vd.; 8 vd.; 255 vd.) alınmış olmasıdır.

*. Demon: Antikçağda, örneğin Homeros'ta (insanüstü etkileri vurgulanarak) tanrılara verilen ad; daha sonra (Hesiodos'tan buyana) tanrılarla insanlar arasında yer alan ve insanların yazgısını iyi ya da kötü anlamda etkileyebilen ara varlık (ç.).

Eserin tektanrıcılığını Philon'un düşünme tarzıyla ve eski kilise öğretisiyle birleştirmek mümkündür ve dynamis öğretisi de tanrıyla evreni birleştiren Hıristiyan ara varlığını önceden sezdiriyordu. Kilise büyüklerinden Tatian'ın (öl. 172) ve Athenagoras'ın (M.S. II. yüzyıl) Aristoteles'i, tanrı kayrasını ayın altındaki bölgede etkili kılmadı diye suçlamaları belki de peri kosmoi'yi hedef alıyordu. Daha V. yüzyılda Proklos kitabın inanılırlığından kuşku duymaya başlamıştı.

İzleyen yüzyıllarda kitap Suriye diline (aramice), Ermeniceye, Latinceye çevrilmişti. XV. ve XVI. yüzyıllarda en az yedi defa Latinceye çevrilmesiyle eserin Hümanizm çağındaki etkisi belli oluyordu. Ancak yazarın Aristoteles olduğu konusunda kuşkular özellikle Erasmus'tan sonra hızla artmıştır.

Peri kosmoi'de aktarılan evren imgesi ta ki Kopernikus ile Galilei tarafından çürütülene kadar egemen olmuştur.

Otto Schönberger

BİRİNCİ BÖLÜM

(391a) Çoğu zaman, azizim Alexander, felsefe bana bir parça tanrısal ve gerçekten şaşılacak bir şey gibi geliyor, hele evrenin bütününe bakış düzeyine yükseldiği ve evrendeki hakikati idrak etmeye çalıştığı zaman; hem diğerleri hakikatin yüceliği ve büyüklüğü yüzünden geri çekilirken felsefe bu tehlike karşısında cesaretini kaybetmiyordu, (5) en güzelin de kendine layık olmadığını sanmıyor, tersine onu araştırmanın kendi özüne çok yakın ve uygun olduğuna inanıyordu. Cismen göğe yükselmek, yeryüzünü terketmek ve bir zamanlar akılsız Aloeusoğullarının sandığı gibi kutsal yerlere bakmak (10) mümkün olmadığı için, hiç olmazsa ruh felsefenin yardımıyla bu yola başvurdu, bu yolculuğa çıktı: Kendine aklı kılavuz seçti, yormayan bir yol keşfetti ve dünyalar kadar birbirinden uzak şeyleri düşünme aracılığıyla birleştirdi; kendine yakın olanları kanımca kolaylıkla idrak ediyordu, (15) insanlara coşkuyla bildirmek için tanrısal-olanı ruhun tanrısal gözüyle kavrıyordu. Ama bütün bunlar zenginliklerini elden geldiğince herkese bildirmek istediği için vuku buluyordu.

Bu nedenle, kimilerinin bir zamanlar Ossa'yı, Nysa'yı, Korykos mağarasını ya da bu tür tekil şeyleri anlatmış olması gibi, bize bir arazi parçasının görüntüsünü ya da bir kentin parkını, bir ırmağın (20) heybetini şevkle betimle-

yen kişilere, ilk karşılaştığı şey karşısında hayrete düşen ve önemsiz görünüşüne karşın bilgiçlik taslayan akıllarının kıtlığından dolayı sadece acınabilir. İşte onların hali böyle, çünkü daha yüce olanı, yani evreni ve ondaki büyüklüğü görmezler, (25) oysa akıllarını gereği gibi buna verseydiler (391b) başka hiçbir şeye hayran kalmazlardı, tersine evrenin ihtişamı karşısında her şey onlara küçük ve değersiz görünürdü. Şimdi biz bütün bunlardan söz etmek ve mümkün olduğu kadarıyla tanrının izinde giderek bunların özünü, konumunu ve hareketini ele almak istiyoruz. (5) Kanım şudur ki: Sayılı krallardan biri olarak kendini en yüce olanın araştırmasına adamak sana ne kadar yakışırsa, aynı şekilde felsefeye de aklını önemsiz şeylere yöneltmek değil, tüm yeteneğini en soylu olanın hizmetine sunmak yaraşır.

İKİNCİ BÖLÜM

Evren gökyüzü ile yeryüzünden ve de bunların içinde yer alan Varolanlardan kurulu bir yapıdır. (10) Ancak başka anlamda evrene, uzayın tanrı tarafından ve tanrı aracılığıyla korunan düzeni ve donatımı da denir. Hareketsiz ve sabit ortası, çeşitli varlıkların yurdu, anası olan, yaşam bağışlayan yeryüzünü tutar. Yeryüzünün üstünde bulunan mekan bir bütündür ve tamamen kapalıdır; (15) tanrıların oturduğu en yüksek bölgesine gökyüzü denir. Genellikle yıldız adını verdiğimiz tanrısal cisimlerle dolu gökyüzü sürekli hareket halindedir ve bütün bu cisimlerle birlikte hiç durmadan daire şeklinde döner. Ama tüm gökyüzü ve evren küre biçiminde olduğu ve dediğimiz gibi hiç durmadan hareket ettiği için, (20) iki karşıt noktanın sabit kalması, tıpkı tornada dönen bir küre gibi bu noktaların değişmemesi ve küreyi tutması zorunludur; kütlenin daire şeklinde çevresinde döndüğü bu noktalara (25) kutup denir. Kiminin eksen dediği düz bir çizgiyle bu noktaları birleştirdiğimizi düşünelim, bu çizgi evrenin çapını oluşturacak, ortada (392a) ise yeryüzü, uç noktalarında bu iki kutup bulunacaktır. Bu hareketsiz kutuplardan Arktik denen birini üstümüzdeki göğün kuzeyinde her zaman görmek mümkündür, diğeri ise yeryüzünün altında gizlidir, güneyde yer almaktadır ve adı Antarktik kutbudur.

(5) Gökyüzünü ve yıldızları oluşturan maddeye Aither adını veriyoruz, kiminin dediği gibi o doğası ateş olduğu için değil -bu kişiler onun ateşten tamamen farklı özünü gözden kaçırıyorlar-, tersine hiç durmadan daire şeklinde döndüğü için ışık saçmaktadır, ebedi, tanrısal bir öğedir ve diğer dört öğeden tamamen farklıdır. (10) Gökyüzünün çevrelediği yıldızlardan bir kısmı sabit yıldızlardır, gökyüzü ile birlikte dönerler ve her zaman aynı yerde kalırlar; dönenceler arasında tam ortadan çapraz şekilde geçen burçlar kuşağı gerilidir, bu kuşak on iki burç bölgesine ayrılır; öteki yıldızlar, yani gezegenler ise hızları bakımından ne sabit yıldızlara ne de birbirine benzer, (15) tersine her biri değişik yörüngelerde döner, böylece bazıları yeryüzüne yakın olur, bazıları da daha yüksekte kalır. Yörüngeleri gökkubbenin görünen yüzeyinden geçse bile sabit yıldızların sayısını bulmak mümkün değildir. Buna karşılık yedi gezegen birbiri içinde yer alan yörüngeleriyle o şekilde düzenlenmiştir ki, (20) daha yüksekteki yörünge her zaman alttakinden büyüktür, birinin diğerini çevrelediği yedi yörüngenin tümü ise sabit yıldızlar Sphairos'u (saydam yuvarı) tarafından kuşatılır. Buna göre adına "ışık saçan" ya da Kronos (Saturn) dediğimiz gezegenin belli bir yeri vardır; sonra Phaethon ya da Zeus (Jupiter) gelir, (25) ardından bunu Herakles ve Ares (Mars) adı verilen "ateşli", sonra da kiminin Hermes (Merkur), kiminin de Apollon olarak kutsanmış diye tanımlandığı "parlayan" gezegen izler; bundan sonraki ise "ışık getiren"in yörüngesidir, kimilerince Aphrodite (Venüs), kimilerince Hera (Juno) diye adlandırılır, sonra güneşin yörüngesi ve son olarak da tanrısal gök cisimlerini ve bunların hareket yasasını içeren Aither Sphairos'una kadar uzanan (30) ayın yörüngesi gelir.

Düzen ülkesi dediğimiz, ayrıca yeri değiştirilemez, dönüşmez ve değişmez diye tanımladığımız tanrısal Aither'in sınırında tamamen dönüşen, değişen, kısacası geçici ve

ölümlü bölge yer alır. (35) Bu bölgede ilk olarak Aither'in genleşerek ve müthiş bir hızla hareket ederek tutuşturduğu ince, ateşli töz görülür, (392b) denildiği gibi ateşli ve düzensiz bu bölgede parlak ışıklar hızla geçer, "meşaleler" savrulur, kalaslar, çukurlar ve kuyruklu yıldızlar art arda bir görünür bir kaybolurlar. (5) Hemen bu Sphairos'un altında özü gereği karanlık ve soğuk olan hava yayılır. Ama üstündeki Sphairos tarafından aydınlatıldığı ve aynı zamanda kızdırıldığı için aydınlanır ve ısınır. Değişken niteliğe sahip, sık sık dönüşen bu bölgede bulutlar toplanır, (10) yağmurlar yağar, kar, kırağı, dolu oluşur, rüzgarlar ve fırtınalar eser ayrıca gökgürültüsü, şimşek, aşağılara kadar inen ışınlar, birbiriyle çarpışan devasa karanlık bulutlar meydana gelir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Havanın bittiği yerde toprağın ve denizin katılığı başlar, (15) toprak pek çok bitki, hayvan ve kısmen kıvrımlar yaparak akan, kısmen denize dökülen kaynaklar ve ırmaklar doğurur. Yeryüzü binbir çeşit yeşille, yüksek dağlarla, sık ormanlarla ve akıllı varlık insanın kurduğu kentlerle süslenir; tuzlu sularda adalar ve karalar da vardır. (20) İnsanlar meskun toprakları genellikle adalar ve karalar diye ayırırlar, oysa çevresinde Atlantik denizinin aktığı bu karaların birer ada olduğunu bilmezler. Olasılıkla Okyanusun ötesinde çok uzaklarda irili ufaklı daha birçok kara parçası ve ada vardır, ama biz bunları göremeyiz. (25) Üzerinde yaşadığımız kara parçasının Atlantik Okyanusuyla ve daha birçok anakaranın okyanuslarla ilişkisi, adalarımızın denizlerle ilişkisi gibidir. Onlar da devasa denizlerle çevrili bir çeşit adadır. (30) Yeryüzünün yüzeyindeki toplam su kütlesi meskun kara parçalarının kayalıklara benzer şekilde yükselmesine neden olur ve bu kara parçaları hemen hava öğesiyle birleşir. Ancak ondan sonra derinliklerde, evrenin asıl ortasında hareketsiz ve sabit, katı toprak kütlesi toplanır, bir araya gelir. (35) Evrendeki bu noktaya "en alttaki" deriz.

(393a) Demek ki bu beş öğe küresel beş katman halinde iç içe geçmiştir, küçük katmanı her zaman büyüğü kuşat-

maktadır, yani: Toprağı su, suyu hava, havayı ateş, ateşi Aither; bunlar evrenin bütününü oluşturur, en üstte tanrıların, aşağıda ise fani varlıkların mekanı vardır. (5) Bu aşağıdaki bölgenin genellikle ırmaklar, kaynaklar, denizler dediğimiz bir kısmı nemlidir, diğer kısmı ise kurudur, bu kuru bölgeyi topraklar, karalar, adalar diye tanımlarız.

Ancak meskun kara parçamız (10) ve devasa denizlerin kuşattığı diğer anakaralar hakkında daha önce dediğimiz gibi adalardan bazıları büyüktür, bazıları ise küçük; bunlar iç denizdedir ve gözle görülürler. Aralarından Sicilya, Sardunya, Korsika, Girit ve Euboia, ayrıca Kıbrıs ve Midilli (Lesbos) göze çarpar. Diğerleri pek önemli değildir; (15) bunlar da Sporad, Kyklad takımadaları ve daha başka adalardır.

Meskun karalar dışındaki denizin adı Atlantik ya da Okyanus'tur; ve bu deniz bizi çepeçevre kuşatır. Okyanus batıda dar bir akıntıyla içe doğru açılır ve Herakles sütunları (Cebelitarık) arasından bir limana akar gibi iç denize akar, (20) ancak git gide genişlemeye başlar, iyice yayılır ve büyük, birbirine bağlı körfezler oluşturur, kimi yerde boğaz gibi daralır, kimi yerde tekrar genişler. Anlatılanlara göre Herakles sütunları arasından geçtikten sonra önce sağ tarafta birine büyük, diğerine küçük denen iki körfez, yani Sirte körfezlerini oluşturur, (25) diğer tarafta ise artık bu tür körfezler değil, Sardunya (Tiren), Galya ve Adriya denen üç deniz meydana getirir, sonra bunlara çapraz Sicilya ile Girit denizlerini oluşturur, (30) Girit deniziyle bir yandan Mısır, Pamphylia (Antalya) ve Suriye denizleri, diğer taraftan Ege ve Myrina denizleri birleşir. Bunların karşısında her tarafı kapalı Pontos (Karadeniz) yer alır, bunun en içteki köşesine Maiotis (Azak denizi) adı verilir, dışa, (393b) Hellespont'a (Çanakkale boğazı) doğru Propontis (Marmara) denen denizle açılır. Güneşin doğduğu yerden tekrar Okyanus akmaya başlar, Hint ve İran körfezlerini meydana geti-

rir, bunların Kızıldenizle bağını hepsini kapsamına alarak kanıtlar. (5) Başka bir yarımadadan dar, uzun bir kol halinde içeri girer, sonra Hyrkania ve Hazar denizlerini sınırları içine alarak tekrar genişler. Bunların ötesindeki Maiotis bataklığının kuzeyinde ise geniş bir alanı kaplar. İskit ve Kelt ülkelerinin kuzeyinde Galya körfezine (10) ve daha önce adı geçen, dışında karaların Okyanus tarafından kuşatıldığı Herakles sütunlarına doğru Oikumene'yi* yavaş yavaş daraltmaya başlar.

Okyanusta Britanya denen, yukarıda adı geçen adalardan daha büyük Albion (İngiltere) ve İerne (İrlanda) adlı adalar vardır; Kelt ülkesinin kuzeyinde yer alırlar. Ancak Hindistan'ın ötesinde meskun karaya çapraz duran Taprobane (15) ile Arabistan körfezindeki Phebol denen adalar da bunlardan pek küçük değildir. Britanya adaları ile İberik yarımadası dolaylarında, başta kendisini ada diye tanımladığımız meskun kara parçasını çepeçevre kuşatan daha birçok küçük ada mevcuttur. Meskun toprakların en çok yer kapladığı noktada genişliği, ilgili coğrafyacıların verilerine göre, (20) hemen hemen kırkbin, uzunluğu ise azami yetmişbin Stad'dır ve Avrupa, Asya ve Libya diye üçe ayrılmıştır.

Avrupa'nın sınırlarını Herakles Sütunları (Cebelitarık), Pontos'un (Karadeniz) körfezleri ve bir kıstak'ın Pontos'a uzandığı yerdeki Hyrkania denizi oluşturur. (25) Ancak kimileri kıstak yerine Tanais ırmağını sınır sayar. Asya ise Pontos ile Hyrkania denizi arasındaki sözü geçen kıstak'tan başlayıp Arabistan körfezi ile Akdeniz arasında yer alan, Akdeniz ve dıştaki Okyanus tarafından kuşatılan başka bir kıstak'a kadar uzanır. (30) Kimileri de Asya'nın sınırlarını Tanais'ten Nil deltasına kadar çeker. Son olarak Libya Arabistan kıstak'ından başlayıp Herakles Sütunlarına, kimileri-

*. Oikumene: Meskun Karalar (ç.)

ne göre de (394a) Nil ırmağından Herakles sütunlarına kadar uzanır. Ancak Nil deltasının suladığı Mısır'ı bazıları Asya'dan bazıları da Libya'dan sayar, tıpkı adaları kiminin başlıbaşına, kiminin de komşu anakaralardan sayması gibi. İşte araştırmalarımıza göre genellikle meskun dünya diye tanımladığımız (5) karalarla denizlerin nitelik ve konumları böyledir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Şimdi de yeryüzünde ve onun üzerinde meydana gelen ilginç olaylardan söz etmek, en önemlilerini kısaca ele almak istiyoruz. Yeryüzünden yukarıya, üstümüzdeki havaya doğru sürekli iki çeşit buhar yükselir, (10) bunlar çok küçük parçacıklardan oluşur ve kimi zaman sabahın erken saatlerinde ırmaklardan, kaynaklardan yükseldikleri görülse bile, gözle görülmezler. Biri topraktan çıktığı için kuru ve dumansıdır, diğeri ise ıslak ve buğu gibidir, çünkü nemli öğeden yükselir. Nemli buhardan sis, (15) çiy ve değişik kırağı çeşitleri, bulutlar, yağmur, kar ve dolu oluşur; kuru buhardan ise rüzgarlar, değişik hava akımları, gökgürültüsü ve şimşek, yakıcı ve parçalayıcı hava darbeleri ve de bunlara benzer başka fenomenler.

(20) Sis buğuya benzer bir buharlaşmadır, sisten su meydana gelmez, sisin yoğunluğu buluttan az havadan çoktur. Sis ya meydana gelen bir buluttan ya da onun geri kalan kısmından oluşur. Bunun karşıtı açık hava adını alır, bulutsuz ve sissiz havadan başka bir şey değidir. Çiy ise çok küçük damlacıklar halinde yoğunlaşarak havadan düşen nemdir. (25) Buz açık havada donmuş yoğun sudur. Kırağı donmuş çiydir, çiysel kırağı da yarı donmuş çiy. Bulut, su meydana getiren bir araya toplanmış buğu kütlesidir. Yağmur, çok yoğun bir bulutun sıkışmasıyla meydana ge-

lir; bulut üzerindeki basıncın şiddetine bağlı değişik yağmur biçimleri vardır; (30) bu basınç hafifse bulut seyrek damlalar serpiştirir, ama basınç artarsa damlalar sıklaşır, o zaman buna sağanak deriz, sağanak sırasında birbirine bağlı büyük bir yağmur kütlesi yeryüzüne dökülür. Kar ise suya dönüşmesi aniden engellenen yoğun bulutların parçalanması sırasında meydana gelir. Bu ani hareket karın parlak beyaz bir renk almasına ve lapa lapa yağmasına neden olur; (35) karın soğuk olmasının nedeni, buluttaki henüz dışarı çıkmamış ya da dağıtılmamış nemin donmasıdır. (394b) Şiddetli ve çok fazla yağan kara tipi denir. Dolu fırtınası da, kar bir araya toplanıp yoğunlaşarak ağırlaştığı ve hızla toprağa düştüğü zaman meydana gelir. Sıçrayan parçaların büyüklüğüne göre ağırlığı ve düşme hızı artar. (5) Bunlar nemli buhardan dolayı meydana çıkan doğa olaylarıdır.

Soğuk havanın ittiği kuru buhardan ise rüzgar meydana gelir, zira rüzgar, adına Pneuma (soluk) da denen bir araya gelmiş, yığılmış hava kütlesinden başka bir şey değildir. (10) Ancak Pneuma'ya başka bir anlamda bitkileri ve canlı varlıkları etkileyen, her şeyi yöneten canlı ve üretici güç de denir; ama biz burada onun bu yönünü ele almayacağız. Havada esen Pneuma'ya rüzgar adını veririz, buna karşılık serin rüzgarlar nemden yükselen buharlardır. Nemlenmiş topraktan çıkarak esen rüzgarlara meltem denir; denizdeki körfezlerden eserse körfez rüzgarı adını alır; (15) ırmaklardan ve göllerden esen rüzgarlara benzerler. Bir bulutun parçalanması sırasında meydana çıkan ve bulutun çözülen kütlesini içine alan rüzgarlara bulut rüzgarları denir; parçalanma sırasında su kütlesi boşaltırsa o zaman da yağmur rüzgarı adını alır.

Daima güneşin doğduğu yerden esen rüzgarların adı doğu rüzgarlarıdır; (20) kuzey rüzgarları grubunun adı Boreas'tır, batı rüzgarlarına Zephyr, öğleyin çıkan rüzgara da Notos denir. Yazın güneşin doğduğu yönden esen doğu

rüzgarlarının adı Kaikias'tır, geceyle gündüzün eşit olduğu sırada güneşin doğduğu yerden esen rüzgar Apeliotes'tir, Euros ise kışın güneşin doğduğu yönden esen rüzgarın adıdır. (25) Karşıt yönden, batıdan yazın güneşin battığı yerden Argestes rüzgarı eser; buna kimi Olympias kimi de İapyx der. Geceyle gündüzün eşit olduğu sırada güneşin battığı yönden esen rüzgarın adı Zephyr'dir, kışın gündönümü sırasında güneşin battığı yönden gelen rüzgar Lips'tir. Kuzeyden esen rüzgarlardan kuzey rüzgarı (Boreas) aslında Kaikias'a komşu anlamına gelir, ardından kutuptan (30) güneye doğru esen Aparktias gelir, Thraskias, kiminin Kirkias dediği Argestes'e komşu rüzgardır. Güney rüzgarlarına gelince, görünmeyen kutuptan çıkarak Aparktias'a karşı esen rüzgarın adı Notos'tur, Euronotos ise Notos ile Euros arasındaki rüzgardır. Diğer yandan Lips ile Notos arasındaki rüzgara kimi Libonotos, kimi de Libophoinix adını verir.

(35) Bazı rüzgarlar —düz yönde ileriye doğru esen bütün rüzgarlar— düz, bazıları döne döne eser, tıpkı (395 a) Kaikias denen rüzgar gibi; bazıları güney rüzgarları gibi kışın, bazıları kuzey ve batı rüzgarlarının karışımından oluşan Alize'ler gibi yazın hüküm sürer. Göçmen kuş rüzgarı denen rüzgar bir çeşit ilkbahar rüzgarıdır, ama kuzey rüzgarları sınıfına girer.

(5) Fırtına rüzgarlarından Anafor, ansızın yukarıdan aşağı inen şiddetli rüzgarın adıdır, Kasırga büyük bir hızla ve birdenbire saldıran rüzgardır; dönerek esen rüzgarlar ve fırıldaklar, helezon şeklinde hareket ederek aşağıdan yukarı yükselen hava akımlarıdır; Kara rüzgarı, basınçla bir boğazdan ya da uçurumdan yukarı çıkan hava akımının adıdır; (10) yoğun ve dönen bir kütle halinde estiği zaman buna kara fırtınası denir.

Öte yandan büyük bir yağmur bulutunun içine sıkışmış rüzgar bu bulut tarafından zorla dışarı itilirse bulut kütlesi

parçalanır ve hava su tarafından büyük bir basınçla sıkıştırılıyormuş gibi güçlü bir patlama sesi ve gümbürtü çıkarır, ki buna gökgürültüsü denir. Bulut parçalanırken (15) hava kızmaya ve ışık saçmaya başlarsa buna şimşek adı verilir. Daha sonra meydana gelmesine karşın şimşeği gökgürültüsünden önce algılarız, çünkü doğal olarak görülen işitilenden daha hızlıdır ve ışık uzaktan, ses ise ancak kulağa ulaştıktan sonra algılanabilir; bu durum özellikle bunlardan biri, yani ateşli öğe (20) her şeyin en hızlısıysa geçerlidir, diğeri, yani ses bir hava fenomeni olarak o kadar hızlı değildir ve ancak isabet ettiğinde kulağa ulaşır. Şimşek halinde tutuşan hava şiddetle toprağa düşerse adına hava ışını denir; ancak bu ışın kısmen ateşli, ama sert ve demet halindeyse adı yakıcı rüzgar olur, eğer alevsizse tüten (Typhon) adını alır. Bu fenomenler toprağa düşüyorsa hava ışını diye tanımlanırlar. (25) İsabet ettiği yeri kömür haline getiren şimşeklerin adı yakıcı şimşektir, hızla hareket edip geçenlere ışık saçan şimşek, kıvrılarak gidenlere yılankavî şimşek denir; ama toprağa düşenlerin hepsine yıldırım adı verilir.

Genelde hava fenomenleri kısmen yansı kısmen de gerçektir. (30) Yansılar gökkuşağı, çubuklar ve buna benzer şeylerdir. Gerçek olanları ise gökyüzündeki ışıklar, yıldız kaymaları, kuyruklu yıldızlar ve bunlara yakın fenomenlerdir. Örneğin gökkuşağı, içi boş bir yağmur bulutunda güneşin ya da ayın bir bölümünün göze -aynadaki gibi- bütün bir yüzey olarak görünen yansısıdır; (35) insanlar onu bir yay şeklinde algılar. Çubuk, düz bir gökkuşağı gibi görünür; hale (ayla) bir yıldızın çevresindeki (395b) aydınlık parlak görüntüdür; gökkuşağından farkı, gökkuşağının güneş ve ayın karşısında, halenin ise bir yıldızın çevresinde görünmesidir. Gök ışıkları havadaki bir ateş kütlesinin tutuşmasıdır. Bu ışıklardan bazıları savrulur, bazıları sabittir. Savrulan ışıkta (5) ateşin tutuşması havadaki sürtünmeden

ileri gelir, hızla uçan bu ışık hızından dolayı uzun görünür. Sabit ışıklar hareketsiz kalırlar, ama uzunluğuna genleştikleri için eriyip akan bir yıldıza benzerler. Böyle bir yıldız tek yönde yayılırsa adına kuyruklu yıldız denir. Bu ışıklar (10) genellikle uzun süre parlamaya devam eder, bazen de hemen sönerler. Bunlardan başka adına meşale, kalas, fıçı ve çukur denen birçok ışık çeşiti vardır, sözü geçen nesnelere benzedikleri için böyle anılırlar. (5) Bunların bazıları batıda, bazıları doğuda, bazıları da her iki yönde görülür; ancak kuzey ve güneyde görülmeleri ender karşılaşılan olaylardandır. Ne ki bunlar istikrarlı değildir, zira anlatılanlara göre böyle bir fenomeni daima aynı yerde gören olmamıştır. Demek ki hava sahasındaki fenomenler bu türdendir.

Öte yandan kara da iç kısımlarında benzer şekilde su kaynakları, rüzgar ve ateş kaynakları barındırır. Bunların bazıları yer altındadır ve gizlidir, (20) birçoğunun tahliye kanalları ve püskürme yerleri vardır, örneğin Lipara, Etna yanardağları ve Eolya adalarındaki yanardağlar gibi; bunlar sık sık bir ırmak gibi akarlar ve kor halinde kütleler püskürtürler. Kimi ateş kaynakları yer altındaki su damarlarına yakın olurlar ve suları ısıtırlar, böylece kanallardan bazen ılık, bazen kaynar derecede sıcak, bazen de insanı ferahlatan sular yeryüzüne çıkar. (25) Yeryüzünün birçok yerinde gazların çıktığı bunlara benzer kanallar vardır; bu gazlardan bazıları yaklaşanı heyecanlandırıp coşturur, bazıları Delphi ya da Lebadeia'daki gibi bilgece sözler söylemeye, kehanetlerde bulunmaya teşvik eder; bazılarının da Phrygia'daki gibi tamamen ölümcül etkileri vardır.

(30) Yeraltında oluşan ve mağara boşluklarına itilen zararsız bir hava karışımı başlangıçtaki yerini terkederken genellikle yeryüzünün bir bölümünü sarsar. Keza dıştan gelen güçlü bir hava akımı yeraltındaki boşluklara dolarak orada sıkışıp kalırsa dışarı çıkmak için bir yer ararken (35) topra-

ğı şiddetle sarsar ve deprem adını verdiğimiz fenomene neden olur.

(396a) Eğik olarak dar bir açıda etkili depreme eğim depremi, diklemesine aşağı ve yukarı doğru savurana sarsan deprem denir, boşluklarda çökmelere neden olanın adı göçük depremidir; eğer yarıklar açar ve toprağı çatlatırsa buna da yarık açan, çatlatan deprem adı verilir. (5) Bunların bazıları yukarı hava, bazıları kaya parçaları, bazıları lav fışkırtır, bazıları da daha önce mevcut olmayan kaynakları gün ışığına çıkarır. Bazı depremler tek bir darbeyle her şeyi yerle bir eder, bunlara darbe depremi adı verilir. Bir geri tepmeye yol açan ve eğim yüzünden binaları bir sağa bir sola sallayıp tekrar düzelten depremlerin adı (10) salınım depremidir ve bir çeşit titremeye neden olurlar. Gümbürdeyerek yeri sarsan gürültülü depremler de vardır. Kimi zaman da deprem olmadan yeraltından gürültüler gelir, eğer yer altında kapalı kalmış hava yeri sarsacak kadar güçlü değilse şiddet ve gürültüyle çarparak ses çıkartır. Ancak hızla akan hava da (15) yer altındaki gizli sular aracılığıyla yoğunlaşır.

Benzer olaylar denizde de meydana gelir. Burada uçurumlar açılır, sular geri çekilir, kimi zaman geri gelen, kimi zaman sadece ilerleyen dalgalar karaya vurur. (20) tıpkı Helike ile Bura'da görüldüğü gibi. Keza denizden sık sık alevler yükselir, kaynaklar fışkırır, ırmaklar akar, ağaçlar büyüyüp yeşerir, kısmen göllerde, (25) kısmen boğazlarda ve kanallarda rüzgarlara benzer şekilde akıntılar ve girdaplar meydana gelir. Ayrıca gelgit belirli zamanlarda hep ay ile birlikte yeryüzünü çepeçevre dolaşır.

" Ama ilkesel olarak geçerli şudur: Öğeler birbirine karışmış olduğu için, beklenildiği gibi havada, toprakta ve denizde (30) benzer olaylar meydana gelir, bu olaylar tekil nesnelere doğumu ve ölümü getirir, bütünü ise geçici-olmayan ve oluşmamış-olan bir şey halinde korur.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Bu tür karşıt ilk maddelerden -yani kuru ve nemliden, soğuk ve sıcaktan- oluşan evrenin nasıl da çoktan tahrip olmadığına (35) ve sonunun gelmediğine (396 b) kimileri mutlaka hayret etmiştir, ayrıca bir kentin tamamen karşıt insan gruplarından, yani yoksul ve zenginden, genç ve yaşlıdan, zayıf ve güçlüden, kötü ve iyiden meydana gelen bireşimine de şaşmamak elde değildir. Oysa bu durumun, çokluktan birlik ve eşit olmayanlardan her cinsi ve her zümreyi kapsamına alan bir uyum yaratan (5) yurttaşlar birliğine ilişkin büyük bir mucize olduğu pek akla gelmez. Ne ki doğa belki de karşıtlara ulaşmaya çalışıyor ve aynı cinsten olandan değil, özellikle karşıtlardan bir uyum yaratıyor, bilindiği gibi erkeği dişiyle birleştiriyor -yoksa hemcinsleri değil- (10) ve işte böylece ilk birliği aynı cinsler değil, karşıtlar aracılığıyla kurmuştur. Öte yandan sanat da doğa örneğini izler gibi görünüyor. Ressam beyazla siyahı, sarıyla kırmızıyı karıştırdığı zaman tablolarını modelle uyumlu hale getiriyor. Aynı şekilde müzik tiz ve pes, (15) kısa ve uzun sesleri karıştırarak farklı seslerden uyumlu bir birlik yaratıyor. Dilbilgisi sanatı da buna benzer bir biçimde sesli ve sessiz harfleri karıştırmış, buradan kendi sistemini çıkarmıştır. (20) Gizemli Herakleitos'un sözünü ettiği şey belki budur: "Bağıntılar: Bütün ve bütün olmayan, bir-

likte giden ve ayrılmaya çalışan, uyum ve uyumsuzluk, her şeyden bir ve bir'den herşey."

Yine böyle bir tek uyum tamamen karşıt ilk maddelerin karışımı aracılığıyla (25) bütünün, gökyüzünün, yeryüzünün ve tüm uzayın yapısını düzenler. Zira kuru nemliyle, sıcak soğukla, hafif ağırla, düz eğriyle karışmıştır ve toprağı, denizi, Aither'i, güneşi ve ayı, tüm gökyüzünü her şeye nüfuz eden bir güç düzenler, bu güç ayrı ve farklı temel maddelerden, havadan, topraktan, ateşten, sudan (30) tüm evreni kurmuş, içindeki karşıt varolanları birlik oluşturmaya zorlayan bir küreyle evreni çevrelemiş ve bu birlik aracılığıyla bütünün korunmasını sağlamıştır. Ancak bunun nedeni öğelerin birliğidir ve bu birliğin nedeni de öğelerin eşit oranda olmasıdır, (35) hiçbir öğe (397a) diğerinden fazla değildir. Çünkü ağırla hafif, sıcakla soğuk dengeyi korur, doğa bunu örneklerle gösterir, deyim yerindeyse eşitlik birliğin kurtarıcısıdır ve bu birlik her şeyi yaratan, ölçüsüz güzellikteki evreni korur.

Hangi varlık evrenden daha yetkindir ki? (5) Zira tanımlanan her şey sadece ondan bir parçadır. Her güzel şey adını ondan alır, evrensel düzene göre tanımlanan düzenli şeyler bile. Hangi tekil nesne gökyüzünün düzenine, aynı şaşmaz simetriyle yörüngelerinde bir sonsuzluktan diğerine dönen (10) yıldızların, güneşin ve ayın deveranına benzer? Her şeye can veren, güzelim mevsimleri koruyan, kendi düzenlerine göre yazı ve kışı, ayları ve yılı tamamlasın diye günleri ve geceleri de meydana getiren böylesine yanılmaz bir yasallık nerede vardır? Evren yücelik bakımından her şeyi gerçekten geride bırakır, (15) en hızlı hareket eden odur, görkemi göz kamaştırır, gücü sınırsız ve ölümsüzdür. Sudaki, karadaki ve havadaki hayvan türlerini o ayırdı, yaşamlarını hareketlerine göre belirledi. Her yaratık canını ve ruhunu ondan alır. Rüzgarlar estiği, şimşekler çaktığı, fırtınalar koptuğu zaman bu tür (20) beklenmedik fenomenler

de bir düzene göre vuku bulur. Ama böylelikle nemli öğe dışarı atılır, ateşli öğe buharlaşır ve bunlar uzayı birlik ve de düzene sokar.

Renk renk bitkilerle süslü, kaynakların fışkırdığı, (25) canlı varlıklarla çepeçevre meskun yeryüzü de vakti gelince her şeyi yaratır, besler, tekrar bağrına alır, sayısız biçimler, durumlar meydana çıkarır, ister depremlerle sarsılsın, sular altında kalsın, ister yer yer alevlerle yansın yine de ebedi özünü korumaya devam eder. (30) Ancak bütün bunlar onun yararına işler gibi görünür ve varlığının sonsuza kadar devamını sağlar. Örneğin depremlerle sarsıldığı zaman, daha önce dediğimiz gibi, yer altında sıkışıp kalmış rüzgarlar açılan yarıklardan kendilerine bir çıkış yolu bulur, sağanaklar yeryüzünü temizlediği zaman her çeşit hastalık akar gider, (35) ve sabah rüzgarı estiğinde altındaki, üstündeki her şey durulaşır, aydınlanır. (397 b) Alevler de soğuğun etkisini azaltır, buz ve kar alevleri buharlaştırır. Canlılardan biri doğarken diğeri gelişme çağındadır, bir başkası ise yok olur gider. Oluş bozuluşu dengeler, bozuluş oluşu kolaylaştırır. (5) Bazen güçlü bazen güçsüz olan canlıların daima birbirinin yerine geçmesinden dolayı bütünün durmadan yenilenişi evrenin ölümsüz varlığının sonsuzlukta devamını sağlar.

ALTINCI BÖLÜM

Şimdi geriye uzayı bir arada tutan neden hakkında -buraya kadar olduğu gibi- ana hatlarıyla birkaç söz söylemek kaldı. (10) Evreni ayrıntılara girmeden sadece ana hatları öğrenmeye yarayan bir biçimde betimlerken evrendeki en yüce olana geçmek pek doğru olmazdı. Her şeyin tanrıdan dolayı ve tanrı nedeniyle var olduğuna, şayet tanrının can veren gücünden yoksun kalırsa (15) hiçbir varlığın yalnız başına ve kendiliğinden var olamayacağına dair insanlara atalarından kalmış, eski bir söz vardır. Bu yüzden geçmişte bazı düşünürler gözümüz, kulağımız ve duyularımızla algıladığımız her şeyin tanrılarla dolu olduğunu ifade etme gereğini duymuştur; ancak bu yargı, tanrının mutlak gücüne denk düşse bile özüne uymamaktadır. (20) Gerçi tanrı bu evrende herhangi bir şekilde olup bitenlerin yaratıcısı ve koruyucusudur, ama bir insanın kendisinin el atmak ve ter dökmek zorunda olduğu işini üstlenmez; hayır, o bitmez tükenmez bir güçten yararlanır, bu güç vasıtasıyla en uzakta gibi görünen şeylere bile hakim olur. Baştaki ve en yüksekteki yer onundur, (25) bu yüzden adı "en yüce"dir, çünkü ozanın dediği gibi tahtını gökyüzünün "en yüksek tepesine" kurmuştur. Gücünden en çok yararlanan ona en yakın öğedir, sonra bizim bölgemize kadar sırayla diğerleri gelir. (30) Bu nedenle tanrının yardımcı etkisinden en uzakta ka-

lan yeryüzü ile her dünyevi şey güçsüz, uyumsuz, kargaşayla dolu görünür. Ne var ki, doğası gereği her şeye nüfuz eden tanrısal güç, tanrıya olan uzaklık ve yakınlıklarına göre onun yardımlarından az çok yararlanan (35) yeryüzündeki şeyleri yine de (398 a) etkilemektedir. Demek ki tanrıya uygun ve en yaraşanı olduğu için şu varsayımı kabul etmek daha doğrudur: Temeli gökyüzünde bulunan güç en uzaktaki varlıkların, hatta tek sözcükle tüm varlıkların hayatta kalmalarının nedenidir. Bu gücün güzel olmayan, kendisine yakışmayan yerlere kadar giderek nüfuz ettiğini, (5) yeryüzündeki işlere kendisinin el attığını sanmaktansa bu varsayımı benimsemek daha doğru olur. Yöneticilerin de -bir komutanın, bir kent ya da aile başkanının- rastgele her işle ilgilenmesi yakışık almaz, örneğin bir yatak torbasının ilmiğini bağlamak ya da herhangi bir kölenin yapabileceği (10) sıradan bir işe el atmak gibi; hayır, her şey büyük kralla ilgili anlatılanlara benzemelidir. Kambis, Serhas ve Darius'un sarayı, haşmet ve heybetin doruğuna ulaşmak için göz kamaştırıcı bir şekilde donatılmıştı. Anlatılanlara göre kral, Susa'da ya da Ekbatana'da gözlerden uzak (15) altın, kehribar ve fildişiyle bezeli, muhteşem bir şato ya da sarayda yaşıyordu. Birbiri ardına birçok yapıyı, iç içe geçmiş avluları tunç kapılar ve yüksek surlar koruyordu. Surların dışında ise en seçkin, en saygın kişiler sıralanıyordu, (20) bunlar kralın ya özel korumaları, maiyeti, saray bekçileriydi ya da tanrı ve efendi diye tanımlanan kralın her şeyi görmesini, duymasını sağlayan nöbetçilerle casuslardı. Bunların dışında kahyalar, komutanlar, avcılar, (25) gelen armağanları kabul etmek ve diğer gerekli hizmetleri yerine getirmek üzere denetleyiciler görev yapıyordu. Batıda Çanakkale boğazı, doğuda İndus ırmağı ile sınırlı Asya üzerindeki egemenlik kralın hizmetindeki serdarlar, valiler ve beyler arasında (30) uluslara göre paylaştırılmıştı. Bunların emrinde yaya haberciler, casuslar, ulaklar ve ateş işaretleri-

nin gözcüleri bulunuyordu. Bütün bu donatımlar, özellikle de ateş işaretleri için kurulan yerler o kadar mükemmeldi ki, ülke sınırlarından ta Susa ve Ekbatana'ya kadar birbiri ardına ateşle işaretler veriliyordu, böylece kral (35) Asya'da olup biten her şeyden aynı gün haberdar oluyordu.

[398b] En değersiz ve en güçsüz yaratığın konumu nasıl ki kralınkinden sonra geliyorsa, aynı şekilde büyük kralın konumunun da evreni koruyan, bir arada tutan tanrının konumundan sonra geldiğine inanmak zorundayız. Serhas'ın her şeyi kendisinin temin edip hazırladığını, iradesini kendi başına gerçekleştirdiğini, denetim ve egemenliğini her yerde kendisinin yürüttüğünü düşünmek nasıl yakışık almazsa, [5] böyle bir şeyi tanrı için düşünmek de hiç mi hiç yakışık almaz. Oysa onun tahtını en yüksekte kurduğunu, gücünün tüm evrene nüfuz ettiğini, güneşi ve ayı hareket ettirdiğini, tüm gökyüzünü yönlendirdiğini [10] ve yeryüzündeki her şeyin korunup bir arada tutulmasının nedeni olduğunu düşünmek çok daha yerindedir ve ona yaraşır. Zayıflıkları yüzünden krallarımızın birçok yardımcıya ihtiyaç duyması gibi onun yapay mekanizmalara ya da başkasının yardımına ihtiyacı yoktur. Tanrının kolayca ve basit bir hareketle farklı fenomenler meydana getirmesi onun tanrısal eseriydi, [15] tıpkı teknikle uğraşanların bir donanımda makaralar vasıtasıyla çok değişik sonuçlara ulaşması gibi. Kukla oynatıcıları da tek bir ipi çekmekle kuklanın boynunu ve elini, omzunu ve gözünü, hatta kimi zaman tüm organlarını belli bir ritimle oynatarak benzer bir sonuca ulaşırlar. [20] İşte bu şekilde tanrı da ilk bölgenin basit bir darbesiyle gücünü en yakın bölgeye ve oradan da ta ki tüm evrene nüfuz edene kadar daha uzak bölgelere ulaştırır. Bir bölge diğeri tarafından harekete geçirildiğinde ardından bir başkası da düzenli şekilde harekete geçer, bu esnada her biri kendi özelliğine göre davranır ve hepsinin yörüngesi aynı değildir, [25] tersine farklı, birbirinden ayrı, hatta kimi

zaman zıt yörüngeleri vardır. Ancak ilk darbe, deyim yerindeyse giriş, her biri kendi biçimine göre hareket edecek olan bir küreyi, bir küpü, bir koniyi ve bir silindiri bir çanaktan fırlatmak gibi bir şeydir, [30] ya da sanki birinin, suda yaşayan bir hayvanı, karada yaşayanı ve bir kuşu örtü altında tutup sonra serbest bırakmasına benzer. Kuşkusuz suda yaşayanı kendi yaşam öğesine sıçrayacak ve yüzerek uzaklaşacak, kara hayvanı sevdiği yerlere, otlaklara doğru sürünecek, hava sakini ise kanat çırparak yerden yükselecek ve uçarak uzaklaşacaktır, [35] ve onlara kendi özgül hareketliliğini sağlayan da ilk nedendir. [399a] Evrende de durum böyledir. Zira tüm gökyüzünün bir gün bir gece süren dönüşüyle gök cisimlerinin farklı yörüngeleri meydana gelir, gerçi bu cisimler sadece tek bir küre tarafından kuşatılmıştır, ama aralarındaki mesafenin büyüklüğüne ve kendilerine özgü donanımlarına uygun olarak bazıları hızlı, bazıları yavaş döner. [5] Örneğin ay dönüşünü büyüyüp küçülerek ve kaybolarak bir ayda tamamlar; buna karşılık güneş bir yıla ihtiyaç duyar, eşit hızla dönen Phosphoros (Venüs) ve Hermes (Merkür) yıldızları da aynı şekilde; ateşli yıldızın (Mars) ise dönüş süresi bunların iki katıdır, [10] Zeus'unki (Jupiter) de Mars'ın altı katı; sonuçta Kronos (Saturn) denen yıldızın dönüşü, altındaki yıldızlardan iki buçuk misli daha uzun bir süreyi gerektirir. Ne ki bütün bu birlikte terennüm eden ve gökyüzünde dans eden yıldızlar nedeniyle evrene "düzensizlik" değil, sözcüğün gerçek anlamında "evrensel düzen" tanımını kazandıran ve Bir'den doğup Bir'le sona eren bir uyum ortaya çıkar. Tıpkı koroda [15] korobaşının başlangıcı yapmasından sonra erkekler topluluğunun ve kimi zaman kadınların da seslerini ayarlayarak farklı tiz ve pes seslerle kulağa hoş gelen bir uyum yaratmaları gibi evreni yöneten tanrıda da durum aynıdır. Yukarıdan, yani çok yerinde bir tanımlamayla korobaşından gelen girişten sonra [20] yıldızlar ve tüm gökyüzü dur-

madan döner, her şeyi aydınlatan güneş doğması ve batmasıyla gündüzü geceyi ayırarak yörüngesinde döner, ama yavaşça ileriye kuzeye doğru ve geriye güneye doğru yürüyerek dört mevsimi de meydana getirir. Yağmurlar, rüzarlar, çiy [25] ve atmosferdeki olayların tümü vakti gelince ve hem de tek, ilk başlangıçtaki neden dolayısıyla gerçekleşir. Irmakların akışı, denizlerin düzenli yükselişi, ağaçların büyümesi, meyvaların olgunlaşması, canlıların doğması, her şeyin çoğalması, gelişmesi ve solup gitmesi de bunları izler, ancak dediğim gibi her nesnenin özel donanımı [30] bu süreçte kendi etkisini gösterir. Gözle görülmeyen, sadece düşüncede kavranan, her şeyin yaratıcısı ve yönlendiricisi tanrı yeryüzü ile gökyüzü arasındaki her yaratığa işaret verdiği zaman her biri şaşmadan kendi yörüngesinde ve sınırları içinde hareket eder, kimi zaman kaybolur, sonra tekrar görünür, tek bir kaynaktan sayısız figürler ortaya çıkartır [35] ve yine kaybolur. Bu olup bitenler [399b] borazancı orduya işaret verdiği zaman özellikle savaş dönemlerinde olup bitenlere benzer. Çağrıyı duyan herkes ya kalkanını eline alır ya da zırhını kuşanır, bir diğeri dizliklerini, miğferini ya da bel kayışını bağlar, bir başkası atının başlığını takar, [5] ötede biri savaş arabasına biner ve birileri de parolayı diğerlerine ulaştırır. Takım komutanı hızla takımının, yüzbaşı bölüğünün başına geçer, süvariler atlarını kanatlara sürer, hafif silahlılar ileriye savaş yerlerine koşar. Her şey başkomutanın emrettiği gibi borazancının işareti üzerine döner durur. [10] Evrende de durum bu şekilde düşünülmelidir. Her şey tek bir darbeyle harekete geçirilir ve kendi yolunu izler, ama bu güç görülmez ve gizlidir. Ne ki bu durum onun etkisini, bizim de ona inanmamızı engellemez. Bize can veren, ev ve kent sahibi olmamızı sağlayan ruh da görülmez, sadece etkilerinden fark edilir. [15] Hayatın tüm düzenini o bulmuş, biçimlendirmiş ve bir arada tutmuştur: Toprağın sürülmesi ve ekilmesi, teknik buluşlar, yasaların

uygulanışı, devletin anayasası, ülkede alışveriş, sınırların ötesinde savaş ve barış.

En büyük güce, harika bir güzelliğe, ebedi bir yaşama, en yüce değerlere sahip tanrının [20] yönetimi bu şekilde düşünülmelidir, zira o da ölümlüler tarafından görülmez, sadece eserlerinden anlaşılır. Havada, toprakta ve suda meydana gelen bütün olayları gerçekten de evreni bir arada tutan tanrının eserleri diye tanımlamak mümkündür. [25] Doğa araştırmacısı Empedokles'in sözlerine göre:

Her şey ondan doğar geçmişteki, şimdiki ve gelecekteki şeyler;

Büyür ağaçlar, yetişir erkekler ve kadınlar,

Vahşi hayvanlar, kuşlar, suda beslenen balıklar.

Gerçekten de tanrı, teşbihte hata olmaz, tonos kemerindeki sonuncu tuğlaya benzer, [30] yerinin tam ortada ve her iki tarafa bağlantılı olmasıyla kemerin biçimini sarsılmaz şekilde düzen ve simetri içinde tutar. Heykeltraş Pheidias da Akropolis'teki Athena heykeli üzerinde çalışırken tanrıçanın kalkanının tam ortasına kendi portresini yerleştirmiş ve bununla heykeli gizli bir mekanizma vasıtasıyla o şekilde birleştirmiştir ki [400a], kim bu portreyi yerinden uzaklaştırmak isterse kaçınılmaz olarak heykeli parçalamak ve yıkmak zorunda kalacaktı. Tanrıyla evren arasındaki ilişki de böyledir ve tanrı evrenin uyumunu, varlığını, sürekliliğini güven altına alır, ama yeryüzünün ve çevremizdeki soluk, puslu bölgenin bulunduğu yerde, [5] yani ortada değil, tersine en yukarıda, sözcüğün ilk anlamında gökyüzünün üstü dediğimiz saf, arı bir yükseklikte yer alır, çünkü burası üst sınırı oluşturur; bu yüksek yere Olimpos da deriz, tamamen aydınlıktır, ışık saçar, karanlıktan ve bizde fırtına ile rüzgarların gücü nedeniyle süregelen her çeşit kuralsız hareketten uzaktır. [10] Ozan da dile getirir bunları:

Tanrıların temelli yurdu derler oraya,

dokanmaz Olimpos'a rüzgar falan,
ne kar düşer, ne yağmur yağar,
bulutsuz gökyüzü yayılır masmavi,
ak ışınlar dolanır çepeçevre.

[15] Bunu, keza tanrıya üst bölgeyi tahsis eden evrenin bütünü de doğrular. Biz insanlar dua ederken ellerimizi göğe doğru uzatmazmıyız. Bu anlamda şu sözler de kulağa pek kötü gelmiyor:

Düştü Zeus'un payına aydınlık ve bulutlar
arasındaki engin gökyüzü.

[20] Bu yüzden duyular dünyasının en yetkin nesneleri her zaman aynı yeri alır, yıldızlar, güneş, ay ve gök cisimleri bu yüzden hep aynı yetkin düzeni korur, değişikliğe uğramazlar, yörüngeleri de birçok değişikliğe ve etkiye açık dünyevi nesnelerde meydana gelen değişmeleri asla yaşamaz. Şiddetli depremler yeryüzünün birçok bölgesini paramparça etti, [25] her tarafı seller bastı, sahillere vuran ve geri çekilen devasa dalgalar çok defa karayı denize, denizi de karaya dönüştürdü, sert rüzgarlar ve fırtınalar kimi zaman kentleri yerle bir etti, yangınlar ve bir zamanlar Phaeton dönemindeki söylenceye göre gökten düşen [30] alevler doğudaki ülkeleri, diğerleri de batı bölgelerini yerden dumanlar püskürterek ve Etna'dan fışkıran ve sel gibi ülkeyi kaplayan yalımlar üfleyerek yaktı, kül haline getirdi. Geçmiş günlerde dinibütünler soyu doğaüstü-olana [400b] son derece saygı duyuyordu. Bir gün lavlar tarafından kuşatılmışlardı, kurtarmak için anababalarını sırtlarında taşıdıklarından yaklaşan ateş ırmağı korlarını sağa sola yönlendirerek ikiye ayrıldı [5] ve gençlerle anabalalarının zarar görmemesine dikkat etti.

Tek sözcükle: Gemide dümenci, arabada atları süren,

koroda korobaşı, devlette yasa, kampta komutan neyse evrende de tanrı odur, ancak onlar görevlerini zahmetle, [10] acele ederek ve binbir sıkıntı içinde yerine getirirken, bütün bunlar tanrı için bedensel her çeşit zayıflıktan uzaktır, sıkıntıya ve zahmete neden olmaz. Çünkü o yeri değişmeyen tahtında oturarak her şeyi, binlerce kılığa ve varlık biçimine sokarak istediği gibi hareket ettirir, döndürür; devletin yasaları da onlara uyanların ruhunda sarsılmaz bir şekilde yer alır, [15] ve tüm devlet yaşamını düzenler; bu yasalara boyun eğerek memurlar makamlarına, yasa koruyucular mahkeme salonlarına, senatörler ve halk meclisi üyeleri kendileri için belirlenmiş toplantılara giderler, biri saygı şölenine katılmak için senatoya, diğeri kendini savunmak için mahkemeye, [20] bir üçüncüsü ölmek üzere zındana doğru yola düşer. Keza yasa halka açık şölenleri, yıllık eğlenceleri, tanrılara adanan kurbanları, kahramanlara saygıyı, ölülere sunulan armağanları da düzenler ve bütün bunlar yasaların talimat ve yetkisine göre her zaman farklı şekilde gerçekleşir, tıpkı ozanın sözlerinin doğruladığı gibi:

[25] Bütün kent günlük kokuyor,
Her yerde bereket duaları ve ağıtlar duyuluyor.

Daha büyük kentte, yani evrende de durumu bu şekilde düşünmek gerekir, çünkü tanrı bizim için düzeltilmeye ve değiştirilmeye ihtiyaç duymayan dengeli yasanın ta kendisidir ve de kanımca [30] yasa tabletlerimizde yer alan her şeyden daha iyi ve daha kalıcıdır. Gökyüzü ile yeryüzünden oluşan evrensel yapı onun değişmeyen ve dengeli takdirî ilahîsine göre yönetilir, bu yapının tüm parçalarında bitkiler ve hayvanlar her biri kendi nüvesinin gücü vasıtasıyla türlere ve cinslere göre sınıflanmıştır, yani:

[401a] Bağ kütükleri, palmiyeler ve şeftali ağaçları,

Tatlı incirler, bir de zeytin,

ozanın dediği gibi, meyvasız ama yararlı ağaçlar, çınarlar, çamlar, şimşirler,

Gürgen ve de kavak, güzel kokulu selviler,
[5] ayrıca saklaması zor da olsa sonbaharda tatlı meyvalar veren
Armut ağaçları, narlar, nefis elmalar,

ardından hayvanlar, yabani ve evcil olanlar, havada, karada ve suda yaşayanlar; hepsi doğar, olgunlaşır [10] ve yok olurlar tanrının talimatlarını boyun eğerek. Herakleitos'un dediği gibi, "zira sürünen her şey kırbaçla otlağa sürülür."

YEDİNCİ BÖLÜM

Tanrı birdir, ama birçok adı vardır, çünkü o hiç durmadan yinelediği olaylara göre adlandırılır. Biz ona, sanki "bizi yaşatan" demek ister gibi adlarını yan yana kullanarak Zeus ve "Yöneten" diyelim. [15] "Kronos'un ve Zaman'ın Oğlu"dur adı, zira adımlarını sınırsız sonsuzluğun birinden bir diğerine atar. "Şimşekler Fırlatan", "Gürleyen", "Gönlü Geniş", "Aither Tanrısı", "Yıldırımların Efendisi" ve de yağmurlara, yıldırımlara, diğer meteoroloji olaylarına göre "Yağmur Tanrısı" da denir adına. Tarım ürünlerinden dolayı "Bereket Getiren", [20] kent toplulukları tarafından "Kentleri Koruyan", ayrıca "Cinsiyetlerin, Evlerin ve Soyların Koruyucu Tanrısı" ve "Ataların Tanrısı" adları da verilir ona, çünkü bütün bu topluluklarda payı vardır. Aynı şekilde "Topluluğun ve Dostluğun, Konuk Hakkının, Ordunun ve Zaferin Koryucusu", "Arındırıcı", "Öç Alıcı", "Korunmak İsteyenlerin Sığınağı" ve "Kefaret Kurbanlarının Efendisi", ozanların dediği gibi "Azad Edici" ve gerçek "Kurtarıcı", [25] tek sözcükle: "Semavî" ve "Cismanî" diye, her varlığa ve her duruma göre adlandırılır, çünkü o her şeyin aslî failidir de. Bu yüzden Orpheus rapsodlarında haklı olarak şu dizeler yer alır:

Zeus vardı önce ve Zeus'tur yıldırımların sahibi.

Zeus'tur her şeyin başlangıcı, ortası ve de yaratıcısı.
[401b] Zeus'tur yeryüzü ile yıldızlarla kaplı gökyüzünün nedeni.
Zeus her şeyin kılığındaydı, ölümsüz Nymphe'ler için de Zeus vardı.
Zeus'tur her şeyin üstünde; Zeus hüküm sürer alevler içinde,
denizin derinliklerinde, güneş ışınlarında ve ay ışığında.
[5] Zeus'tur her şeyin efendisi ve hakimi, yıldırımların sahibi.
Gizler içinde her şeyi; sonra çıkarır anmaya değer bir etki yaratarak,
kutsal bağrından tekrar çekici ışığa doğru onları.

Ancak "Zorunluk" da onun diğer bir adıdır kanımca, deyim yerindeyse aşılması mümkün olmayan nedeni temsil eder, aynı şekilde "kader" de, çünkü o her şeyin kaderini belirler ve önü alınmaz bir biçimde ilerlemesini sağlar, [10] ve "Belirlenim", çünkü her şey kesin sınırlıdır ve evrende hiçbir şey belirsiz değildir, her şey paylaştırıldığı için "Kader Payı" denir ona, "Pay" adını herkese kendi payı verildiği için alır, kaçınılmaz "Kader"dir de, çünkü bu, doğa yasasına göre hiçbir şeyin kaçınamadığı nedendir ve ebedi olduğu için Aisa (Ebedi Kader) adını alır. Moiralar ve iplik bükme [15] mit'i de aynı şeyleri ima eder, bunlar aralarında paylaştıkları zaman aşamalarına göre üç kader tanrıçasıdır, bükülen iplikler kısmen bitmiş, bir kısmı hâlâ bükülmekte, diğer kısmına ise yeni başlanmıştır. Moiralardan biri, Atropos (önüne geçilmez) —çünkü geçmiş değiştirilemez— geçmişin üstündedir, Lakhesis geleceğin [20] —çünkü her şey doğasına uygun olarak payına düşen yazgısını bekler—, şimdiki zamanın üstünde olan ise herkesin sonunu hazırlayan ve onlara ait ipliği kesen Klotho'dur (iplik bükücü). Böylece öykü kendine uyan bir sonla biter.

Ne ki bütün bunlar tanrıdan başka bir şey değildir, soylu Platon'un dediği gibi: [25] "Oysa tanrı eski öğretiye göre de her şeyin başını, sonunu ve ortasını elinde tutar ve doğası gereği deveranını tamamlayarak doğru yoldan hedefine gider. Ama onu, mesut ve mutlu olmak isteyenlerce başlangıçtan bu yana uyulması gereken tanrısal yasayı çiğnemeye kalkışanları cezalandıran Adalet Tanrıçası (Dike) izler her zaman."

BİRİNCİ BÖLÜM

391a 1-16: Felsefenin Saygınlığı

Giriş tümceleri dengeli bir şekilde birbirini izliyor, İsokrates'in Demonikos'a yazdığı mektubun başlangıcıyla karşılaştırılabilir. Seneca'nın *Quaestiones naturales* (Doğabilimsel Araştırmalar) adlı eserinin önsözünde olduğu gibi burada da Alexandria'lı Clemens'in belgelediği (2, 416b) Poseidonios'a ait düşüncelere başvurulmaktadır. Tanrının felsefenin kaynağı olduğunu Platon *Timaios*'ta (47a) söylüyor ve felsefeyi tanrısal diye tanımlıyor (*Politeia* 497b); bkz. Aristoteles, *Metaphysik* 982b28 vd. Filozofların görevi olarak evrene bakışa Pythagoras'ta rastlanır; yazarımız bu toplu bakışa, daha önce Platon'da olduğu gibi (*Politeia* 486a) büyük bir değer veriyor (bkz. 391b11). - Ruh, felsefe ve tanrısal-olan arasındaki yakınlığı Platon vurguluyordu (*Phaidon* 79a, maddi olmayan gerçekliğin ortaya çıkarılışı); yeryüzünü terk etmekten de söz ediyordu (*Timaios* 90a). Tanrısal mekana sadece düşünce ulaşabilir: Aloeus'lardan Otos ile Ephialtes'in Ossa sıradağlarının üstüne Pelion tepesini oturtarak gökyüzüne tırmanma çabasını, akıl yoluna karşılık akılsızca bir yol diye tanımlıyor (Platon, *Yasalar* 701c). Akıl ruhun yol göstericisidir (Platon'a

göre, *Phaidros* 247c); ruhla aklı birbirinden ayırmak ve ruhun gözü imgesi de Platon'a aittir (*Politeia* 519b; 533d).

391a 16-b2: Evrenin Toplu Görünüşü

"Haset duymadan" bildirme düşüncesi eskidir ve Ksenophon'da rastlanır, *Memorabilien* 1, 2, 60 (bkz. *Bilgelik Kitabı* 7, 13). -Ossa (bugün Kissovo) Tempe vadisinin kuzeyinde kayalık bir dağdır. Nyssa ise olasılıkla piskopos Gregor'un Kappadokia'daki makamıdır. Pan ile Nymphe'lerin yaşadığı Korykos mağarası Parnas dağındadır.- Platon felsefenin önemsiz ve küçük şeylerle uğraşmadığını vurgular (*Politeia* 486a).

391b 3-8: Tanrıyı İdrak Olarak Evrenin Görünüşü

Yazar evreni tanrısal ilke ile bağı içinde, yani "teolog" olarak betimlemek istiyor; bu ifade Aristoteles'e aittir (*Metaphysik* 1026a 19). Ayrıca İamblichos da (Nicom. ar. 125, 21) doğal bir açıklamaya göre teolojik olanı literatüre sokar. - Nesnelerin doğasına (özüne), durumuna, hareketine göre bölümlenişi aynı zamande eserin sınıflandırma ilkesidir.

İKİNCİ BÖLÜM

391b 9-392a 4: Evren ve Yeryüzü

Helenistik dönemden bu yana evrenle ilgili yazılar, evren tanımlaması burada da etkili olan Krysippos örneğine göre (H. Diels, *Doxographi Graeci,* Berlin 1966, S. 465 vd.; Diogenes Laertios'ta Poseidonios'un tanımlaması da hemen hemen aynıdır 7, 138) bir kavram belirleme çabasıyla başlıyordu. Ancak yazarımız daha çok fiziksel olan

birinci tanımlamayı teolojik bir tanımlamayla tamamlıyor, birinci tanımlama kitabın ilk bölümünü, ikincisi de kitabın teolojik bölümünü hedef alıyor. - Tanrı evreni koruyup gözetiyor, ama aynı zamanda onun varoluşunun, sürekliliğinin nedeni oluyor. - Kleanthes yeryüzüne evrenin merkezinde yer verir; onun hareketsiz merkezi konumunu Aristoteles de vurgular (*Gökyüzü Üstüne* 296b 22). Hesiodos yeryüzünü hayat verici diye tanımlar (*Theogonie* 693); Cicero'nun yeryüzü ile ilgili övgüleri (nat. deor. 2, 98) kitabımızdaki pasajlara benzer. - Tanrıların mekanı için bkz. Aristotles, *Gökyüzü Üstüne* 270b6 vd. - Yıldızları Platon (*Timaios* 40b) ve Aristoteles (*Gökyüzü Üstüne* 292b32) tanrısal diye tanımlar; yıldızların dansını ilk olarak Euripides betimler, *İon* 1079. - Gökyüzünün küre biçimi için bkz. Aristoteles, *Gökyüzü Üstüne* 286b10 vd. - Başlangıçta kutup dönen gökyüzü anlamına geliyordu, sonra gökyüzünün etrafında döndüğü eksenin uç noktası. Arktik ve Antarktik kutupları tanımıyla ilk defa burada karşılaşılır. Aristoteles üst ve alt kutuplardan söz eder (*Meteorologie* 362a33).

392a5-31: Aither, Sabit Yıldızlar, Gezegenler

Merkezdeki Küre, evren küresinin yüzeyi olarak Aither Sphairos'una (yuvar) denk düşer. Bu Sphairos sabit yıldızlar Sphairos'u ile birlikte 24 saatte doğudan batıya doğru yeryüzünün çevresinde döner ve gezegenler Spairos'unu da beraberinde çeker; ancak gezegenler karşıt yönde hareket ederler. - Beşinci öğe olarak Aither Aristoteles'in buluşudur; ancak bkz. Platon, *Timaios* 55c. Durmadan dönen Aither'in etimolojisi Platon'a dayanır (Kratylos 410b; bkz. Aristoteles, *Gökyüzü Üstüne* 270b22). Işık saçan Aither'in doğru etimolojisini daha önce Anaksagoras ileri sürmüştür. - Aristoteles burçlar kuşağından *Meteorologie* 343a24 vd.'de, Sphairos'ların farklı hızından *Gökyüzü Üstüne*

289b34'te söz eder. - Gezegenlerin buradaki düzeni Pythagorasçıları, Platon'u (*Timaios* 38d) ve Aristoteles'i (*Metaphysik* 1073b17 vd.) izler. Poseidonios'un düzeni farklıdır. - Gezegen adlarının tarihi için bkz. F. Cumont, *L'Antiquité Classique,* C. 4, Brüksel 1935, S. 1 vd.

392a 32-b13: Ayın Alt Bölgesi. Ateş. Hava. Deniz. Toprak

Ayın alt ve üst bölgeleri ayırımı Aristoteles'ten bu yana mevcuttur; Aristoteles alt bölgenin geçiciliğini vurgular (*Gökyüzü Üstüne* 298b6). - Maddelerin düzeni için bkz. *Meteorologie* 370a25 vd. - Hava Aristoteles'e göre nemli ve sıcaktır, Theophrastos'a (Ateş Üstüne 26) ve Stoa'cılara göre ise karanlık ve soğuk (örneğin Cicero, nat. deor. 2, 26). Hava sahasındaki hareketlilik ayın alt bölgesindeki değişikliklere kanıt oluşturur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

392b14-393a15: Toprak ve Su. Karalar ve Adalar

Yeryüzünün övgüsü eserin yinelenen ana motifidir (örneğin 397a19) ve üslup açısından da öne çıkar. - "Deniz" ve "meskun karalar" kavramları için bkz. F. Gisinger'in "Okeanos" ya da "Oikumene" başlıklı yazıları (RE 17,2, Sp. 2308-49; RE 17,2, Sp. 2123-74). - Daha önce Pythagorasçılar yeryüzünde ada biçiminde dört meskun kara parçasının bulunduğunu varsaymıştır; sonraları Eratosthenes de Oikumene'nin (meskun kara-ç.) ada olduğuna karar vermiştir. - Atlantik denizi tanımlaması Helenistik dönemden itibaren dıştaki okyanus adından Oikumene'yi çepeçevre saran bütün okyanus adına çevrilmiştir. Aristoteles'in kanısına göre Cebelitarık'tan batıya doğru Hindistan'a kadar

sadece deniz vardır, ancak Platon (*Phaidon* 109a) yeryüzünde başka birçok meskun kara parçasının bulunduğunu tahmin ediyordu. - "Alttaki" toprak kütlesine ilişkin öğreti Aristoteles'e aittir (*Gökyüzü Üstüne* 308a14 vd.), beş öğe öğretisi, Platon'un *Yasalar* kitabına öğrencisi Opus'lu Philippos'un yazdığı sonsözden kaynaklanır (Epinomis 981c).

393a16-b23: Okyanus. Denizler. Büyük Adalar. Yeryüzünün Büyüklüğü

Yazar yeryüzünü, Cebelitarık'tan başlayıp sonra doğudan kuzeye ve buradan da batıya doğru bir çeşit periplous (gezi) şeklinde betimliyor. - İki Sirte körfezi ilk defa Skylax adıyla aktarılan keşif gezisi raporu Periplous tias thalassias tias oikoumenias'ta [...] ayırt edilmiştir, bunlar ilk gezi notlarından ya da M.Ö. IV. yüzyıldan kalan derlemelerdi. Sardunya denizi burada Tiren denizini de içine alıyor. Galya denizi İberik deniziyle birlikte İspana'nın doğu sahillerine bağlanmaktadır. Pamphylia denizi Antalya körfezidir. Myrina denizi Ege'nin Attika yarımadası doğu sahiline yakın olan kısmıdır. Pontos Karadeniz'i, Maiotis bataklığı Azak denizini, Hellespontos Çanakkale boğazını, Propontis Marmara denizini tanımlıyor. - Okyanus üçe ayrılarak, yani İran körfezi, Hint denizi ve Hazar denizi halinde, meskun bölgeye akar. Ancak her biriyle neyin kastedildiği açık değildir. Hint denizinin Umman, Kuç ya da Kambay körfezlerini oluşturup oluşturmadığı tartışmalıdır. Kızıldeniz belki de güney-doğu okyanustur, ama bizim Kızıldeniz dediğimiz (Süveyş ile Aden arası) tanımlanmıyor. Hyrkania ile Hazar'ın birer deniz olduğu İskender'in seferiyle açıklığa kavuşmuştur. O günden bu yana ve Eratosthenes'e göre Hazar denizi kuzey okyanusa ait bir körfez sayılmaktaydı (Herodot tarafından bir içdeniz olduğu öne sürülmesine karşın). Kimileri Hyrkania'yı Baltık denizi sa-

yar. Maiotis (Azak denizi) kuzey okyanusa çok yakınlaşır. Galya ise Biskay körfezidir. - İngiltere (Albion) ve İrlanda (Hibernia, İerne) Massilia'lı Pytheas'ın gezisinden (M.Ö. 320), Seylan (Taprobane) İskender'in seferinden ve Nearkos'un yolculuğundan (M.Ö. 325; bkz. RE 16, 2, Sp. 2132-54) bu yana biliniyor. - Phebol'ün ne anlama geldiği açık değil, belki uydurma büyük bir ada, ama Madagaskar değil, bazıları Sokotra diyor. Strabon'da (17, 2, 3) Habeşistan'daki Tana gölünde bulunan bir ada için Psebo adına rastlanır. - Yazarımıza göre Oikumene'nin uzunluk ve genişlik oranı 7:4'tür; Aristoteles'teki oran ise 5:3 (*Gökyüzü Üstüne* 298a12). Bolchert'e göre (S. 87) 40.000 rakamı ile Eratosthenes'in 38.000 rakamı arasında bir ilişki vardır.

393b23-394a6: Anakaralar

Hekataios'un "Yeryüzünün Betimlenişi"nden (M.Ö. 500) bu yana Oikumene Avrupa, Asya ve Libya olmak üzere üçe ayrılmıştı. - Hyrkania ile Karadeniz arasındaki kıstaktan Strabon söz eder, 1, 4, 7; 11, 1, 5. - Mısır'ın hangi kara parçasına ait olduğu konusundaki tartışmalar için bkz. Herodot 2, 16. - Ayrıca kitabımızda yeryüzünün iklim bölgelerine göre ayrılışı eksiktir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

394a8-b7: Ayın Alt Bölgesindeki İlk Fenomenler Olarak İki Çeşit Buharlaşma. Nemli Buhar Nedeniyle Meydana Gelen Meteorolojik Olaylar

Başlangıçta yazar (ve her zamanki gibi, örneğin 397b9) sadece sonuçların özetini belirtmek istediğini vurguluyor. - İki çeşit buharlaşmayı ilk olarak Aristoteles (*Meteorologie* 341b6 vd.) varsaymıştır. Buharlaşmanın yıldızları da besle-

diğine dair Stoa öğretisi göz önüne alınmamıştır. - Buğu cinsinden buharlar yoğunluklarına göre sınıflanırılır: Hava, sis, bulut. - Çiy ve kırağı tanımlamaları neredeyse sözcüğü sözcüğüne Aratos'un *Phainomena* (126, 25; 127, 3) adlı eserinin açıklama notlarında yer alır. Bulut Aristoteles'te (*Meteorologie* 346b32 vd.) benzer şekilde karakterize edilir. - Kar, yağmura dönüşürken birdenbire soğuk tarafından parçalanan yoğun bulutlardan meydana gelmektedir.

394b8-34: Kuru Buhar Nedeniyle Meydana Gelen Meteorolojik Olaylar

1. Rüzgarlar

Rüzgarlar kaynaklarına, yönlerine göre, ana ve talî rüzgarlar diye gruplandırılmıştır. - Aristoteles'e göre kuru buhar ile Pneuma özdeştir (*Meteorologie* 371a4 vd.); bunun bizim yazarımız içinde geçerli ve Pneuma'nın yaşamsal Dynamis ilkesiyle aynı olup olmadığı açık değildir. Metinde canlı, üretici güçten söz edilmesini Heinze Stoacıların "Logoi spermatikoi"sine bir gönderme sayar. Diğer göz önüne alınması gereken nokta ise: Rüzgarın meydana gelişini yazarımız Aristoteles'ten (*Meteorologie* 360a26) farklı düşünür. - Sıcak ve kuru buğudan ayrılan yerel rüzgarlardan ilk defa Theophrastos söz etmiştir. - Rüzgar gülü teması için bkz. A. Rehm, *Grek Rüzgar Gülleri* ve R. Böker *"Rüzgar Gülleri"* (RE 8, 2A, Sp. 2325-81). - Homeros da dört yönden esen dört ana rüzgarı biliyordu. Filozof Anaksimander gölgeyi ölçmek için bulduğu dikine bir çubukla (Gnomon) M.Ö. 430 yılında sekiz çubuklu gerçek bir rüzgar gülü için önemli bir araç yaratmıştır. Aristoteles rüzgar gülünü, yarı küremizin toplam yüzeyinin betimlenişinde oniki köşe biçiminde tasarlıyordu. - Burada betimlenen rüzgar gülü hemen hemen Seneca'nın, nat. quaest. 5, 16 ve

de Plinius'un nat. hist. 2, 119 vd. anlattıklarına benzer. - Rüzgarların kaynağına gelince: İonyalılar ufku, yaz ve kış gündönümlerinde ve de geceyle gündüzün eşit olduğu sırada güneşin doğuşuna göre kısımlara ayırmıştı. - Kaikias rüzgarı adını olasılıkla Mysien'deki Kaikos vadisinden almıştı. - Muson rüzgarlarının bilinmediği anlaşılıyor. Güney rüzgarının güney kutbundan estiği görüşüne Aristoteles katılmıyor.

395a5-395a28: 2. Şiddetli Rüzgarlar

Şiddetli rüzgarlar fırtına, şimşek, gökgürültüsü ve gökgürültüsünün çeşitleri diye ayrılıyor. - İlkbahar rüzgarlarının göçmen kuşlarla ilişkili olduğu doğrudur. - Şiddetli rüzgarları Aristoteles birbirleriyle ilişkisi içinde ele almıştır; daha sonra bunu Stoa fiziği de yapmıştır (Diogenes Laertius 7, 152 vd.). Fırtınanın ele alınışı, Stobaios'taki 1, 229 vd. fizikçi Arrianos'tan (M.Ö. 170) kalan fragmanla yakın ilişki içinde olduğunu gösteriyor. - Aristoteles şöyle açıklıyor (*Meteorologie* 369b4): Bir bulutun parçalanmış bir yerinden Pneuma ışık saçarsa buna şimşek denir. - 395a 24'te adı geçen Typhon şimşeği 400a29'daki fırtınayla bir tutulmamalıdır. Mitolojide Typhon, Etna yanardağının patlamasına neden olan dev Typhos'un oğludur. - Strohm'a göre burada açıklanan fırtına teorisi Theophrastos örneğini izliyor.

395a28-395b17: 3. Işık Fenomenleri

Işık fenomenleri görünüşe göre ve gerçekliğe göre diye ayrılıyor. - Gökkuşağı, hale (ayla), Gök ışıkları ve çukurlar (iris, alos, selas, bothinoi). - Işık fenomenlerinin yönleri. - Fenomenlerin görünüşe ve gerçekliğe göre ayırt edilişi Theophrastos'tan kaynaklanır. - Fenomenlerin tanımları

Poseidonios'unkilere uyar (Diogenes Laertios'ta 7, 152); bkz. R. Böker "Havadaki Belirtiler" RE Suppl. 9, Sp. 1609-92. - "Çubuk", yağmur safrası ya da su safrasıdır, tam oluşmamış gökkuşağının küçük bir parçasıdır; bkz. Seneca, nat. quaest. 1, 9. Geçmişten aktarılanlara dikkatin çekilmesi, fiziksel verileri tarihsel verilerle tamamlayan Aristoteles'in tarzını hatırlatıyor.

395b18-396a22: Sismoloji. Yer Altındaki Ateşler ve Gazlar. Deprem Çeşitleri. Denizdeki Depremler

Pneuma, havadaki ve yer altındaki tüm fenomenlerin ortak nedenidir. Bu yüzden depremler atmosferdeki süreçler gibi ele alınmıştır. Aristoteles ile Poseidonios bu açıklama tarzında hemfikirdir. Hidroloji ve yanardağlar konusunda Theophrastos tek otoriteydi. *Sicilya'daki Lavlar Üstüne* adlı eser de onundur. - Delphoi'de Kahin Pythia hüküm sürüyordu, Lebadeia'daki Helikon'da Kahin Trophonios'un mağarası bulunuyordu. Phrygia'daki Hierapolis mağarasından Plinius söz eder, nat. hist. 2, 95; Apuleius bu kitabı çevirirken Hierapolis mağarasını betimler. - Sismoloji (396a1 vd.) kısmen Theophrastos'tan alınmıştır; bkz. W. Capelle, "Deprem Araştırmaları" RE Suppl. 4, Sp. 344-374. - Burada kullanılan deprem kataloğu olasılıkla Poseidonios'un öğrencisi Asklepiodotos'a dayanıyor. Depremleri ayırmaya başlayan Aristoteles'tir *Meteorologie* 368b22. Tamamı için bkz. Lorimer, Notlar, S. 135 vd. - Deprem sırasında yeni kaynakların meydana çıkışı için bkz. Seneca, nat. quaest. 3, 11, 2. - Gürültü çıkaran depremlerin betimlenişine hemen hemen aynı sözlerle İohannes Lydos, de mens. 183, 20w'de rastlanır. - Denizdeki depremleri Aristoteles *Meteorologie* 343b 1 vd.'de ele almıştır. Helike ve Bura kentleri M.Ö. 373/372 yıllarında yıkılmıştır; bkz. Aristoteles, *Meteorologie* 343b1 vd.; bu kentlerin ortadan kayboluşu kaderin

hiç hesaplanamayan etkisine bir örnek oluşturmuştur. - Gelgit'in aya bağlı olduğunu Massilia'lı Pytheas meydana çıkarmıştır. Görüşleri burada kaydı ihtiyatla ele alınıyor; Aristoteles gelgiti Pneuma kümelenişinin sonucu diye açıklıyor (ki burada metnin gidişine uyuyor). - Bu bölümün sonunda hava, kara, deniz sahasındaki süreçler felsefi açıdan ele alınıyor. Tekil nesneler yok olur, bütün kalır. Ayın altındaki bölgede karşıtların uyumu etkindir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

396a33-396b33: Evrenin Birliği ve Yetkinliği. Karşıtların Uyumu

Öğelerin karışımını Grek filozoflarından birçoğu biliyordu (yalnız Empedokles, Elea'lılar ve Atomcular hariç). - Karşıtların birliğini Platon, *Şölen* 185e vd.'da ayrıntılarıyla ele almış ve onların karışımını tanrının eseri diye tanımlamıştır (*Yasalar* 889b vd.). Evrenin bütününe, her şeyi tek bir kürenin yüzeyi vasıtasıyla bir arada tutan bir uyum hükmeder. - Karşıtların birliği sürekliliği sağlar. Aristoteles *Politika* 1261a24'te bir kentin birliğinin sadece farklı yurttaşların birliğinden ileri gelebileceğini ve herkesin eşitliğinin bu birliği ortadan kaldıracağını öne sürer (varlığın karşıtlardan oluşan bileşimi için bkz. Platon, *Politikos* 308c; Aristoteles, *Metaphysik* 104b27). Evrendeki hakiki ilişkilerin görünüşle çelişmesini yazarımız özellikle göz kamaştırıcı ve görkemli bulur. - Ayrıca karşıtların doğada, sanatta ve evrendeki etkileri betimlenir. - Aristoteles sanatı çoğu kez doğaya öykünme diye tanımlar (örneğin *Physik* 199a15). Resimle müzik sanatının karşılaştırılması için bkz. Plutarchos, *de primo frigido* 946d. Ancak Antikçağdaki çokseslilik düşüncesi günümüzdeki anlamından uzaktır. - Burada dilbilgisi bir bilim değil, dil eğitim sanatı diye an-

laşılmaktadır. Herakleitos'tan yapılan alıntı için bkz. H. Diels/W. Kranz, *Sokrates'ten Önceki Filozoflardan Fragmanlar*, 3C., Berlin 1961, 22B10.

396b24-397a24: Öğelerin Dengesi.
Evrenin Düzeni ve Ebediliği

Karşıt öğelerin dengesi ve eşit oranı Pythagorasçı öğretidir (bkz. Diogenes Laertios 8, 26). Uyum, birlik (omologia) düşüncesi Herakleitos'ta (22a1), Platon'da (*Timaios* 32bc), Aristoteles'te (*Meteorologie* 340a3 vd.) ve Stoacılarda (Seneca, nat. quaest. 3, 10, 3) karşımıza çıkar. - Eserin hemen hemen tam orta bölümünde belirleyici formül yer alır: Eşitlik uyumun, birliğin kurtarıcısıdır, özellikle de burada övgüyle betimlenen evrende. Evrenin övgüsü (Hymne) için bkz. Cicero, nat. deor. 2, 15 vd. Her şeyin evrenin bir parçası olduğu savı için bkz. Platon, *Timaios* 32b. Bu kitapta da evren önce bir bütün olarak, sonra yıldızlardan başlayıp atmosfere ve sonuçta yeryüzüne kadar inerek ayrı görüş açılarından ele alınıyor. Mevsimlerin, Hora'ların (doğada düzeni sağlayan tanrıçalar-ç.) Kimseyi "aldatmadan" etkili olduğu, onların etkinliğine güvenilmesi gerektiği ifade edilir. - Yaşamsal işlevlerin evrensel verilerle uyumu için bkz. Aristoteles, de gen. et corr. 336b10. - Doğadaki anlamsız gibi görünen değişmelerin kendi düzeni gereğince meydana gelişi için bkz. Seneca, nat. quaest. 5, 18, 1 vd.

397a24-397b8: Oluş ve Bozuluş

Bu bölüm bütünün bozulmayan mevcudiyetini vurgulayarak Stoacılara karşı çıkıyor, ancak Karneades (M.Ö. 214-

*. Bkz. Önsözdeki dipnot. (-ç.)

129) oluşan her şeyin bozulmak zorunda olduğunu öne sürmüştü. - 397a32'de yer alan paremptosis sözcüğü tıpta yabancı bir cismin rahatsız edici şekilde bir yere nüfuz etmesini anlatır. Deprem nedeniyle gazlar dışarı çıkar. - "Daha önce dediğimiz gibi" ifadesi 395b26 ile ilgilidir. - Evrendeki uyumun, birliğin hedefi kendi varlığının (soteria) devamıdır. Evrensel düzenin ereksel anlamı Platon'dan bu yana bilinmektedir (*Yasalar* 903b).

ALTINCI BÖLÜM

397b9-398a35: Evrendeki Düzenin Sarsılmaz Nedeni Olarak Tanrı. Tanrının Aşkınlığı

Yazar önce kendi tanrı kavramını, ikinci bölümün başındaki evren tanımlamasına dikkati çekerek açıklıyor. Ardından (Stoacı) Kamutanrıcılığa ve tanrının içkinliğine karşı çıkıyor. Üslup için bkz. E. Norden, *Agnostos Theos*, Darmstadt 1956, S. 250; geçmişten aktarılanlar için Platon, *Yasalar* 881a. Aslında tanrının kanıtı için *consensus gentium* örneğine başvuruluyor (bkz. Aristoteles, *Gökyüzü Üstüne* 270b4 vd.). Kurtuluşun ve var oluşun tanrıdan geldiğini Platon, *Yasalar* 909B'de belirtiyor. - Evrenin tanrılarla dolu olduğu sözü, olasılıkla daha önce tanrının dynamis'inden söz etmiş olan Thales'e atfedilir (Aetios 1, 7, 11; H. Diels/W. Kranz, *Sokratesten Önceki Filozoflardan Fragmanlar*, 11a23). Dynamis tanrıyla evren arasında aracıdır. Tanrısal dynamis'ten Platon, *Politeia* 364b'de söz eder; ayrıca bkz. Ksenophon, *Memorabilien* 4, 3, 13 ve her şeyi bir arada tutan tanrısal gücü varsayan Aristoteles, *Ruh Üstüne* 410b11. Belki de stoacılardan bazıları tanrının sadece bir parçasının evrene indiğini düşünüyordu (Diogenes Laertios 7, 147). Tanrı evrenin üstünde, ona uzak bir yerde oturur, ancak ona her konuda yardım elini uzatmaz. Buna benzer

bir savı da Ksenophanes öne sürmüştür (frg. 25.26, H. Diels/W. Kranz, *Sokrates'ten Önceki Filozoflardan Fragmanlar*). - Ozana göre tanrı gökyüzünde oturur: Homeros, *İliada* 9, 499. - Tanrının evreni etkileyen gücü aşamalıdır; benzer şekilde Aristoteles, *Gökyüzü Üstüne* 279a28. - Pers krallığıyla yapılan karşılaştırmada geçmiş zaman kullanılıyor, krallığın hâlâ mevcut olduğu iddia edilmiyor. Herodot (1, 98) Pers saraylarının görkemini, Platon büyük kralların iktidarını özellikle belirtmiştir (*Gorgias* 524e) ve daha sonraki dönemlerde bu imge tanrısal demon* egemenliği için bir mecaz yerine geçmiştir, örneğin Philon'da olduğu gibi, *de somniis* 1, 140; *de opificio mundi* 71. Aslında benzetme pek buraya uymuyor, zira söz konusu olan tanrının sadece tek bir gücüdür, yoksa birçok kolu değil. Bu yüzden tanrının birden fazla ele ihtiyacı olmadığı vurgulanıyor.

398b1-398b20: Etkilerin Farklılığına Karşın Evrendeki Hareketin Birliği

Burada tanrının evreni nasıl etkilediği açıklanıyor. Söz konusu hareket ettiren ama yaratıcı olmayan bir güçtür. Pers kralları örneğine devam ederek tanrının görünmez olduğu ve harekete geçirici tek bir darbeyle ayrı etkiler yarattığı ifade ediliyor. Tektanrıcılıkta ısrar ediliyor, ama tanrılara sunulan kurbanlar dışlanmıyor (400b22). - Yazarın hangi makaralı donanımı kastettiği açık değil. Kukla benzetmesinin temelini Platon'dan bir imge oluşturur, *Yasalar* 644e; Aristoteles de *Yaratıkların Hareketi* 701b1 adlı eserinde aynı mecazı kullanmıştır.

398b20-401a12: Evrenin ve Uyumunun Temeli Olarak Tanrı

Tanrı tarafından yönlendirilen evrenin toplu görünüşü. -

Küre ve küp imgesi olasılıkla Platon'a dayanıyor, *Timaios* 52. - Gezegenlerin yörüngesini belirlerken yazar Poseidonios örneğini izliyor (bkz. Cicero, nat. deor. 52, Ancak genelde sadece güneşe en uzak 3 gezegenin dönüş süresi 16, 30 yıl) kabul görüyordu; bkz. "Poseidonios, De Munda and the Planteray System", Lorimer, Notes, S. 127 vd. Ayrıca burada Merkür ile Venüs güneşin uyduları olarak meydana çıkıyor, oysa 392a28'de Platon'a göre güneş altıncı sırayı alıyor. - Düzen-düzensizlik (kosmos-akosmia) kaşı savı Platon'a dayanır, *Gorgias* 508a; bkz. Aristoteles, *Felsefe Üstüne* frg. 17. - Güneş kuzeye doğru yürür: Güneşin yörüngesi burçların kuzeyinde ön sırada, ekvatorun güneyinde arka sırada yer alır. - Tanrının sadece düşüncede kavrandığını Platon *Phaidros* 247c'de söyler. Doğa süreçlerinin ebediliğini Aristoteles vurgular, de gen. et corr. 336a17. - Savaşçılar mecazını Aristoteles *Metaphysik* 1076a3'te, Philon *de providentia* 2, 102'de kullanır; bu olasılıkla eski Pythagorasçılara aittir; ayrıca bkz. Platon, *Phaidros* 246e. - Tanrısal düzenin en yüce değerini (arete) Platon da *Timaios* 34b'de vurguluyordu. Tanrının eserlerinden tanrıyı kavrama önerisi Aristoteles'e aittir, *Felsefe Üstüne* frg. 13 (alıntı: Cicero, nat. deor. 2, 95 vd.); ayrıca bkz. Ksenophon, *Memorabilien* 4, 3, 13. - Empedokles alıntısı gibi bundan sonraki alıntılar da eseri sadece süslemeye, gösterişli hale getirmeye hizmet etmiyor, üstelik bu inanca güvence olan kişilerin adlarını veriyor. - Sonuncu tuğla benzetmesi için bkz. Seneca, epist. 90, 32; aslında mecaz bu tanrı imgesine uymuyor. - Athena'nın Parthenon'daki altın-fildişi heykeline ilişkin (gülünç) anekdot birçok defa anlatılmıştır, örneğin Pseudo-Aristoteles, de mirabil. ausc. 846a19 (bu kitaptaki hemen hemen aynı sözcükleri kullanarak); Plutarch, *Perikles* 31. Kalkanda Amazonların savaşlarından biri betimlenir, buradan heykele zarar vermeden bir figürü uzaklaştırmak mümkün değilse de bir portreyi çıkarmak pekâlâ

olasıydı. - "Tamamen aydınlık" Olimpos'un etimolojisi *Vita Homeri* 2, 95'te de karşımıza çıkar. - Alıntı yapılan ozan her ikisinde de Homeros'tur (*Odysseia* 6, 42-45; *İliada* 15, 192). - Katana'nın yukarısında yer alan kayalık bölgeye "dinibütünlerin yeri" deniyordu. Anlatılanlara göre lavlar burada ikiye ayrılarak babalarını sırtında taşıyan iki delikanlıya zarar vermemiştir. Bu söylence M.Ö. IV. yüzyılda bile yaygındı; bkz. Seneca, d*e beneficiis* 6, 37 ve Etna Destanının Sonu. - Aristoteles de *Yaratıkların Hareketi Üstüne* 703a29, adlı eserinde insanlar karışmadan yasa ile düzenin yaşamı nasıl belirlediğini anlatır. - Kahramanlar kült'ü kabul edilir, çünkü devlet için dünyevi yasa neyse evren için de tanrı odur; aslında burada artık dinle hiç ilgisi olmayan atalardan kalma törenler söz konusudur. - Ozanın doğrulayan sözleri Sophokles'ten kaynaklanıyor. *Oidipus Tyrannos,* V. 4 vd. Okurların ozanı ve dizeleri tanıdığı varsayılıyor. - Her şeyi dengede tutan yasa olarak tanrı kavramına Zenon'da da frg. 162, rastlanır. Heinze "nüve güçleri"ni (400b34) Stoacıların "logi spermatikoi"sine bir gönderme sayar. - Meyva ve ağaç adları Homeros'tan kaynaklanır (*Odysseia* 7, 116; 11, 590; 5, 65).

YEDİNCİ BÖLÜM

401a12-401b29: Tanrı Birdir Ama Birçok Adı Vardır. Yaşamımızı Ona Borçluyuz

Evreni yönlendiren tanrı kişileştirilmiş bir tanrıdır. Birçok adının olması Stoacılara ait bir görüştür. Tanrının çok adlılığını (epiklesen) yazar küçük bir övgüye çeviriyor (bkz. *Homrische Hymnen* 1, 82). - Çok adlılık için ayrıca bkz. Aischylos, *Prometheus* 210; Ksenophon, *Symposion* 8, 9.- *Zena* ve *Dia, Zeus* adının değiştirilebilen i halidir; sık sık *dia* (yüzünden, vasıtasıyla) öntakısıyla da kullanılır,

bkz. Platon, *Kratylos* 396a. Tanrının adlarının yorumu için bkz. Plutarch, *Erotikos* 758d. - Astrapaios (şimşek fırlatan) ve brontaios (gürleyen) adları Orph. frg. 43, 39. 49, 38 ile ilintilidir; Boiotien'deki Hesychios'a göre epikarpios (bereket getiren) Zeus'un adıdır; polieis Zeus'u kent tanrısı diye tanımlar. Sonra bu adlar (epitheta) gökyüzünden insan yaşamına yönelir: Genethlios (cinsiyetlerin koruyucusu) çocukların anababalarına karşı saygısıyla ilintilidir; erkeios (evlerin koruyucusu) Sophokles'te de yer alır, *Antigone* V. 487; omognios (evin ve soyun koruyucu tanrısı) Platon'da *Yasalar* 729C; patrios (ataların tanrısı) Platon'da *Yasalar* 881d; etaireios (topluluğun koruyucusu) Herodot'ta 1, 44; philios (dostluğun koruyucusu) Platon'da *Phaidros* 234e; stratios (orduları yönlendiren) Herodot'ta 5, 119; tropaioikos (zaferin koruyucusu) Orph. frg. 251'de; katharoios (arındırıcı) Herodot'ta 1, 44; palamnaios (öç alıcı) Ksenophon'da *Kyrupaedie* 8, 7, 18; ikesios (korunmak isteyenlerin sığınağı) Sophokles'te *Philoktetes* V. 484; elentherios (azat edici) Thukydides'te 2, 71; kthonios (cismani) Aischylos'ta *Agamemnon* V. 1386. Aslında kthonios yeraltı dünyasıyla ilintilidir, ama burada anlamı biraz değiştirilmiştir. - Orpheus rapsodunun, Orph. frg. 21a, tamamı sadece burada yer almaktadır; kitabın sonunda *Yasalar*'dan (715c) yapılan alıntıda Platon'un atıfta bulunduğu rapsod buradaki aynı rapsodtur. Rapsod M.Ö. 350 yılından önce yazılmış olmalı, çünkü M.Ö. 350 ve 300 yılları arasından kalma Derveni denen bir papirusta rapsodla ilgili felsefi-dilbilimsel bir yorum bulunmaktadır. - Rapsodta Zeus'un hem erkek hem kadın olarak tanımlanmasının nedeni, geç-Antikçağda genellikle erkeksi-kadınsı diye betimlenmesidir. - Her şeyi içinde gizler ve sonra dışarı çıkarır: Olasılıkla Zeus'un evren yumurtasını yediği ve evreni yeniden yarattığı düşünülmüştür. - Aslında Orpheus rapsodu kamutanrıcıdır ve şöyle der: "Tanrı her şeydir", ne ki metnimizin bağlamına pek

uymamaktadır. - Sonuçta tanrının adları etimolojik açıdan açıklanır. [...] Krysippos önceden Moiraları benzer şekilde yorumluyordu; bkz. Platon, *Politeia* 617c. - Ayrıca eserde Stoacıların öngörü (pronoia, *providentia*) kavramı hiç yer almaz. Kitabın sonunda Platon'un *Yasalar* 716a adlı eserinden yapılan alıntı biraz değiştirilmiştir. "Eski öğreti" için bkz. örneğin Platon, *Phaidros* 240c; adalet tanrıçası Dike için Orph. frg. 23'e, "tanrısal yasa" için Platon, *Yasalar* 715c'ye ve "başlangıçtan bu yana" için Platon, *Yasalar* 730b'ye bakınız.

PENCERE YAYINLARI

TOPLUMSAL - SİYASAL SORUNLAR DİZİSİ

ARAŞTIRMA - İNCELEME

Engin Erkiner ALT EMPERYALİZM VE TÜRKİYE
Victor Serge BİR DEVRİMİN KADERİ
Leo A. Müller GLADİO/SOĞUK SAVAŞIN MİRASI (2. Baskı)
A. Elif (Derleyen) 20. YÜZYILIN BİR BİLANÇOSU
Der: Necati Toprak ABD VE FRANSA'DA İŞÇİ SINIFI SENDİKALAR VE IV. ENTERNASYONAL
Der: Leyla Derin LATİN AMERİKA'DAN TÜRKİYE'YE MİLLİYETÇİ DEVRİMCİLERİN DÜNÜ-BUGÜNÜ
Der: Sinan Adalı SÖMÜRGECİLİKTEN KÜRESELLEŞMEYE KAPİTALİZM ÖLDÜRÜR
Çetin Ağaşe CEM ERSEVER VE JİTEM GERÇEĞİ
Çetin Ağaşe KOD ADI: YEŞİL
Nikolai Bukharin DÖNÜŞÜM DÖNEMİNİN EKONOMİSİ
Gabriele Yonan ASUR SOYKIRIMI / UNUTULAN BİR HOLOCAUST
Celal Yıldız BARIŞA GİDEN YOL
İsmet Zeki Eyuboğlu ANADOLU GERÇEĞİ (ARKEOLOJİ)
Yay. Haz. Yücel Feyzioğlu TARİH BOYUNCA DÜNYAYI SARSAN DOĞAL FELAKETLER
Paul Wittek OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN DOĞUŞU
Oral Çalışlar HZ. ALİ MUAVİYE ÇATIŞMASI (7. Baskı)
Oral Çalışlar REFAH PARTİSİ NEREDEN NEREYE (2. Baskı)
Battal Pehlivan ALEVİLER VE DİYANET (3. Baskı)
Battal Pehlivan ALEVİ BEKTAŞİ DÜŞÜNCESİNE GÖRE ALLAH
Mutay Öztemiz CUMHURİYET DÖNEMİ DEVLETİN DİN POLİTİKALARI
Rıza Algül ALEVİLİĞİN SOSYAL MÜCADELEDEKİ YERİ
İsmet Zeki Eyuboğlu İSLAMDA BÖLÜNMELER ÇELİŞMELER
İsmet Zeki Eyuboğlu GÜNÜMÜZDE ALEVİLİK/ SORUNLARI - İLKELERİ-GELİŞİMİ

İsmet Zeki Eyuboğlu İSLAMIN ÇÖKUŞU
İsmet Zeki Eyuboğlu UYANIŞ (Çıkacak)
Esat Korkmaz ALEVİLER VE AYDINLANMA
Esat Korkmaz ALEVİLERE SALDIRILAR
Lev. N. Tolstoy SAVAŞA KARŞI YAZILAR
Panait Istrati SOVYETLER 1929
Jaques Attali UFUKTAKİ GÖRÜNTÜLER
Mehmet Şekeroğlu ALMAN DEMOKRATLARA MEKTUPLAR
İsmet Zeki Eyuboğlu GÜLEN ANADOLU
Öner Yağcı SIVAS'I UNUTMAK (Genişletilmiş 2. Baskı)
Öner Yağcı DİL KALEMİNİN ENSTİTÜSÜ
Günay Aslan YAS TUTAN TARİH, 33 KURŞUN
Erol Sever İSLAMIN KAYNAKLARI/II: MUHAMMED
Ali Ekber Aksu YENİ DÜNYA YENİ NESİL

YAŞAMÖYKUSU

İsmet Zeki Eyuboğlu ANILAR
İsmet Zeki Eyuboğlu ÖĞRENCİLER
Evgenia Ginzburg ANAFORA DOĞRU/I
Evgenia Ginzburg ANAFORUN İÇİNDE/II
Julia Voznesenskaya KAMPLARDAN SEVGİ MEKTUPLARI
Burchard - Sonja Brentjes İBNİ SİNA
Wang Shiqing HALKA VE DEVRİME ADANMIŞ BİR YAŞAM: LU SUN
Etienne Fajon (Derleyen)HAYATI SEVİYORLARDI/FRANSIZ DİRENİŞÇİLERİNİN SON MEKTUPLARI
Kate Millet UÇMAK
Gılbert Badıa BİR MEKTUP USTASI: ROSA LUXEMBURG
Gılbert Badıa SINIRSIZ FEMİNİST: CLARA ZETKİN
Solomon Volkov TANIKLIK TUTANAĞI (Şostakoviç'in Anıları)
Jelena Kusmina ANNA AHMATOVA (Çıkacak)
Cathy Porter BİR BİYOGRAFİ: ALEKSANDRA KOLLONTAİ (Çıkacak)

KADIN SORUNLARI DİZİSİ

ARAŞTIRMA - İNCELEME - DENEME

Chanie Rosenberg KADINLAR VE PERESTROYKA
Diana Gittins AİLE SORGULANIYOR (2. Baskı)
Lise Vogel MARKSİST TEORİDE KADIN (2. Baskı)
J. Mitchel - A. Oakley KADIN VE EŞİTLİK (3. Baskı)
Tania Modleski HINÇLA SEVMEK
Miranda Davies ÜÇÜNCÜ DÜNYADA İKİNCİ CİNS
Jess Wells KADIN GÖZÜYLE BATI AVRUPADA FAHİŞELİĞİN TARİHİ (2. Baskı)
Mitchéle Barret GÜNÜMÜZDE KADINA UYGULANAN BASKI
Germaine Greer İĞDİŞ EDİLMİŞ KADIN
Paule Salomon GÜNEŞ KADINI
Caroline Ramazanoğlu FEMİNİZM VE EZİLMENİN ÇELİŞKİLERİ **Shere Hite - Kate Colleran** İYİ AŞIKLAR, KÖTÜ AŞIKLAR (3. Bas)
Marina Gambarof SÖYLE BANA, BENİ NE KADAR SEVİYORSUN
Soumaya Noamane - Guessou BÜTÜN UTANÇLARIN ÖTESİNDE
Fatmagül Berktay KADIN OLMAK, YAŞAMAK, YAZMAK (3. Bas)
Elvin Süzer ÖLÜMÜNE SEVER MAÇOLAR
Elvin Süzer 3000 YILININ SIRLARI
Tansu Bele KADIN - YAZIN - SİYASA (Denemeler)
Julia Heiman - Leslie Lopıccolo - Josep Lopiccolo KADINLARDA ORGAZM OLMA YÖNTEMLERİ
Anne Moir - David Jessel BEYİN VE CİNSİYET (ERKEKSİ KADINLAR, KADINSI ERKEKLER)
Rby Rohrlich - Elaine Hoffman Baruch KADIN ÜTOPYA PEŞİNDE (Çıkacak)

FELSEFE

İsmet Zeki Eyuboğlu UYGARLIĞIN IŞILDAKLARI

İsmet Zeki Eyuboğlu ORTAÇAĞ FELSEFESİ
İsmet Zeki Eyuboğlu BİLGELERİN DİLİNDEN
İsmet Zeki Eyuboğlu YOKSUL ÖZDEYİŞLERİ - EĞLENCE SÖZLÜĞÜ
İsmet Zeki Eyuboğlu ÇAĞIMIZIN ÇEVRİNTİLERİ
İsmet Zeki Eyuboğlu TOPLUM SARSINTILARI
İsmet Zeki Eyuboğlu DİLİN KAPISI
İsmet Zeki Eyuboğlu FELSEFE YAZILARI
İsmet Zeki Eyuboğlu FELSEFE AÇISINDAN 12 EYLÜL, DİN, BOŞLUĞUN EGEMENLİĞİ
Charles Fourier GELECEĞİN AŞK DÜNYASINDAN
Emile Noel GÜNÜMÜZDE BİLİMSEL GÖRÜNTÜLERİYLE RASTLANTI
Esat Korkmaz İNSAN TANRI
Esat Korkmaz ALEVİ FELSEFESİ
Oguz Özügül. Derleyen SANATIN PSİKOLOJİSİ
Keykavus KABUSNAME

SÖYLEŞİ DENEME

Cengiz Yıldırım - Aydın Öztürk AFŞAR TİMUÇİN'LE DÜŞÜNCEYE YOLCULUK
Oral Çalışlar ÖCALAN VE BURKAY'LA KÜRT SORUNU
İsmet Zeki Eyuboğlu GELİN CANLAR SÖYLEŞELİM
Fikret Otyam HÜ DOST
Ayhan Aydın ALEVİLİK BEKTAŞİLİK SÖYLEŞİLERİ
Nejdet Buldan BİTMEYEN YOLCULUK (Kaçış Öyküleri)
Metin Gür KAÇIŞ ÖYKÜLERİ
Erdoğan Alkan AŞIK VEYSEL'DEN NÜKTELER

EDEBİYAT DİZİSİ - *ROMAN*

Yücel Feyzioğlu ANARBAY
Murat Tuncel MAVİYDİ ADALET SARAYI
Murat Tuncel UÇUNCU ÖLÜM
Şakir Bilgin SÜRGÜNDEKİ YABANCI

Kemal Bekir HÜCRE 1952 (1998 Orhan Kemal Roman Ödülü)
Kemal Bekir KAÇAKLAR
Tahir Abacı AYNADA BİR YÜZ
Victor Hugo 1793 DEVRİMİ
Anatole France PENGUENLER ADASI
Anatole France TAİS
Anatole France EPİKÜR'ÜN BAHÇESİ
Anatole France BALTHAZAR
Anatole France KRALİÇE PÉDAQUE KEBAPÇISI
Anatole France SAİNT KLEİR KUYUSU
Anatole France KÜÇÜK PİERRE
Anatole France DOSTUMUN KİTABI
Anatole France BAY BERGERET PARİS'TE
Anatole France SYLVESTRE BONNARD'İN SUÇU
John Reed VİVA MEKSİKA
John Reed BALKAN SAVAŞLARI (Çıkacak)
Marcel Ollivier SPARTACUS
Aleksandra Kollontai BİR BÜYÜK AŞK (2. Baskı)
Aleksandra Kollontai İŞÇİ ARILARIN AŞKI
Ömer Faruk Ciravoğlu MÜLTECİNİN ÖLÜMÜ

ÖYKÜ - ANI - ANLATI - GEZİ

Salman Rüşdü JAGUAR GÜLÜŞÜ (NİKARAGUA GEZİ NOTLARI)
Lu Sun SİLAHLARA ÇAĞRI
Mariam Tilali SOWETO ÖYKÜLERİ
Oğuz Özügül (Derleyen) DOSTOYEVSKİ'NİN MİRASI
İsmet Zeki Eyuboğlu DİLİN KEMİĞİ
Ali Tiyar Gök SELBUS (KUTSAL IŞIK)

Pavlonya Sok. 10/6 Nuhoğlu İşhanı Kadıköy - İSTANBUL.
TEL ve FAX:(0216) 414 64 41

Aristoteles

PROTREPTİKOS

EVREN ÜSTÜNE

Aristoteles bu eserinde felsefi yaşam tarzının mutluluk ve doğru yaşamak için zorunlu olup olmadığı sorusunu ortaya atar. Felsefe yapmanın zorunluğunu şuna dikkati çekerek kanıtlar: Felsefeye karşı argümanlar öne süren bir kimse bu davranışıyla felsefe yapmaktadır.

Kanımca felsefe bilgeliğin özümsenişi ve uygulanışıysa ve bilgelik en büyük manevi değerler arasında sayılıyorsa o zaman felsefeden kaçmaya gerek yoktur.

Bu kitapçığı Aristoteles'in kaleme alıp almadığı her ne kadar tartışmalıysa da açık seçik, yoğun ve inandırıcı biçimde Antik Kozmoloji'yi özetleyen metnin niteliği tartışma götürmez: Evrenin oluşumu, düzeni, doğanın açıklanışı, tanrının kanıtı ve övgüsü. Batı düşün dünyasını evren konusunda bir buçuk yüzyıldır etkileyen bir denemedir bu eser.

ISBN 975-8460-59-5

9 789758 460595